

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE EN VOLKSKULTUUR

Orgaan van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen
de Dienst voor Volkskundige Enquêtes in Vlaanderen
en het Internationaal Studiekomitee voor Ommegangsreizen

Hoofredactie: Renaat van der Linden, Marc Jacobs
Godveerdegemstraat 17, 9620 Zottegem

Redaktiesekretariaat en ruildienst: Arnold Eloy • Recensiedienst: Marc Jacobs
Biblioteek K.B.O.V., Kraanlei 65, 9000 Gent

Redactie: Maurits Broeckhove, Marcel Daem, René Haeserijn, Roeland Van de Walle
Onder de auspiciën van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen v.z.w.

INHOUD

J. VAN GERVEN. <i>Cholera te Antwerpen. 19de eeuw. Realiteit en reacties</i>	75
G. VAN BULCK. <i>De cholera, bij naam op devotionalia</i>	90
A.K.L. THIJS. <i>Volkscundige Emile van Heurck en het "Wijneghemsche Maagmiddel"</i>	92
J. HINNEMAN. <i>De vreemde reisweg van Maître Pierre, chirurg</i>	94
K. VELLE. <i>De nieuwe biechtvaders. De sociale geschiedenis van de arts in België. Marijke Gijswijt-Hofstra</i>	98
W.L. BRAEKMAN. <i>Zoon van Jan de Lichte. Nieuwe gegevens over de bende. Toneel</i>	101
A. DELCART. <i>Mostaard, een smaakmaker in Vlaanderen</i>	123
W.G. & R.v.d.L. <i>Vloek, humor en voetbalzotten</i>	133
Personalia	
In Memoriam	74
Oscar Bonnevalle. R.v.d.L.	136
Jacques De Vriendt. R.L.	74
Danny Lamarcq. <i>Tweemaal vereremerkt.</i> R.v.d.L.	100
Eresaluut dr. W.L. Braekman nr. 25 Scripta. R.v.d.L.	122
Levend Volksleven	
G. VAN BULCK. <i>De voordelen van armoede: Money-Sexs-Aids</i>	148
M. PIETERS. <i>Boom en sexy. De Lokerse "Piemelboom"</i>	148
Zoeken en Zanten	
W. VANDERPOORTEN. <i>Pieters Hals en Landschap 'Beleg van Ieper'</i>	132
Boekbesprekingen	
Fr. HEYMANS m.m.v. T. DEMOOR en T. ENGLEBERT. <i>Voor den duivel geen stap achteruit.</i>	
<i>Beelden van Gent in de literatuur.</i> R. Van de Walle.	145
P. THEUNISSEN en L.K. CUMPS. <i>De reis van de ontmoeting.</i> <i>Logboek van Christoffel Columbus (1492-1493).</i> Broeckhove.	143
M. VAN BAVEL. <i>En ze gingen de weg om met scerpe en stat.</i> <i>150 jaar voetbedevaart Parochie St.-Martinus Westmalle.</i> W. Giraldo	144
G. VAN ISTENDAEL. <i>Arm Brussel, Eresaluut.</i> R.v.d.L.	142

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Kredietbank, Generale Bank en IPPA.

In memoriam

Jacques DE VRIENDT

De heer Jacques Jean Emile De Vriendt is immer een dienstvaardige en vooraanstaande figuur geweest, een persoonlijkheid die geen vijanden kende, maar immer een hoogstaand toonbeeld is geweest van plichtsbesef en -betrachting, van wetenschappelijke ernst.

Gedurende bijna twintig jaar heeft hij zich in dienst van de Bond gesteld, als bestuurslid van 1972 tot 1988, maar reeds vóór hij die post bekleedde, en daarna, toen hij de vergaderingen niet meer bijwoonde, was hij immer bereid om bijstand te verlenen in allerlei administratieve aangelegenheden.

Hij was geruime tijd ondervoorzitter in de Rechtbank van Eerste Aanleg te Gent. Geboren te Gent op 26 oktober 1911, overleed hij er op 10 mei 1993 in de Algemene Kliniek H. Familie.

Hij is immer een aristokraat geweest in zijn handel en wandel, in zijn liefde voor de stad Gent en door zijn rijke verzameling van devotieprentjes en andere kostbaarheden. Een blijk van zijn edelmoedigheid vinden we in het eren van zijn gedachtenis door een gift te storten op "Bond zonder Naam, niet zonder Hart", of "Artsen zonder Grenzen".

In het jubileumnummer van Oostvlaamse Zanten, 50ste jaargang (1975) 150-161, publiceerde hij, samen met zijn echtgenote, een bijdrage van vérstreckende, internationale waarde: *Gebruiken rond devotieprentjes, bidblaadjes en godvruchtige brochuren*, met de zeldzame ondertitel *Het devotieprentje als tentoonstellingsobject in musea van volkskunde*. Dit kapittel behandelt 1) al dan niet beschilderde kopergravures uit Antwerpse of Augsburgse ateliers, 2) halfminiaturen en miniaturen e.a., 3) gravures en litografieën, uit Franse, Duitse, Zwitserse en Belgische ateliers, 4) bedevaartprentjes. Vijf illustraties verhogen de waarde van de studie.

Hij blijft ons bij door zijn rijke wetenschap zonder geleerddoenerij, zijn onkreukbare rechtschapenheid en de adel van zijn gemoed. Dat besef moge een troost en sterkte wezen voor zijn dierbare echtgenote die hem steeds in zijn volkskundige opzoekingen en als een weergalozse engelbewaarder heeft bijgestaan.

M.B. & R.v.d.L.

CHOLERA TE ANTWERPEN IN DE 19de EEUW REALITEIT EN REAKTIES

A. De cholera te Antwerpen, feiten en cijfers.

Viermaal teisterde de cholera op grote schaal Antwerpen. In 1832-1833 stierven 715 mensen aan de ziekte, in 1848-1849 1687, in 1859 990. In 1866 woedde de zwaarste epidemie. Toen vielen er 2961 slachtoffers. In 1853, 1854, 1855, 1856, 1873 en 1892-1893 waren er epidemieën van geringere omvang. De epidemie woedde in 1853 tussen midden september en het einde van december. In die periode werden 372 ziektegevallen gemeld, waarvan 210 met dodelijke afloop. In 1854 stierven er tussen einde augustus en begin december 305 mensen aan de cholera op een totaal van 562 zieken. In 1856 bleef de uitbarsting beperkt tot 15 zieken, waarvan er 11 het niet overleefden ⁽¹⁾. In 1892 woedde de ziekte tussen midden augustus en midden oktober. Er werden 257 personen aangestast, 97 stierven. De meeste doden vielen in het havengebied en de Vierde Wijk. In 1893 overleden, verspreid over het ganse jaar, 123 Antwerpenaren aan de cholera ⁽²⁾. In 1848, 1859, 1866 en 1892 brachten schepen de dodelijke kwaal in de stad. Hoewel cholera de meest spectaculaire ziekte der negentiende eeuw was, richtten heel wat andere ziekten ook regelmatig ravages aan. In het decennium 1868-1877 stierven er te Antwerpen jaarlijks 130 personen aan tyfus, 153 aan pokken, 105 aan mazelen, 50 aan roodvonk, 103 aan difteritis, 477 aan tuberculose ⁽³⁾. Tuberculose maakte in die jaren, op een sluipende manier, ongeveer evenveel slachtoffers als de twee ergste aanvallen van de cholera. Tijdens het laatste cholerajaar, 1893, baarde de heersende pokkenepidemie het stadsbestuur meer zorgen. Hoewel de sterftcijfers spectaculair waren, brak cholera niet de bevolkingsaan groei. De relatieve sterftcijfers bleven vrij laag.

Cholera of andere ziekten troffen de Eerste en Vierde Wijk (het Schipperskwartier en de Parochie van Misericordie) het meest. De meer gegoede derde wijk en de nog landelijke Vijfde Wijk kwamen er relatief goedkoop vanaf ⁽⁴⁾. Cholera was een graadmeter voor de verslechterende sociale situatie in de stad. Direct na de eerste epidemie in 1832 wezen Parijse waarnemers op de uiterst slechte situatie wat betreft huisvesting, hygiëne en voeding ⁽⁵⁾.

Te Antwerpen neemt de verpaupering in de eerste helft der negentiende eeuw toe. De omschakeling van textielcentrum tot havenstad had een algemene verarming tot gevolg. In 1800 ontving 14,5% van de bevolking steun van het armenbestuur. Twintig jaar later bedroeg dit aantal 25%. Via een zeer strenge selectie van ondersteunden bleef dit percentage stabiel. Gevolg was dat er naast dit kwart van de bevolking dat officieel

als behoeftig was erkend, nog eens 15% van de Antwerpenaren op de rand van de armoede leefden ⁽⁶⁾.

Tussen 1667 en 1797 steeg in Antwerpen het aantal armoedige woningen ten nadele van de duurere huisvestingsvormen. Echte getto's waren er op het einde der achttiende eeuw in de Scheldestad nog niet. Tussen 1797 en 1827 degradeerde de situatie verder en begon verkrotting ook de traditioneel betere wijken aan te tasten. In het eerste jaar bedroeg het aandeel van de krotten in het totale woningbestand 18%, dertig jaar later was dit gestegen tot 25%. In de Vierde Wijk maakten krotwoningen meer dan een derde uit van de panden ⁽⁷⁾. De consumptie van levensmiddelen daalde in de eerste helft der negentiende eeuw ⁽⁸⁾. Tijdens het Ancien Régime was niet de bereikbaarheid van het water, maar wel de hygiënische kwaliteit ervan het grote probleem voor de meeste Antwerpenaren ⁽⁹⁾. Rond 1806 was de hygiënische toestand van de riolen en ruien deplorabel, in die mate zelfs dat het stadsbestuur zich zorgen begon te maken ⁽¹⁰⁾. In 1823 treft het stadsbestuur maatregelen om de overdekking van ruien door partikulieren aan te moedigen, een maatregel die veertig jaar later door de provincieraad van Brabant ter navolging wordt aangeprezen ⁽¹¹⁾. Tijdens de epidemieën van 1850 en 1866 overheerst vooral de angst voor stilstaand water. De ruien en kanalen een voldoende stromend verloop te bezorgen is dan ook een maatregel die in beide jaren getroffen wordt ⁽¹²⁾.

B. Reacties van het stadsbestuur op de cholera.

Als de cholera in 1832 een eerste maal Antwerpen bedreigt, publiceert het stadsbestuur dadelijk een brochure vol goede raadgevingen ⁽¹³⁾. De Sinjoren krijgen de aanmaning zich regelmatig te wassen, indien mogelijk te baden en regelmatig van kleren te verwisselen. Ook is het raadzaam de muren te witten en de ramen te kuisen, ten einde de gunstige werking van het zonlicht te optimaliseren. Van besmettingsgevaar is volgens de vroede vaders geen sprake ⁽¹⁴⁾. De bestaande verordeningen betreffende openbare reinheid worden strenger gecontroleerd ⁽¹⁵⁾. Ook pogen de autoriteiten paniek onder de bevolking te vermijden. Het eerste sterfgeval wordt een week stilgehouden. Op 21 juli tracht burgemeester Le Grelle via een rondschrijven de Antwerpenaren gerust te stellen ⁽¹⁶⁾. Twee dagen eerder had Le Phare gemeld dat de Antwerpse armen onrustig werden, en dat allerlei geruchten over het stadsbestuur de ronde deden. Dezelfde krant riep de klerus op hiertegen te reageren. De man in de straat moest begrijpen dat de maatregelen van het stadsbestuur nodig waren. Ook moest de idee dat de nieuwe ziekte uitsluitend armen trof, ontkend worden ⁽¹⁷⁾. Het is begrijpelijk dat de burgemeester en de redactie van Le Phare de onrust onder het volk wilde sussen. Zij wisten dat gelijkaardige verhalen in Parijs aanleiding waren geweest voor rellen en lynchpartijen ⁽¹⁸⁾.

Bij de zware epidemie van 1848-1849 neemt het stadsbestuur verschillende maatregelen om de ziekte het hoofd te bieden. Omdat twee eeuwen oude reglementen niet nageleefd worden, herhaalt de stad nog maar eens het verbod vervuild huiswater in de talrijke ruïen en grachten te storten. De stad krijgt het recht panden onbewoonbaar te verklaren "waervan de slechte bouwtoestand, de onreinheid, de mangel aan lucht en afwatering of de slechte ligging op eene bestendige wijze de openbare gezondheid in gevaer brengt." Een dergelijke maatregel kan getroffen worden na advies van de lokale medische commissie. De maatregel was vooral bedoeld als stok achter de deur om huiseigenaren ertoe te bewegen zelf de nodige verbeteringen aan te brengen ⁽¹⁹⁾. Eigenaars reageerden zeer hevig en verzetten zich tegen de verplichtingen die de stad oplegde, met het argument dat de overheid zelf de door haar voorgestelde normen niet respektteerde. In Brussel vochten huiseigenaren een gelijkwaardige maatregel juridisch aan. Zulke dwang was in tegenspraak met de vrijheid van elk individu, over zijn eigendom naar goeddunken te beschikken. Uiteindelijk verklaarde het Hof van Cassatie de Brusselse maatregel wel in overeenstemming met de grondwet. De Antwerpse stadssekretaris noteert dit vonnis met enige gerustheid ⁽²⁰⁾.

Voor de, meestal tot de kleine middenstand behorende, huisjesmelkers was de exploitatie van zulke gangen bijzonder winstgevend. Voor investeringen in handel en financiën hadden deze herbergiers of winkeliers niet de nodige kapitalen ⁽²¹⁾.

Andere ad hoc-maatregelen waren het witten van de muren van de krotwoningen, het permanent hooghouden van de waterstand der vesten, het uitdelen van soep en het verstrekken van medikamenten voor rekening van de stad ⁽²²⁾. De inrichting van een noodhospitaal werd overwogen, maar niet doorgevoerd ⁽²³⁾. Het kwam niet tot een systematische aanpak van de huisvestingsproblemen. Na 1850 wordt stadsuitbreiding te Antwerpen weer het doel bij uitstek. Ook elders ontstaat na de epidemie van 1849 een korte tijd aandacht voor het huisvestingsprobleem zonder dat er echter concrete maatregelen volgen. In Gent werd in 1849 voor de eerste maal een onderzoek naar woonomstandigheden ingesteld door de gemeente. Pas in 1886 betoont het Gentse stadsbestuur actieve belangstelling. In 1904 wordt de eerste woonbouwmaatschappij opgericht ⁽²⁴⁾.

Het Antwerpse jaarverslag van 1854 noemt de ongezonde situatie van vele woningen als hoofdoorzaak van de ziekte. Vooral huizen, die dicht bij waterlopen lagen, golden als extra gevaarlijk. Maatregelen worden beloofd, maar volgen niet ⁽²⁵⁾. Ondanks hun geringe inspanningen menen de Antwerpse regenten het jaar daarop dat hun wijs beleid reeds vruchten afwerpt. Hoewel er in 1854 meer doden vielen door de cholera dan in 1853, trof de ziekte minder straten en stegen, een gevolg van het uitstekend beleid inzake publieke hygiëne ⁽²⁶⁾.

In 1860 verklaren burgemeester en schepenen in hun verslag over de ziekte van 1859 "*Nos premiers soins étaient dus à la classe indigente, qui, comme toujours a eu le plus à souffrir des atteintes de l'épidémie.*" Eerdere maatregelen worden herhaald : extra-soepbedeling en de apothekers krijgen de waarborg dat medikamenten, uitgedeeld aan de armen, door de stadskas zullen worden terugbetaald. Ook krijgt de politie opdracht scherp toe te zien op het naleven van hygiënische voorschriften. Het aantal gevallen worden per wijk en per straat in tabelvorm verwerkt (27). De zwaarst getroffen straten vinden wij in Antwerpens armste wijk, het Sint Andries-kwartier : 70 gevallen in de Vlierstraat, 65 gevallen in de Boeksteeg (huidige Nationalestraat), 41 in het Moorensteegje, 33 in de Prekersstraat. Hoewel de zwartste straten zich in de Vierde en Eerste Wijk situeren, bleven de andere wijken zeker niet gespaard. In de Tweede Wijk werden de Lange Winkelstraat en de Paardenmarkt met hun gangen zwaar getroffen, in de Derde Wijk de Oude Vaartplaats en Sint-Jorispoort, in de Vijfde Wijk de Scholiersstraat, gelegen in wat weldra het nieuwe Antwerpse getto van de Seefhoek zou worden. De ongecontroleerde vestiging van veelal arme immigranten op de gronden van de Vijfde Wijk, had de buurt extra-muros, na 1850, het karakter van een bidonville bezorgd. Lange Winkelstraat en Sint-Jorispoort waren beruchte krottencomplexen (28).

In 1866 gaat het Meetingbestuur niet veel verder. Naast de maatregelen die ook bij eerdere uitbarstingen werden getroffen, ontruimden de autoriteiten in 1866 huizen op de Sint-Annaplaats, de Lillopoortvest, de Guldenberg, de Pompstraat, de Winkelstraat, de Haarstraat, de Korte Schipperskapelstraat, de Meistraat, de Moorengang, de Hemelstraat en twee gangen aan de Isabellalei. Deze lange lijst betekent niet dat de stedelijke regenten het nodig vonden alle brandhaarden te ontruimen. In andere gevallen werden de eigenaars, nadat de kwaal al een tijdje haar gangen had gegaan, eindelijk verplicht hun gangen te saneren. Tot enkele weken voor de eerste overlijdens had het stadsbestuur volstaan met goede raad (29). Hoewel de stad sinds 1849 woningen onbewoonbaar kon doen verklaren, werden de eigenaars aanvankelijk slechts aangemaand de nodige verbeteringen te treffen (besluit van 10-8-1865). Slechts in mei 1866 krijgt de politie de opdracht na te gaan hoever die werken al gevorderd waren. In juni 1866 hebben de bovenvermelde ontruiming plaats. Pas op 18-6-1866 wordt een stedelijk reglement afgekondigd dat de mogelijkheid voorziet dat de herstellingen, noodzakelijk voor de hygiëne, door het stadsbestuur op kosten van de eigenaars worden uitgevoerd (30). Dat er dwang werd gebruikt tegen eigenaren en dat sommige medeburgers op kosten werden gejaagd, ontstemde verscheidene leden van de gemeenteraad. Zij vonden dat een gedwongen ontruiming (die enkel de huurders trof) aangewezen bleef. De protesterende raadsleden hebben een kinderlijk vertrouwen in de goede wil der eigenaren. Nie-

mand zou toch de gezondheid van zijn medemensen in gevaar willen brengen voor wat extra winst. Eén raadslid, F. Matthysens, is niet zo vol vertrouwen. Als arts had hij maar al te vaak de realiteit der krotwoningen gezien ⁽³¹⁾.

De meeste doden waren toen al gevallen. De zorg waarmee de overheid dwang vermeed, vloeit mogelijk voort uit de wetenschap dat men zelf schuld had. Het stadsbestuur had overigens geen idee waar de uitgedreven armen zich dan moesten vestigen, behalve in andere krotten en stegen. Het schepenkollege begreep dat het de morele verantwoordelijkheid heeft uitgezette huurders een noodwoning te bezorgen, en was daar niet gelukkig mee ⁽³²⁾. Ook elektorale overwegingen speelden een rol. Omstreeks 1850 had 70% van de zowat tweehonderd huisjesmelkers, die de Scheldestad rijk was, stemrecht ⁽³³⁾. Honderdveertig stemmen konden bij verkiezingen in de negentiende eeuw de balans doen omslaan. En net als in 1849 verzetten sommige eigenaars zich met hand en tand. Sommigen stappen naar de rechter. Anderen pretenderen dat de stedelijke aanmaningen tot verbetering hen nimmer bereikten ⁽³⁴⁾. Veel effect ressorteerde het reglement van 1866 niet. In 1884 herhaalt een nieuwe verordening alles vrijwel letterlijk ⁽³⁵⁾. De stedelijke administratie was steeds zeer laks geweest. Men trad niet op wanneer huiseigenaren zich vergenoegden met uiterlijke aanpassingen. Die voldeden aan de letter der nieuwe voorschriften, maar veranderden niets aan de werkelijke situatie. In andere steden ging het er niet anders aan toe. Een Gents waarnemer noemt in 1889 de in de Arteveldestad geldende voorschriften te laks. Bovendien wordt er ook daar vrijwel niet gecontroleerd ⁽³⁶⁾.

Naar aanleiding van deze steun aan de getroffen medeburgers vinden burgemeester Van Put en de zijnen het nodig de eerste zeven bladzijden van het verslag over de epidemie te vullen met het bezingen van de eigen lof. Naast armoede en de daaruit voortvloeiende ongezonde behuizing vergroot een buitensporige en onreine individuele levenswijze de mate waarin de ziekte haar slachtoffer in de greep houdt. Behalve hygiëne moeten ook burgerzin, deugdzaamheid en de juiste plichten van rijk en arm onderwezen worden, wil men de cholera effectief de baas kunnen, aldus luidt de boodschap der stedelijke regenten.

De epidemie biedt de mogelijkheid om te prediken. De armen wordt voorgehouden dat cholera enkel diegenen treft die de ziekte uitlokken door hun losbandigheid en ongeregeld leven.

Over de oorzaak van de ziekten doen de vroede vaders geen uitspraak. Hoewel de eerste slachtoffers vielen aan boord van een emigrantenschip, betekent dit in de ogen van de opstellers van het verslag niet dat de ziekte zich vanuit die haard verspreidde ⁽³⁷⁾. Toch vond men het veiliger om de emigrantenstroom die vanuit Antwerpen naar Amerika vertrok, voorlopig stil te leggen. Het stadsbestuur richt een verzoek hiertoe aan de regering. Ook worden de emigrantenverblijven dadelijk geïnspecteerd en op enige

details na hygiënisch in orde bevonden. De meerderheid van die verblijven bevond zich in de zwaar getroffen Eerste Wijk ⁽³⁸⁾. Later in het verslag heten verpestende uitwasemingen de direkte oorzaak te zijn. Het spuiten van chloorwater in de straten is de meest effectieve bestrijding hiervan ⁽³⁹⁾. Ook geeft de stad in juli 1866 opdracht op extra gevaarlijke plaatsen (de kerkhoven van het Kiel en Stuivenberg bijvoorbeeld) grote vuren aan te steken om de miasmen te vernietigen ⁽⁴⁰⁾.

De ziekte werd een gedroomde aanleiding om de sinds 1800 zwaar verpauperde Boeksteeg opnieuw aan te leggen. Dit gebeurde rond 1880. De meeste oorspronkelijke bewoners verdwenen toen naar de zijstraten zonder dat hun situatie was verbeterd. Wel werd een rechtstreekse verbinding met de nieuw aan te leggen wijk het Zuid gerealiseerd ⁽⁴¹⁾. Dat een proletarische bevolking, waarmee de politie vaak last had, verspreid werd, was meegenomen ⁽⁴²⁾.

Hoewel er drastisch werd ingegrepen in het stedelijk landschap, gebeurde dit niet met dezelfde bekommernis als de lokale medische commissie. De leden daarvan schreven in hun rapport "*on ne peut donc reculer devant aucun sacrifice pour arriver à ce résultat : propreté des rues, propreté des maisons, des allées, des impasses.*" Vooral veroordelen zij de oude woningen, stevig maar onhygiënisch ⁽⁴³⁾. Het Antwerps stadsbestuur reageert op de dreiging van de cholera op een stereotiepe wijze. Dezelfde maatregelen worden keer op keer herhaald, effectief of niet. Er is duidelijk een moraliserende toon in het discours der stadsvaderen. Soberheid en onthouding van alcohol zijn uitmuntende remedies tegen cholera. Via brochures in scholen wil het kollege de volksklasse eenvoudige hygiënische principes aanleren ⁽⁴⁴⁾. In 1892 is het besef dat cholera een besmettelijke ziekte is en dat gezond drinkwater de eerste vereiste is om de ziekte te bestrijden, algemeen aanvaard. De meeste maatregelen van het gemeentebestuur spitsen zich daar op toe ⁽⁴⁵⁾. De gedwongen ontruiming van panden en het aanpassen van dergelijke huizen op kosten der eigenaars, een generatie eerder een echt twistpunt, worden nu zonder moeilijkheden door het stadsbestuur gehanteerd ⁽⁴⁶⁾. De moraliserende toon tegenover de armen is niet verdwenen. Als de meeste slachtoffers in armere gezinnen vallen, is dit een gevolg van de verwaarlozing der hygiëne ⁽⁴⁷⁾. Dat de armen de voorschriften financieel konden naleven, wordt zonder meer aanvaard. Ook in huizen die verhuurd worden door het Bureau van Liefdadigheid, leidt de nalatigheid van de bewoners tot ontoelaatbare inbreuken, geeft de verantwoordelijke schepen V. Desguin toe. Een strengere controle op de bewoners, zoals sommige raadsleden voorstellen, is volgens de bewindsman zinloos. Nu al wonen vele Sinjoren liever in krotten, dan in de gereguleerde woningen van het Bureau ⁽⁴⁸⁾. Bij de laatste uitbarsting is er toch een belangrijke verandering. Voor het eerst treedt men cholera tegemoet met een efficiënt ambtelijk apparaat, net als elders toen ook gebeurde ⁽⁴⁹⁾. Toch wordt de ziekte niet gezien als een aanleiding bij uitstek om de

levenswijze van de armeren te veranderen. Daarvoor ontbreekt de belangstelling. Daarvoor was er ook te weinig besef over de medische en maatschappelijke oorzaken van de ziekte. Het voornaamste maatschappelijke vraagstuk dat samenhang met de cholera, de lamentabele woon-situatie, wordt wel aangeraakt, maar snel weer terzijde geschoven.

C. Antwerpse medici en cholera.

Bij de eerste uitbarsting in 1832 weigerden de artsen van het Sint-Elisabethshospitaal de lijdens aan de nieuwe ziekte op te nemen, zodat een noodhospitaal in lokalen aan de Kloosterstraat moest worden ingericht. De geneesheren waren beducht dat de normale kostgangers zouden besmet worden en wisten niet hoe zij de nieuwe zieken konden helpen⁽⁵⁰⁾. In een uitgebreid krantenartikel betoogt de geneesheer De Krickhoff, tevens lid van de medische kommissie van de stad, dat cholera geen besmettelijke ziekte is⁽⁵¹⁾.

De Antwerpse geneesheer J. Bessems argumenteert in een brochure uit 1850 dat cholera op geen enkele wijze besmettelijk is. Uit waarnemingen tijdens de epidemie van 1848-1849 blijkt duidelijk dat de eerste slachtoffers niet met elkaar in contact stonden. Het aantal overlijdens onder geneesheren, verplegend personeel en priesters, de drie beroepsgroepen die het vaakst bij de zieken kwamen, lag zeer laag. Deze twee vaststellingen zijn, in Bessems opinie, overtuigende bewijzen. De ziekte houdt zijns inziens verband met een ongezonde topografische invloed. Verhuizen is vaak het enige en beste geneesmiddel⁽⁵²⁾. Diezelfde Bessems verwerkte de gegevens over de epidemie in uitgebreide statistieken. Het meest opvallende is dat elke vraagstelling ontbreekt als basis voor dit noeste cijferwerk. Hoewel hij mortaliteitscijfers per wijk, per straat en soms per woongelegenheden berekent, naast het aantal slachtoffers per leeftijds-kategorie en sexe, ontgaan Bessems de verbanden die een Ducpétiaux wel vaststelde. Dat de ziekte het ergste huis hield in straten waar veel mensen samenhoorden, waar de leefruimte per individu klein was, waar velen op ondersteuning waren aangewezen⁽⁵³⁾. Wel leidt Bessems, uit het soms grillige topografisch verloop van de ziekte, weer eens af dat besmetting niet als oorzaak kan weerhouden worden. Bessems constateert dat het eerste slachtoffer in 1849 viel aan boord van een schip, afkomstig uit een plaats waar de ziekte al eerder woedde. Hij verbindt hier geen gevolgtrekkingen aan.

Niet alle medici verwierpen de besmettingstheorie met zoveel zekerheid als Bessems. Zijn kollega C. Broeckx meent dat de cholera van 1859 door schepen uit Hamburg werd binnengebracht.

Broeckx stelt vast dat patiënten die in een ziekenhuis werden opgenomen meer overlevingskansen hadden dan diegenen die thuis bleven. De jaarverslagen der stad bevestigen dit. De mortaliteitscijfers onder de zieken die thuis verpleegd werden, liggen aanzienlijk hoger dan die der

hospitaalpatiënten. Broeckx schrijft dit niet toe aan de medische zorg. De betere hygiëne en verluchting der hospitalen lijkt een betere verklaring⁽⁵⁴⁾. Hospitalen vervulden in de 19de eeuw nog steeds hun rol van opvangnet der armen, ziek of niet. De leefomstandigheden waren veelal beter dan bij de arme thuis. Hoewel sober was het voedingsregime in het hospitaal veel uitgebreider en gezonder dan hetgeen de arme thuis kon verwachten⁽⁵⁵⁾.

Broeckx legt, zowel wat cholera betreft als voor andere besmettelijke ziekten, de band met de duistere, slecht verluchte woningen der armen. Zulk een band was eerder mechanisch. Armoede als maatschappelijk verschijnsel duikt niet in Broeckx beschouwingen op⁽⁵⁶⁾. De overplaatsing van zieke armen naar een gezondere verblijfplaats zagen Antwerpse geneesheren als een remedie. Slechts langzaam drong de gedachte door dat een gezonde woonomgeving de besmetting had kunnen voorkomen.

Broeckx gelooft dat ook rijken eventueel op slechte plaatsen kunnen wonen. "*Si, par une rare exception, quelques personnes aisées ont été frappées, ce furent surtout elles qui occupaient des maisons, situés sur les canaux, anciens fosses de la ville.*" Angst voor besmetting door de armeren klinkt hier niet door. Ook meent Broeckx dat de excessieve levenswijze van vele armen schuld had. Dat er juist op zondag en maandag vele gevallen van cholera het ziekenhuis worden binnengebracht, is logisch, want op die dagen houden de arbeiders hun drinkgelegen⁽⁵⁷⁾. Reeds in 1850 had de cholera-epidemie van 1849 een ander Antwerps geneesheer, Rul-Ogez, geïnspireerd tot uitgebreide beschouwingen over hygiëne, waarbij ook mode, intellectuele gewoonten en seksuele moraal in ogenschouw werden genomen⁽⁵⁸⁾.

De arts F. Gittens werd, als student-geneeskunde, ingezet als ondersteunend armendokter tijdens de epidemie van 1866. In een korte brochure heeft hij zijn ervaringen weergegeven. Gittens beschrijft scherp en verontwaardigd de armtierige achterbuurten, broedplaats van de cholera. Toch is zijn houding dubbelzinnig. Hij erkent dat in omstandigheden, zoals hij die aantrof in de Vierde Wijk, ziekten moesten uitbreken. Maar de armen zelf trof ook schuld door hun onregelmatige leefgewoonten en het gebrek aan hygiëne⁽⁵⁹⁾. Maar ook de kleine middenstand leeft de meest elementaire regels niet na. Vandaar dat de ziekte ook uitbreekt in nette huizen, waar men zoiets niet zou verwachten. Hygiëne kan en moet aangeleerd worden.

Gittens besluit met een pleidooi voor meer aandacht voor onderwijs. Dit is noodzakelijk, als men cholera en andere ernstige ziekten met kans op succes wil bestrijden⁽⁶⁰⁾. Sommige artsen klagen dat publieke hygiëne het zwakke broertje was van de openbare financiën. Dr. De Bie beseft dat de meeste maatregelen die nodig zijn om de gezondheidstoestand der arbeiders te verbeteren, zinloos zijn zolang de algemene sociaal-economische situatie niet wijzigt, maar blameert ook ten eerste de onwetend-

heid van de meeste arbeiders. ⁽⁶¹⁾ Arbeiders en gebrek aan elementaire hygiëne werden zonder meer geassocieerd. V. Desguin, geneesheer en schepen, vindt het, al bij al, verbazingwekkend dat de medische inspectie aan de kinderen uit de lagere bevolgingsklassen een redelijk niveau van hygiëne en lichaamszorg kon aanleren, met zware dwang uiteraard ⁽⁶²⁾. In Utrecht stelde de kommissaris van politie in 1849 voor armen van de bijstand uit te sluiten, indien hun woningen niet voldeden aan de minimum eisen van hygiëne ⁽⁶³⁾.

In de XIXe eeuw komt ook te Antwerpen de band vuilheid - armoede - sociale onaangepastheid centraal te staan in debatten over ziektebestrijding. Betere lichaamsverzorging werd beschouwd als de fundamentele eerste aanzet voor de bestrijding van de andere twee. De meeste voorschriften die werden opgelegd, ondermeer via het onderwijs waren onmogelijk na te volgen voor de armen ⁽⁶⁴⁾.

Net als hun kollega's in de rest van Europa legden de Antwerpse medici lange tijd niet de band tussen watervervuiling en cholera. Drinkwatervoorziening wordt nergens genoemd in de besprekingen van de ziekte. Verwonderlijk is dit niet. De ontdekking van de Engelse arts J. Snow, in 1854, dat al de cholera-gevallen in een bepaalde wijk van Londen, veroorzaakt werden door één besmette waterpomp, vond weinig weerklank. Zelfs de eerste microscopische analyses van Pasteur en Koch omstreeks 1880 overtuigden heel wat gerenommeerde artsen niet ⁽⁶⁵⁾. Hoewel in verschillende Belgische steden in het midden der negentiende eeuw zuiver drinkwater een nijpend probleem werd, greep de overheid niet in. Volgens een rapport uit 1860 had het Brusselse pompwater een weerzinwekkende smaak en een uiterst onaangename geur van verrotting. Zulke vaststelling leidde echter niet tot maatregelen dienaangaande. De overdekking van de zeer vervuilde Senne zou in de ogen van velen het gevaar voor ziekte verhogen. In de afgesloten ruimte konden miasmatische dampen ontstaan. In Gent werd watervoorziening, vooral na 1850, een nijpend probleem. Het grondwater was dan zo vervuild dat consumptie zeer gevaarlijk werd. De enige reactie van het stadsbestuur was het installeren van meer openbare pompen ⁽⁶⁶⁾.

D. Publieke opinie en de cholera

Bij verschillende cholera-epidemieën gingen angstige verhalen de ziekte voor. Vooral de eerste epidemie was aanleiding voor sensationele geruchten. In 1832 publiceerden de kranten, al maanden vooraleer de ziekte Antwerpen bereikte, over de epidemie ⁽⁶⁷⁾. Boven steden die door de cholera werden getroffen, werden reusachtige gele wolken waargenomen. Te Parijs stierf een man aan de ziekte, nadat hij een bezoek had gebracht aan een behandelende geneesheer. De zeer hoge sterftcijfers te Parijs zouden nog ver beneden de waarheid liggen ⁽⁶⁸⁾. Nadat de ziekte was uitgebroken, gingen de kranten verder met het verspreiden van

angstaanjagende verhalen. Een jongeman stierf aan de ziekte, een paar uren nadat hij de lijkstoet van een cholera-dode had zien passeren. Deze gebeurtenis had hem erg aangegrepen ⁽⁶⁹⁾. Kranten en regenten poogden, vrij laat, het gewone volk te kalmeren. Wij zagen het reeds. In 1849 deed het gerucht de ronde, dat in het Sint-Elisabethshospitaal een speciale machine stond om cholera-patiënten te versmoren. Politie-agenten moesten de verontruste familieleden op afstand houden ⁽⁷⁰⁾. Het Antwerps verhaal is een akelige variante van de vrees van armen, dat zij in ziekenhuizen enkel gebruikt werden als proefkonijnen voor experimenten of onervaren leerling-dokters ⁽⁷¹⁾. Net voor de uitbarsting van 1866 doen burgemeester en schepenen alle moeite om geruchten, dat de ziekte in Luik en in het Groot-Hertogdom Luxemburg is uitgebroken, de kop in te drukken ⁽⁷²⁾. Na de nodige informatie bij de bevoegde autoriteiten te hebben ingewonnen blijkt dat in die plaatsen alles in orde is. Enkel in Diekirch heeft een kleine brandhaard gedurende korte tijd de kop opgestoken. De mededeling tijdens de openbare zitting van de gemeenteraad moet de panische geruchtenstroom die anders zou beginnen, verijdelen, aldus de burgemeester. In 1866 schreven de Antwerpse kranten niet over de verspreiding van de epidemie buiten hun stad. En toen de cholera éénmaal in Antwerpen was losgebroken, kreeg hij geen bijzondere aandacht. Zelfs de gevreesde naam trachtte men te verzwijgen. Paniek vermijden was de boodschap ⁽⁷³⁾. In Utrecht liet het gemeentebestuur de paternalistische geheimdoenerij rond de ziekte varen ⁽⁷⁴⁾.

Geschiedschrijvers Mertens en Torfs commentariëerden de eerste uitbarstingen van cholera uitgebreid. Het grillig tijdsverloop van de ziekte was verraderlijk voor vele mensen in 1848-1849. Nadat in de laatste twee maanden van 1848 vele doden waren gevallen, verdween de ziekte bijna een half jaar. Velen geloofden dat het ergste voorbij was, toen de ziekte in de zomer van 1849 met verdubbelde kracht terugkwam ⁽⁷⁵⁾. Het beste is de kwaal stoïcijns tegemoet te treden. Zowel een overdreven angst voor cholera als een totale onverschilligheid bevorderen het ziekteproces. Overdaad en onvoorzichtigheid verhoogden de kansen om te worden aangetast ⁽⁷⁶⁾. In de angstige dagen van epidemie werden, zoals te verwachten, velen religieus. Het aantal intredes steeg, giften aan de kerk werden gul geschonken, processies mochten zich in verhoogde belangstelling verheugen. Sint-Rochus, de aloude beschermer tegen ziekten, werd immens populair ⁽⁷⁷⁾. Als de cholera heerst, is er veel meer godsdienstige ijver, aldus de Postryder van Antwerpen. Missen, bidstonden en processies kennen een ongewone bijval. Zonder zich te willen mengen in het geleerde debat over de oorsprong der ziekte stelt de krant wel vast dat de talrijke raadgevingen die verspreid worden voor de armere medeburgers onbetaalbaar zijn. Zou hier geen terrein liggen waar een daadwerkelijke aanpak van de kwaal en het verdienen van goddelijke gunst kunnen samengaan ⁽⁷⁸⁾ ? Niet enkel de onverwachte kerkelijkheid van vele stadsgenoten, wordt door de Postryder in twijfel getrokken. De

krant schrijft ook smalend over de talloze onfeilbare middeltjes tegen de ziekte, die overal te koop worden aangeboden ⁽⁷⁹⁾.

In zijn beknopte geschiedenis van Antwerpen geeft L. Torfs een aantal beschouwingen over cholera. Hij is ervan overtuigd dat het geen nieuwe ziekte is. Volgens hem kan men, op goede medische gronden, veronderstellen dat de huidige kwaal dezelfde is als de beruchte Zwarte Dood. Een Gents geneesheer uit de XVIIde eeuw beschreef de huidige epidemie reeds volledig ⁽⁸⁰⁾. In 1832 werden vergelijkingen met de epidemieën uit vroegere eeuwen ook gemaakt, zonder dat de auteurs de nieuwe ziekte zomaar gelijkschakelden aan de oude dreiging ⁽⁸¹⁾. De idee van besmetting vindt Torfs volkomen achterhaald. Hij is vol lof over de uitgebreide hygiënische inspanningen van het stadsbestuur, maar is zwijgzaam over het effect van zulke maatregelen ⁽⁸²⁾. Sommige kranten uit hun twijfels wel. *Le Journal du Commerce d'Anvers* looft de goede bedoelingen van stadsbestuur en artsen. Zolang de ellende in de volksbuurten zo groot blijft als nu, is zulke inspanning zinloos. Enkel een systematische bestrijding van de armoede kan serieuze resultaten opleveren. Werkverschaffing is het beste geneesmiddel ⁽⁸³⁾. De herhaalde uitvallen van *Le Précurseur* tegen de inefficiëntie van het Meetingbestuur passen geheel in de verkiezingssfeer van het jaar 1866. De twist tussen klerikalen en liberalen is voor deze krant veel belangrijker dan de ziekte. Cholera wordt een onderdeel van de propaganda. Het spook van de ziekte moet de kandidaten der Meeting aan hun zetels helpen. De klerikalen stellen de ziekte voor als een straf voor het heiligschennende liberale programma, ondermeer over de kerkhoven ⁽⁸⁴⁾.

E. Besluit

Wij onderzochten de reacties van respektievelijk het stadsbestuur, de geneesheren en de publieke opinie op de cholera. De verantwoordelijken der stedelijke administratie poogden met velerlei middelen de kwaal in te dammen. Tot 1892 bleven hun pogingen steken in herhaling. Huisvesting en drinkwatervoorziening, de twee voornaamste middelen tot bestrijding, werden niet aangewend. Men wilde het privé-bezit niet schenden en de eigenaarsbelangen bleven primeren. Antwerpen verschilde hier niet van andere steden ⁽⁸⁵⁾.

Sommige Antwerpse geneesheren wijdde uitgebreid onderzoek aan de cholera en zijn oorzaken. De orthodoxie dat de kwaal niet besmettelijk was, blokkeerde de weg naar resultaten. Wat betreft de maatschappelijke oorzaken blijven de vertegenwoordigers van het medisch korps steken tussen halfzachte pleidooien voor verbetering en de opvatting dat het de schuld der armen was, als zij het zwaarst getroffen werden.

Tijdens haar eerste verschijning geeft de cholera aanleiding tot panische angst en morbiede verhalen. Naarmate de ziekte een "normaal" onderdeel van het stedelijk leven wordt, overheerst bij de kranten en kommen-

tatoren de tendens om de gewone gang van zaken niet te verstoren. Elke overdreven reactie, ook de religieuze, wordt door velen misprijzend bekeken. Na een vroege erkenning van de maatschappelijke achtergrond van de ziekte heerst er verder volkomen stilte over de sociale vragen die samenhangen met de epidemie. Cholera was noch een aanleiding voor werkelijke veranderingen, noch voor een moraliseringsoffensief.

Jan VAN GERVEN

Noten

- (1) *Rapport sur l'administration et de la situation des affaires de la ville d'Anvers. Rapport 1854. Exercices 1853.* Antwerpen, 1854. p. 178.
Ibidem *Rapport 1855 Exercice 1854.* Antwerpen, 1855. p. 96.
Rapport 1857 Exercice 1856. Antwerpen, 1857. p. 67.
- (2) *Rapport sur l'administration et de la situation des affaires de la ville d'Anvers. Rapport 1893 Exercice 1892.* Antwerpen, 1893. p. 151.
Idem *Rapport 1894 Exercice 1893.* p. 130.
- (3) J. KRUIITHOF. De demografische ontwikkeling in de XIXde eeuw. *Antwerpen in de XIXde eeuw Instellingen-economie-cultuur.* Antwerpen, 1964. pp. 524-525.
- (4) Ibidem.
- (5) L. CHEVALIER. *Le choléra. La première épidémie du XIXième siècle.* Parijs, 1958. pp. 10-12.
- (6) C. LIS. De heropbloei van Antwerpen als handelsmetropool in *K. Van Isacker & R. Van Uytven Antwerpen, twaalf eeuwen geschiedenis en cultuur.* Antwerpen, 1986. pp. 453-454.
- (7) J. DE BELDER. De behuizing te Antwerpen op het einde der XVIIIe eeuw. *BTNG*, 1977, pp. 366-445.
- (8) H. SOLY & C. LIS. Food Consumption in Antwerp between 1807 and 1859. A contribution to the standard of living debate. *Economic History Review*. 1977, pp. 460-486.
- (9) P. MACLOT. De watervoorziening in het traditionele Antwerpse woonhuis. *P. Maclot & W. Pottier (Red.) 'n Propere Tijd. Onleefbaar Antwerpen thuis en op straat.* Antwerpen, 1989. pp. 164-177.
- (10) P. DE LOMBAERDE. De stedenbouwkundige werken van François Verly (1760-1822) *Antwerpen tijdens het Franse keizerrijk 1806-1814. Marine-arsenaal, metropool en vestingsstad.* Antwerpen, 1989. p. 107.
- (11) *Assainissement de la Senne. Rapport de la commission nommée ensuite de la décision du Conseil provincial de Brabant en date du 19 juillet 1863.* Brussel, 1863. p. 358.
- (12) K. VELLE. *Lichaam en hygiëne. Naar de wortels van de huidige gezondheidscultuur.* Gent, 1984. p. 59.
- (13) *Résumé des précautions a prendre pour se préserver du choléra-morbus.* Antwerpen, 1832.
Ook in Nederland gaven verscheidene stedelijke besturen zulke brochures uit. P.D. 't Hart *Utrecht en de Cholera 1832-1910.* Utrecht, 1990. p. 49.
- (14) *Résumé.* p. 7.
- (15) *Postryder van Antwerpen 8 maart 1832.*
- (16) *Le Phare 3 juli 1832.*
Idem *21 juli 1832.*

- (17) *Le Phare* 19 juli 1832.
- (18) *Le Phare* 6, 7, 8 en 9 april 1832.
De Postryder van Antwerpen 4 en 7 april 1832.
- (19) *Réglement sur la salubrité des maisons publié le 8 septembre 1849.* Antwerpen. 1849.
- (20) *Salubrité publique. Embellissement du quai. Considérations à l'appui des petitions.* Antwerpen. 1849.
- (21) C. LIS. *Social Change and Labouring Poor. Antwerp 1770-1860.* London-New-Haven, 1986. p. 89.
 De 10 huisjes van de zeer vervallen Schoenengang in de Brusselse Marollenwijk, brachten in 1903 nog het dubbele jaarloon van een ongeschoold arbeider op. En dat bedrag was heel wat hoger geweest, toen Anspachs' werken een groot deel van de bevolking der Marollen verdreven. P. Scholliers Proletarische wooncultuur van de 19e eeuw. De Schoenengang van de Brusselse Marollenwijk. *Tijdschrift voor de Geschiedenis van techniek en industriële cultuur.* 1988. p. 10-13.
 In Gent verdiende een huisjesmelker in 1889 jaarlijks 12480 BF aan "zijn" cité. A 'T SCERLAES DE WOMMERSOM *La condition du logement de l'ouvrier dans la ville de Gand.* Gent-Parijs, s.d. p. 13.
- (22) F.H. MERTENS & K.L. TORFS. *Geschiedenis van Antwerpen. Deel 7.* Antwerpen. 1850. pp. 447-449.
- (23) *Rapport sur l'administration et de la situation des affaires de la ville d'Anvers. Rapport 1849 Exercice 1848.* Antwerpen. 1849. pp. 124-125.
- (24) W. STEENSELS. De tussenkomst van de overheid in de arbeidershuisvesting Gent 1850-1904. *BTNG.* 1977. pp. 447-501.
- (25) *Rapport sur l'administration et de la situation des affaires de la ville d'Anvers. Rapport 1854. Exercice 1853.* Antwerpen. 1854. p. 89.
- (26) *Ibidem Rapport 1855 Exercice 1854.* Antwerpen. 1855.
- (27) *Statistique sur le choléra. Rapport.* Antwerpen. 1860. p. 4.
 In 1860 wijdde het stadsbestuur voor het eerst een afzonderlijk rapport aan de cholera.
- (28) C. LIS. *Op. cit.* pp. 65-66.
- (29) *Cholera van 1866. Verslag aan de Raad.* Antwerpen. 1866. pp. 14-17.
- (30) *Stad Antwerpen. Ongezonde woningen. Maatregelen voor gezondmaking.* Antwerpen. 1866.
- (31) *Bulletin communal 1866.* Deel I. pp. 872-881.
- (32) *Bulletin Communal 1866.* Deel II. p. 435.
- (33) C. LIS. *Op. cit.* p. 79.
- (34) *Bulletin Communal 1866.* Deel II. p. 435 en 596.
- (35) *Reglement op de ongezonde woningen, afgekondigd den 5 september 1884.* Antwerpen. 1884.
- (36) A. 'T SERLAES DE WOMMERSOM. *Op. cit.* pp. 7-9.
- (37) *Cholera van 1866.* pp. 1-9.
- (38) *Bulletin communal 1866.* Deel I. pp. 743-745.
- (39) *Cholera van 1866.* pp. 17-18.
- (40) *Bulletin Communal 1866.* Deel II p. 70.
- (41) E. SYMENS. Van Boeksteeg tot Nationale Straat. Mutatie van het woonpatroon van een Antwerpse handelsas tussen de 18de en het begin van de 20ste eeuw. *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studieën.* 53, 1984. pp. 85-99.
- (42) *Weerspiegeld Antwerpen.* s.l., 1929. pp. 230-235.
- (43) *Rapport de la commission médicale locale.* Antwerpen. 1867. p. 22.
- (44) *Bulletin communal 1866.* Deel I p. 746.
- (45) *Bulletin communal 1892.* Deel II pp. 80-85.

- (46) *Bulletin Communal 1892*. Deel II pp. 215-219.
- (47) *Bulletin Communal 1892*. Deel II p. 86.
- (48) *Bulletin Communal 1892*. Deel II pp. 153-155.
- (49) P.D. 't HART. *Op. cit.* p. 201.
- (50) L. VERMEIREN. Van Gasthuis naar ziekenhuis. De negentiende eeuw (tot 1925) in *750 jaar Sint-Elisabethshospitaal Antwerpen 1238-1988*. Antwerpen, 1988. p. 198.
- (51) *Postryder van Antwerpen 7 augustus 1832*.
 In een redactionele bijdrage van 5 mei had dezelfde krant reeds eerder betoogd dat er geen besmettingsgevaar was.
- (52) J. BESSEMS. *Quelques mots sur la question de la contagion du choléra* Antwerpen, 1850.
- (53) J. BESSEMS. *Quelques données statistiques sur l'épidémie de choléra qui a régné à Anvers pendant les années 1848 et 1849*. Antwerpen, 1851.
 M. Smets. De doorbraak van de Blaesstraat te Brussel 1853-1860. Voorbeeld van een inadequate saneringsgreep. *Tekst lezing gehouden op 24.03.1982 aan het centrum voor stedenbouwkundige geschiedenis te Antwerpen*.
 In Brussel beginnen sociale werkers reeds voor 1830 materiaal te verzamelen, omtrent de toenemende verslechtering van de woonsituatie. Zonder resultaat. Want als in 1841 Ducpétiaux, Moermans en Spaak een alarmerend verslag opstellen betreffende de arbeidershuisvesting, is eenieder verbaasd. A. Cosemans *Bijdrage tot de demografische en sociale geschiedenis van de stad Brussel 1796-1846*. Brussel, 1967. p. 57-64.
 Tussen 1830 en 1850 was medische statistiek op Belgisch en Europees vlak een waar modeverschijnsel. K. Velle *Statistiek en sociale politiek. De medische statistiek en het gezondheidsbeleid in België in de XIXde eeuw. Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste geschiedenis, 1985*. p. 223.
- (54) C. BROECKX. *Statistique du choléra-morbus de 1859*. Antwerpen, 1860.
 In 1854 stierven 142 van de 340 cholera-patiënten die in het Sint-Elisabethshospitaal werden opgenomen tegen 153 van de 222 zieken, die thuis verpleegd werden; Ook voor andere jaren lag het aantal doden onder de thuisverpleegden in vergelijking steeds hoger.
- (55) G. KUMS. *Nos piliers d'hôpital*. Antwerpen, 1880.
 L. VERMEIREN. *op. cit.* pp. 170-172. Ten einde het budget van hun instituut in evenwicht te houden, verwezen de geneesheren van het Bureau van Liefdadigheid vaak arme patiënten door naar het hospitaal, dat onder de verantwoording van de Burgerlijke Godshuizen viel. Heel wat van die patiënten waren niet ziek, zo luidde de klacht van deze laatste instelling. *Idem* p 174.
- (56) C. BROECKX. *Note sur le choléra-morbus asiatique*. Antwerpen, 1859. p. 7.
- (57) C. BROECKX. *Op. cit.* p. 9.
- (58) J. VAN LENNEP. *Histoire de la société royale de médecine d'Anvers*. Brussel, 1955. p. 30.
- (59) F. GITTENS. *Les victimes du choléra. Episodes des deux dernières épidémies*. Antwerpen, 1866.
- (60) *Ibidem*.
- (61) Dr. Med. DDE BIE. *Une question d'hygiène sociale*. Antwerpen, 1887.
- (62) V. DESGUIN. *Inspection médicale dans les écoles. Son organisation - ses résultats*. Brugge, 1887.
- (63) P.D. 't HART. *Op. cit.* p. 193.
- (64) G. VIGARELLO. *Le propre et le sale. L'hygiène du corps depuis le moyen âge*. Parijs, 1982. pp. 207-211.
- (65) W.H. MC NEILL. *Peoples and plagues*. Hardmondsworth, 1979. pp. 244-245. De Belgische sceptici bevonden zich in goed gezelschap. In 1849 verkondigde The London College of Physics "in the case of cholera it is not probable that the influence of water will ever be shown to consist in serving as a vehicle for the poison generated

in the bodies of those who suffered from the disease." F.A. COMER Geschiedkundig overzicht van de cholera in België. *Wetenschappelijke Tijdingen*. 1974. p. 81. Ook Nederlandse artsen geloofden tot op het einde der 19de eeuw niet dat cholera door besmetting werd verspreid.

J. VAN DEN EERENBEEFT. De "Blauwe Dood" als impuls tot maatschappelijke vernieuwing. *Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 1984. pp. 94-99.

(66) J.P. GOUBERT. *The conquest of water*. Londen, 1985. pp. 43-48.

S. DE GROOTE. De watervoorziening in Gent vanaf het midden van de 19de tot het begin der 20ste eeuw. *Het openbaar initiatief van de gemeenten in België 1795-1940*. 2 dln. Brussel, 1986. p. 210.

(67) Le Phare publiceerde op 6 januari 1832 een artikel over de cholera, de Postryder volgde een dag later.

(68) *De Postryder van Antwerpen 14 april 1832*. De Postryder reageert ook ambigu op de vergiftigingsverhalen, die in de Franse hoofdstad de ronde deden. Op vier april vermeldt de krant het enkel als een ongeloofwaardig gerucht. Op zeven april leidt het voor de redactie echter geen twijfel, dat een bende systematisch alle drankvoorzieningen vergeeft. Drie dagen later is de krant blij dat de dwaze verhalen weerlegd werden. *Journal du Commerce d'Anvers* 8 april 1832.

(69) *Le Phare 25 juli 1832*.

(70) L. VERMEIREN. *Op. cit.* p. 176.

(71) P.D. 't HART. *Op. cit.* pp. 95-96.

Gittens stelt dat in 1866 zeer vele van zijn patiënten in het Sint-Andrieskwartier erg vijandig stonden tegen opname in een hospitaal. Mogelijk speelde de associatie hospitaal-armenzorg een rol. In Utrecht spendeerden velen liever hun laatste geld aan thuisverpleging, eerder dan opgenomen te worden in een ziekenhuis. F. Gittens, *op. cit.* p. 5.

(72) *Bulletin Communal 1866*. Deel I, p. 603 en 606.

(73) In 1866 gebruiken zowel de Koophandel als Le Précurseur allerlei eufemismen: de huidige ramp, de heersende situatie en dies meer.

(74) P.D. 't HART. *Op. cit.* p. 184.

(75) F.H. MERTENS & K.L. TORFS. *Op. cit.* p. 453.

(76) *Idem* p. 451.

(77) P.D. 't HART. *Op. cit.* p. 162. In Nederland verschenen tijdens cholera-epidemieën brochures met ronkende titels als "De cholera in Nederland eene stem van God tot onze behoudenis". Velen verkondigden de oeroude idee dat ziekte een straf Gods was, Nikolaas Beets was die mening toegedaan. Toch leidde dit niet tot een lethargisch aanvaarden. Ook diegenen die de hemelse wraak erbij haalden, vonden dat alle beschikbare menselijke kennis en middelen moesten worden ingeschakeld.

(78) *Postryder van Antwerpen 26 juli 1832*. Een andere Antwerpse krant spreekt smalend over de clerici die bidden en missen opdragen, maar aan de slachtoffers geen enkele concrete hulp geven. *Le Journal du Commerce d'Anvers 31 mei 1832*.

(79) *De Postryder van Antwerpen 10 mei 1832*.

(80) L. TORFS. *Nieuwe Geschiedenis van Antwerpen*. 2 dln. Antwerpen, 18 pp. 181-185.

(81) *Le Phare 27 juni 1832. Postryder van Antwerpen 3 mei 1832*.

(82) L. TORFS. *Op. cit.* pp. 185-186.

(83) *Journal du Commerce d'Anvers 16 mei 1832 en 26 juli 1832*.

(84) *Le Précurseur 24 mei 1866*. De Antwerpse liberale krant verwijst naar de poging van de liberale ministers Frère-Orban en Vandenpeereboom in 1862 om het beheer van de kerkhoven te seculariseren. E. Lambrechts De kerkhovenkwestie *Openbaar Initiatief van de gemeenten in België 1795-1940*. 2 dln. Brussel. 1986. pp. 785-793.

(85) P.D. 't HART. *Op. cit.*, pp. 121-122.

DE CHOLERA, BIJ NAAM GENOEMD OP DEVOTIONALIA

Tijdens de 19de-eeuwse choleraepidemies werd er veel gebeden om van de kwaal bevrijd te blijven. Veelal werd er teruggегrepen naar gebeden tegen de pest en besmettelijke ziekten, die gericht waren tot de vertrouwde pestheiligen.

Als men er dieper op ingaat, valt het echter op dat op de prentjes en andere devotionalia die werden verspreid tijdens de epidemieperiodes van de vorige eeuw het eerder uitzonderlijk was dat de cholera bij naam werd genoemd.

We vonden er slechts een vijftal. Ongetwijfeld zijn er meer geweest, maar van occasionele uitgaven met kleine oplage is vaak weinig of niets bewaard gebleven. In grote verzamelingen kan ook nog veel steken.

- Een "historische litanie" tot Onze-Lieve-Vrouw van Groeninghe, ver-eerd in de Sint-Michielskerk te Kortrijk. De litanie werd opgesteld in oktober 1866, ten tijde van de cholera.

De bisschop van Brugge verleende op 22 november 1866, 40 dagen aflat aan diegenen die deze litanie baden.

- Een litanie der XL beschermelingen wier overblijfselen berusten in de kerk van den H. Joris te Antwerpen. Zij worden aangeropen tegen pest, cholera, typhus en andere besmettelijke ziekten (imprimatur 1873).
- Een lofzang ter ere van den H. Nicolaus van Tolentinen waarbij een "*gebed ten tijde van heerschende ziekten, als pest, typhus, cholera, enz.*" (in een boekje uitgegeven door het Broederschap van de H. Nicolaus in de Sint-Augustinuskerk te Antwerpen).
- Een litanie tot den Heiligen Rochus, beschermheilige tegen de pest, cholera en andere besmettelijke ziekten (imprimatur Mechelen, 30 december 1859). Het betreft een drukseltje van de Mechelse drukkerij B. Dierckx-Beke Zonen uit 1866.
- Een "*Prière pour obtenir de Dieu d'être préservé du choléra et tout autre malheur*" (imprimatur Doornik, 7 augustus 1860). Het betreft een blaadje dat werd uitgegeven door de drukkerij Casterman te Doornik. Dit franstalig gebed kende ook in Vlaanderen een ruime verspreiding.

Gaston VAN BULCK
Mechelen

LOUÉ

MARIE

SOIT

A ÉTÉ CONÇUE

JÉSUS-CHRIST

SANS PÉCHÉ

PRIÈRE POUR OBTENIR DE DIEU

D'ÊTRE

PRÉSERVÉ DU CHOLÉRA

ET DE TOUT AUTRE MALHEUR

Sainte Marie, Mère de Dieu, Vierge Immaculée et conçue sans péché, je vous choisis aujourd'hui pour Dame et Maitresse de cette maison; je vous prie par votre Immaculée Conception, d'en éloigner tous les fléaux que nous n'avons que trop mérités par nos péchés. Préservez-la du choléra et autres maladies contagieuses, de la foudre et de l'incendie, des tempêtes, des inondations et des tremblements de terre, de l'invasion des voleurs et des malfaiteurs. Maintenez surtout ses habitants dans l'attachement à la foi, à la Ste Eglise catholique, et à N. S. P. le Pape. Bénissez-nous, ô Vierge Sainte, protégez-

Paris. dépôt de publications de la Maison Costerman, Rue Bonaparte, 36.

HEILIGEN

TOT DEN

HEILIGEN ROCHUS,

BESCHERMHEILIGE TEGEN DE PEST, CHOLERA EN ANDERE BESMETTELIJKE ZIEKTEN.

HEER, ontferm u onzer.

Christus, ontferm u onzer.

Heer, ontferm u onzer.

Christus, hoor ons.

Christus, verhoor ons.

God, hemelsehe Vader, ontferm u onzer.

God, Zoon, Verlosser der wereld, ontf. u onzer.

God, Heilige Geest, ontferm u onzer.

DE VOLKSKUNDIGE EMILE VAN HEURCK en het "WIJNEGHEMSCHE MAAGMIDDEL"

Werkend aan een biografische notitie betreffende de Tongerlose norbertijn Jan Frans Isfried Thys (Brecht 1749 - Antwerpen 1824; pastoor te Wijnegem van 1800 tot 1816), richt Paul Bergmans secretaris van de Commissie voor de "Biographie Nationale", op 15 juli 1930 een schrijven tot de befaamde Antwerpse volkskundige Emile Van Heurck. P. Bergmans had vernomen dat de "pharmaciens anversois" Fr. van Uffelen (Lombaardevest) nog tot omstreeks 1900 het "Wyneghemse Maagmiddel" verkocht dat bij het begin van de negentiende eeuw uitgevonden was door Isfridus Thys. Nu vraagt Bergmans aan Van Heurck of dit "élixir stomachique" nog bekend is in het Antwerpse.

Reeds op 17 juli 1930 zet E. Van Heurck zich aan zijn schrijfmachine om P. Bergmans de nodige inlichtingen te bezorgen. De doorslag van deze brief, evenals het originele schrijven van P. Bergmans, troffen wij aan in een exemplaar van de publikatie van J. Eernalsteen. *Beroemde mannen uit de Kempen* Nr. 1, *Jan Frans Isfried Thys 1749-1824*, Brecht, L. Braeckmans, 1920. Het betrokken exemplaar komt uit de bibliotheek van E. Van Heurck. Zulks blijkt uit de handschriftelijke opdracht op de eerste bladzijde: "Uit dankbaarheid en Hoogachting aan mijnen goeden vriend, den Heer Em. Van Heurck, (get.:) J. Eernalsteen".

E. Van Heurck begint zijn brief met een verwijzing naar de publikatie van J. Eernalsteen. Vervolgens merkt hij op dat Van Uffelen geen apotheker was, doch een handelaar in religieuze voorwerpen. Daar ten gevolge van een wetswijziging nog enkel apothekers geneesmiddelen mogen verkopen, wordt, zo schrijft hij, het elixir nu verdeeld door de "Pharmacie Rubens" van apotheker Van den Broek (Groenplaats 6, Antwerpen). De prijs bedraagt 8 fr. per fles. De gezusters Bauwens, opvolgsters van mejuffrouw Van Uffelen (die zelf de zaak van haar vader had verdergezet), maken het elixir om het vervolgens aan apotheker Van den Broek te leveren. Luidens de gezusters Bauwens is de verkoop gedaald sedert de oorlog en de prijsverhoging. Volgens Van den Broek verkoopt men enkel dank zij een aanhoudende publiciteit nog wat flessen aan buitenlieden. E. Van Heurck stipt aan dat het maagmiddel tot aan de oorlog in het Antwerpse zeer verspreid was en vertelt hoe de moeder van één van zijn bedienden het geregeld innam tot aan haar dood in 1912.

Daar P. Bergmans zich in zijn opstel over Isfridus Thys (Biographie Nationale, deel XXV, Brussel, 1930-1932, kol. 204-207) beperkt tot de mededeling dat het "Wijneghemse Maagmiddel" nog steeds verkocht wordt te Antwerpen, leek het ons zinvol hier even het ongepubliceerde resultaat van het "veldwerk" van Emile Van Heurck mede te delen.

17 juillet 1930

Mon Cher Confrère,

Mon jeune ami M. Joseph Ernalsteen, archiviste de la Cathédrale et employé au Gouvernement provincial, a publié en 1920 dans la revue "Oudheid en Kunst" une notice sur Jan Frans Isfried Thijs, dont il a paru des tirés à part (Brecht, L. Braeckmans, 1920 in 8°, 40 pages). Dans cette étude, p. 6, M. Ernalsteen reproduit une annonce parue dans le "Handelsblad" d'Anvers à la date du 5 mars 1898 en faveur de ce produit qui coûtait alors Fr. 1,50.

M. Van Uffelen n'était pas pharmacien, il exploitait une boutique d'articles religieux qui existe encore mais où l'on ne peut plus acheter l'élixir stomachique au sujet duquel vous m'écrivez, car depuis la nouvelle législation sur les produits médicaux, la vente de ce genre de produits est seule permise aux pharmaciens. Depuis quelques années donc, l'élixir est en vente au prix de Fr. 8. - le flacon, à la pharmacie Rubens, place Verte n° 6, propriétaire M. Van den Broek.

Toutefois, ce sont les successeurs de Mademoiselle Van Uffelen (qui avait repris les affaires de son père), Mesdemoiselles Bauwens Soeurs, qui fabriquent aujourd'hui l'élixir et le fournissent au pharmacien Van den Broek.

D'après une déclaration de ce dernier et des demoiselles Bauwens (je suis allé les voir) la vente du produit a bien diminué depuis la guerre et l'augmentation de son prix. D'après M. Van den Broek, ce n'est que grâce à une publicité soutenue qu'on en vend encore quelques flacons aux gens de la campagne.

Le produit cependant était jusqu'à la guerre assez répandu dans la région anversoise; la mère d'un de nos employés l'a pris régulièrement, à l'instigation d'autres malades qui vantaient son efficacité, jusqu'à sa mort, survenue en 1912.

Très heureux d'avoir pu vous être utile je vous renouvelle, mon cher confrère, l'expression de mes sentiments cordialement dévoués.

Alfons K.L. THIJS

DE VREEMDE REISWEG VAN MAÎTRE PIERRE, CHIRURG

Toen Margaretha van Oostenrijk in 1527 een heelmeester nodig had voor een wonde aan haar been, viel haar keuze op chirurgijn Pierre Desmaîtres uit Doornik. Twee jaar nadien ontbood ze hem opnieuw, toen ze die keer haar voet gekwetst had. Die Maître Pierre moet wel de eerste de beste niet geweest zijn; we weten nochtans niet veel méér over hem, dan dat hij tussen 1500 en 1561 leefde en in Doornik woonde.

Nu werd die stad bij de opkomst van het lutheranisme door ijverige predikanten bezocht en bewerkt - niet zonder bijval.

Op een gegeven ogenblik, in de nazomer van 1549, komt Maître Pierre plots weer vóór het voetlicht te staan, wanneer de magistraat beslag doet leggen op zijn inboedel en hem in de nieuwe grafelijke gevangenis achter het stadhuis te Bergen doet opsluiten.

Hoe lang hij daar vertoefd heeft, weten we niet, maar wèl, dat hij erin geslaagd is, zijn 'chipier' te verschalken - of om te kopen? - en uit de stad te vluchten, naar het noorden toe.

Hij kwam zo te Oudenaarde en verder langs de Schelde te Eke. Hij moet nogal zeker geweest zijn van zijn stuk, en fier op zijn geslaagde ontsnapping, want hij hield het niet verborgen, dat hij zó uit de gevangenis van Bergen kwam. Dat was niet voorzichtig van hem, en hij kon het beter getroffen hebben, want de edelman, die sedert 1540 de heerlijkheid van Eke bezat, was een van de trouwste en schranderste raadsheren van de keizer. Hij zetelde èn in de Geheime èn in de Staatsraad. Wat te voorzien was, gebeurde dan ook: Maître Pierre was te voortvarend geweest; de gerechtsdienaars van de Heer van Eke vatten hem en namen hem mee naar de gevangenis van Oudenaarde.

Toen hij dat vernam, schreef de Heer van Eke naar Landvoogdes Maria om te weten wat hij in dit geval moest doen. Hijzelf oefende immers hoge rechtspraak uit in zijn heerlijkheid, maar mocht hij deze bijzondere gevangene zelf oordelen zodra hij in het bezit was van de akte van beschuldiging? Of wenste Hare Majesteit zelf over hem te beschikken? Wat ook haar antwoord zij, Eke drong erop aan, dat zijn rechten niet zouden te kort gedaan worden indien Maître Pierre aan zijn jurisdictie onttrokken werd.

Landvoogdes Maria van Hongarije antwoordde hem, dat de baljuw van Oudenaarde de gevangene onder goede geleide terug naar Bergen moest doen voeren, om daar veroordeeld of vrijgesproken te worden.

Het was nu juist in die dagen dat de keizer met zijn zusters Maria van Hongarije en Eleonora van Frankrijk samen met Prins Philips en heel hun gevolg door Henegouwen reisde voor de Blijde Inkomst van de Prins, die op 1 september zijn eed zou afleggen als Graaf van Henegouwen.

Van 22 tot 18 augustus hadden eerst de heuglijke steekspelen en feesten 'à l'italienne' plaatsgevonden in de kastelen van de Landvoogdes te Mariemont en te Binche, dat ze vier jaar voordien als douaire gekregen had van haar broer. Daags na de eedaflegging van de Prins te Bergen overnachtte de keizer te Mariemont, waar hij nog bleef dineren vooraleer hij terug naar Brussel reisde; op 5 September was hij daar dan ook weer met heel zijn hofhouding.

Diezelfde dag nog schreef hij naar de Heer van Eke, dat diens erfelijke rechten spijs het voorval met Maître Pierre zouden gewaarborgd blijven, en hij liet dat tevens weten aan de President en de Raadsheren van de Geheime en de Grote Raad en aan de Raad van Vlaanderen.

Zolang de Keizer en diens zuster, Landvoogdes Maria, hun hand boven zijn hoofd hebben kunnen houden, is er onze chirurg, voor zoveel we weten, geen groot leed overkomen. Beschermden ze hem uit dankbaarheid omdat hij destijds het volle vertrouwen van hun tante genoten had en haar goed verzorgd had? We kunnen het alleen maar gissen. Het is een feit, dat hij na zijn tweede verblijf in de gevangenis te Bergen vrijgesproken is en weer naar Doornik is gaan wonen.

Maar als nu op 14 september 1556 de karvelen met de keizer en zijn beide zusters Maria en Eleonora uit Vlissingen naar Castillië afvaren en achter de einder verdwijnen, breekt er voor Maître Pierre een onzeker tijdperk aan en stapelen donkere wolken zich boven zijn hoofd opeen.

Op 29 september 1561 was hij te Doornik gezien geweest bij een zekere Nicolas Petit, bij wie toen Guy de Bray, een van Calvin's trouwste medewerkers verbleef. Onze chirurg wist dat hij gezocht werd, en hij vluchtte naar Antwerpen, maar werd daar ontdekt en vóór de Raad van Beroerte gedaagd. Waar we hier het spoor bijster geraken, van hem, 'die het Nieuwe Geloof wilde trouw blijven', kunnen we predikant Guy de Bray bijna op de voet volgen tot het bittere einde. Bij de inname van Valenciennes vluchtte hij naar St. Amand, werd er herkend en naar Valenciennes teruggevoerd om er gewurgd en gehangen te worden.

Guy de Bray is rond 1521 te Bergen geboren. Vader was verver, niet ver van het Begijnhof. Guy werkte eerst met zijn broer Christophe bij een glazenier. In hun vrije tijd legden ze de schrift uit in hun buurt, maar toen de inquisiteurs opdaagden, moesten ze vluchten. Guy zou zestien jaar lang als predikant rondreizen en een meestal jachtig en gevaarlijk bestaan leiden.

In 1551 vinden we hem in Londen, bij de vele vluchtelingen uit Rijsel, tot hij in 1553, bij Mary Tudor's troonbestijging wéér moet vluchten. Deze keer naar Rijsel zelf, waar hij zijn "Steun van 't Christelijk Geloof" schrijft: daarin maant hij zijn volgelingen aan, als goede burgers en christenen te leven. Hij bestudeert Calvin's "Institution Chrétienne", waarmee zijn broer in de Nederlanden gaat rondventen, en hij weerlegt de drogredenen van de vele Rijselse anabaptisten. In 1556 sticht hij te Rijsel een goed georganiseerde gemeenschap en vertrekt naar Frankfurt om ook daar de vele uitgeweken Rijselnaars aan te moedigen. Vandaar trekt hij naar Lausanne om Grieks en Latijn bij te leren en naar Genève om theologie te studeren. In 1559 vinden we hem terug in Rijsel, vanwaar hij via Valenciennes naar Antwerpen reist. Hij scheept in naar Dieppe, predikt in Amiens, trekt naar Montdidier vooraleer hij naar Doornik terugkomt. Weer moet hij vluchten, omdat hij daar bij verstek veroordeeld is. Hij gaat onderduiken te Sedan bij zijn beschermheer, de hertog van Bouillon, keert toch terug naar Doornik, reist naar Brussel en keert in Augustus via Doornik terug naar zijn gemeente in Valenciennes. Samen met Doornik, waar de vijf zesden van de bevolking toen calvinist waren, was die stad een van de bolwerken van het Nieuw Geloof in Wallonië. Doornik verloor echter het heilig vuur toen de Graaf van Hoorn, haar beschermheer, haar in de steek liet; alleen Valenciennes bleef volharden. En hoe!

Guy de Bray en zijn confrater La Grange hadden er met de steun van schatrijke kooplieden een theocratische bestuur ingericht naar het model van Genève. Van op de belforttoren - de hoogste van het land - speelde de beiaard de aria's van Marot's psalmen. Margaretha van Parma liet er "om vredeswille maar met bezwaard gemoed, de protestantse diensten toe naast die van de katholieken: op 26 augustus 1566 predikten de 'ketttersen' er al in twee katholieke kerken.

De dagen van de calvinisten waren er nochtans geteld, want toen de nieuwe goeverneur Noircarmes (Philips van Ste Aldegonde) een garnizoen in de stad wilde en de overheid zich daartegen verzette, begon hij het beleg. Nog trachtte Lodewijk van Nassau de stad te ontzetten, maar hij werd door Noircarmes bij Watrelas verslagen. Begin 1567 belooft Brederode wèl de hulp van Oranje en van Hoorn, maar Oranje aarzelt. In maart stuurt de gematigde Guy de Bray aan op een overeenkomst, maar zijn onstuimige collega La Grange wil blijven weerstand bieden. Wanneer Noircarmes de stad begint te beschieten, gaat Guy de Bray met zijn getrouwen schuilen in de kerk van St.-Géry. Op 31 maart keert echter de wind: onverwachts draaien de inwoners de stadspoorten open voor de Spanjaarden en Noircarmes houdt klopjacht op de twee predikaten. Die zijn langs de vestingsmuren en over de grachten weggevlucht naar St.-Amand, maar worden daar herkend en overgeleverd. De burgemeester

zendt ze naar Doornik; in april worden ze terug naar Valenciennes gevoerd om onderhoord te worden. Op zaterdag 31 mei worden ze op het stadhuis veroordeeld om "gehangen en gewurgd" te worden op de Grote Markt. Vier uren blijven hun lijken hangen voordat ze in het nabije Anzin begraven worden.

Jozef HINNEMAN

Bronnen

Brussel, Rijksarchief, Audiëntie 1665/1: Keizer Karel aan de Voorzitter van de Geheime Raad enz., 5 Sept. 1549.

= Audiëntie liasse 1475/1; reg. 354, f° 72 v° en 97.

Henri PIRENNE, *Histoire de Belgique*, Bruxelles 1923, t. III, p. 102, n. 1 (De chirurg van Margaretha van Oostenrijk geneest haar «d'une certaine blessure qu'elle avoit en l'une des jambes» in 1527, en ontbiedt hem op 8 Juli 1529 «pour curer un accident qui lui était arrivé au pied».

Ibidem, p. 363, n. 1: de Calvinist Guy de Bray valt de Anabaptisten aan.

Alexandre HENNE, *Histoire du Règne de Charles-Quint en Belgique*. 4 t., Bruxelles, Rozez, 1866, t.II, p. 384: «Maître Pierre, semant la bonne parole».

Archives du Nord, Rijsel, Série B, n° 2477, reg. 13073, f° 133v°, 134, 139v°.

Brussel, Rijksarchief, Rekenkamer, reg. 39980 f°26, 39981, f°24v°, over de jaren 1561 à 65.

Daniel ROPS, *L'Eglise de la Renaissance et de la Réforme: Une Révolution Protestante*, Paris, Fayard, 1961, pp. 483 & 551.

A.L.E. VERHEYDEN, *Le Conseil des Troubles. Liste des Condamnés 1576-73*. Brussel, 1961. N° 3.505 «P. Desmaîtres» uit Antwerpen, 156.

Gérard MOREAU, *La Réforme dans le Hainaut*, Bull. de la Soc. d'hist. du Protestantisme belge, 3e série, n° 8, Bruxelles 1949.

Robert WELLENS, *Un Compte relatif aux Fêtes de Binche en 1549*, Brux. 1959, Palais des Académies (Bull. Comm. d'Histoire, t.CXXIX, pp. 275-297.

L.A. LANGERAAD, *Guido de Bray*. Doctorsthesis Univ. Leiden 1884, uitg. Ochtman, Zierikzee.

Pasteur J. Pannier: *Guy de Bray*, voordracht gegeven te Valenciennes, uitgegeven zonder datum bij «La Gerbe» te Brux. en Calais.

**Nummer 3 is geheel gewijd aan R E U Z E N :
dé vijfde Europese studiedag te Steenvoorde op 24-25 april '93,
de 2de Europese ronde van gedragen reuzen,
Reuzendieren in Oost-Vlaanderen,
twee enige bijdragen met ca. 80 illustraties!**

Karel VELLE. *De nieuwe biechtvaders. De sociale geschiedenis van de arts in België.* Kritak: Leuven 1991. 352 blz.

Uit het woord vooraf bij *De nieuwe biechtvaders* valt af te leiden dat het hier om een proefschrift gaat. Mogelijk om concessies te doen aan de leesbaarheid ontbreken een notenapparaat, een overzicht van de geraadpleegde bronnen en een register. De literatuurlijst is kort gehouden. Als selectiecriteria voor deze lijst zijn de toegankelijkheid, de datum van publikatie (zo recent mogelijk) en de wetenschappelijke waarde van publikaties aangehouden. Reden te meer om die criteria dan ook consequent toe te passen en niet, zoals Velle heeft gedaan, een aantal belangrijke werken over het hoofd te zien. Opvallende omissies zijn bijvoorbeeld het uit 1989 daterende boek van Rita Schepers over de opkomst van het medisch beroep in België, het in 1988 verschenen boek van Matthew Ramsey over de geneeskunde in Frankrijk (1770-1830), de uit 1984 daterende studie van Ute Frevert over ziekte als politiek probleem in Duitsland (1770-1880) en ook recente publikaties van onder andere Roy Porter over Engeland.

Afgezien van deze tekortkomingen heeft het boek veel te bieden. Geïntrigeerd door het, wat Velle noemt, ronduit spectaculaire professionele en maatschappelijke succes van de tegenwoordige Belgische artsen, tracht hij de redenen voor dit succes te achterhalen. Die redenen zoekt hij vooral in de periode 1830 tot 1940, hoewel ook de halve eeuw ervoor en erna niet geheel buiten beschouwing blijven. Hij situeert het begin van het 'medicaliseringsproces' aan het eind van de achttiende eeuw: vanaf dat moment zouden niet alleen steeds meer mensen in aanraking komen met artsen en met instellingen waarin artsen een belangrijke rol speelden, ook zouden steeds meer domeinen door de geneeskunde worden overgenomen of beïnvloed, zoals preventie, revalidatie, seksualiteit, geboorte en dood, de behandeling van afwijkend gedrag, gerechtelijke

psychiatrie en mishandeling. De geneesheren hebben zich, aldus Velle, ontpopt tot ingenieurs van een gezonde samenleving, zowel in fysiek als in moreel opzicht.

Tot de centrale, door Velle gestelde vragen behoren die naar een verklaring van de grensoverschrijding van de geneeskunde, van de toenemende ethische en ideologische macht van de artsen en van hun succesvolle professionalisering. Hoe, zo vraagt hij zich af, hebben artsen de overheid, de publieke opinie en de patiënten ervan weten te overtuigen dat de door hen verleende diensten fundamenteel zijn? En in hoeverre valt de verregaande medicalisering van de huidige Belgische samenleving te verklaren uit de drang van de geneesheer naar meer maatschappelijke invloed dan wel uit andere ontwikkelingen?

In een eerste hoofdstuk behandelt Velle het ontstaan van de '*sociale geschiedenis van de geneeskunde*' in relatie tot recente ontwikkelingen in de gezondheidszorg zoals de stijging van de kosten voor geneeskundige verzorging en de medische overconsumptie. In het voetspoor van medisch-sociologische studies van dikwijls kritische strekking gingen ook historici zich met name vanaf het eind van de jaren zeventig interesseren voor het verschijnsel van de 'medicalisering', een verschijnsel dat Velle zelfs tot een nieuw paradigma verheft, hoeveel betekenissen er ook aan dit begrip vallen toe te kennen. Velle onderkent dit laatste echter niet als een bezwaar en gebruikt het begrip nu eens in een ruime dan weer in een beperktere betekenis, bijvoorbeeld ter aanduiding van het aantal artsen per hoofd van de bevolking. Van een verder gaande analyse van de huidige Belgische gezondheidszorg en van de positie en de invloed van artsen in deze gezondheidszorg en in de samenleving als geheel is echter geen sprake. Eigenlijk is dat een gemis aan-

gezien het hele verdere betoog is afgestemd op een verklaring van een vervaagde, maar nauwelijks als zodanig aangetoonde medicalisering van de huidige Belgische samenleving.

De overige drie hoofdstukken zijn alleszins lezenswaard en getuigen van een ruim gebruik van bronnen als tijdschriften, kranten, overheids- en verenigingsbescheiden. Velle heeft gekozen voor een thematische opzet: ieder hoofdstuk bevat informatie over bepaalde thema's die op hun beurt min of meer chronologisch worden behandeld. Nadeel van deze opzet is dat het chronologische spoor niet makkelijk valt te volgen en het boek, zeker naar het eind toe, niet vrij is van herhalingen, een voordeel is dat thema's als de ontwikkeling van het medisch beroep en de manier waarop artsen zich in de loop der tijd hebben gelegitimeerd systematisch aan bod kunnen komen.

In het tweede hoofdstuk, getiteld '*Gezondheidszorg en maatschappij: de externe factoren aan de basis van het medicaliseringsproces*', behandelt Velle achtereenvolgens de relatie tussen staat en gezondheidszorg, de Belgische gezondheidsadministratie, secularisering en rationalisatie, onderwijs en wetenschap en, ten slotte, medische markt en medische consumptie. In de loop van de negentiende eeuw wisten de Belgische artsen zich voor staat en samenleving onmisbaar te maken door zich, met gebruikmaking van nieuwe wetenschappelijke inzichten, onder meer in te zetten voor de preventie van ziekten, allereerst door middel van pokkenvaccinatie, later ook door aan te dringen op betere hygiënische en arbeidsomstandigheden. De artsen gingen een 'sociale' functie vervullen en met hun 'sociale geneeskunde' droegen zij bij tot realisering van idealen van vooruitgang en welzijn.

Aan secularisering en rationalisatie besteedt Velle relatief weinig aandacht: centraal staan de tegenstellingen tussen geneeskunde en kerk over de verklaringen van ziekte en dood, en, wat hij noemt, de laïcisering van de samenleving. Als het gaat om onderwijs en wetenschap

wijst Velle er terecht op dat de medische wetenschap geen monolithisch geheel van kennis en kunde was en noemt hij bijvoorbeeld ook de homeopathie en het dierlijk magnetisme. Toch schrijft hij verder strijk en zet over 'de' geneeskunde en 'de' geneesheren of artsen, daarmee meer eenheid in medische inzichten en praktijk suggererend dan er feitelijk was en is. Kwakzalvers en andere 'afwijkende' genezers komen slechts aan bod vanuit het perspectief van hun bestrijding door de 'officiële' medici. Zij worden niet opgevoerd als het gaat om aanbod en vraag op de medische markt, want dan blijkt Velle toch primair te zijn geïnteresseerd in het officiële medische aanbod en de consumptie ervan. Anders dan in de tegenwoordige 'social history of medicine', bijvoorbeeld door Porter, wordt bepleit en toegepast besteedt Velle ook weinig aandacht aan de patiënten zelf: het zou echter wenselijk zijn als in toekomstig onderzoek ook aan hun opvattingen, gedragingen en keuzen voor bepaalde therapieën en genezers systematisch aandacht zou worden geschonken. En dat geldt niet alleen het verleden maar ook onze eigen tijd. Want hoevelen zoeken ook thans genezing buiten het officiële medische circuit? De kerk mag dan wel aan invloed hebben ingeboet, maar de belangstelling voor bedevaarten e.d. lijkt het allerminst te zijn verdwenen. In hoeverre en voor wie zijn artsen eigenlijk wel de nieuwe biechtvaders geworden, zo vraag ik me af.

Het derde hoofdstuk bevat een overzicht van *de ontwikkeling van het Belgische medisch beroep tot een medische professie*. Zo komen de professionele cultuur, het werkmilieu van de arts, de problematiek van de erelonen, de belangenbehartiging, kortom alles wat te maken heeft met de concurrentiepositie van de geneesheren aan bod. Velle besteedt veel aandacht aan de instrumenten, de machtsmiddelen en de strategieën die zij daarbij hebben gehanteerd. In het vierde hoofdstuk, voor Velle de kern van zijn boek, staat centraal *hoe de arts zelf zijn rol in de samenleving heeft gedefini-*

eerd en gelegitimeerd. Het bestaat uit een viertal gedeelten, namelijk over 'image-building', dat wil zeggen de manier waarop artsen hun deskundigheid, dienstbaarheid en onmisbaarheid trachten aan te tonen, over de medische plichtenleer, over de sociale functie van de geneeskunde, waaronder het hygiënisme, en over de geneeskunde ten dienste van het establishment, lees: de burgerij.

De inspiratie die Velle uit (medisch-)sociologische literatuur heeft geput krijgt vooral in deze laatste hoofdstukken zijn neerslag. Ze zijn zeer informatief, maar, zoals gezegd, in chronologisch opzicht verbrokken. De conclusie van Velle is dat de geprivilegieerde sociale en materiële positie van de tegenwoordige

Belgische artsen niet alleen kan worden verklaard uit hun numerieke toename, de militante toon van hun vertoog of door de actiemiddelen van hun beroepsverenigingen. Deze positie is mede te danken aan het feit dat zij steeds de belangen van het 'establishment' hebben gediend. Velle komt tot deze conclusie op basis van Belgisch materiaal. Aan vergelijkingen met ontwikkelingen in andere landen heeft hij zich vrijwel niet gewaagd. Toegegeven, dat zou gezien de stand van het onderzoek wat veel gevraagd zijn geweest, maar het blijft wel een wens voor de toekomst!

Marijke Gijswijf-Hofstra
Universiteit van Amsterdam

PERSONALIA

Prijs van de F.M. Olbrechtsstichting

De Raad van Beheer van de F.M. Olbrechtsstichting besliste in het voorjaar '93, na inzage der verslagen van de lectoren van de Koninklijke Kommissie voor Volkskunde de inzending *Het Latrinair Gebeuren* van Danny Lamarcq te bekronen.

Selektie voor Nederlandse Dialectenbundel

De Stichting Nederlandse Dialecten schreef midden 1992 een prijsvraag uit voor een verhaal of gedicht in dialect. In oktober 1992 hadden reeds 300 personen een bijdrage geleverd. De inzendingen werden geschift en geschikt per provincie. Danny Lamarcq werd winnaar voor de provincie Oost-Vlaanderen met de inzending: *Smuik*. (Verhaal over een persoon van de alf geleid)

De tekst vindt u in *Het Dialectenboek 2 Van A tot de AA*, uitg. Stichting Nederlandse Dialecten, Waalre 1993, 132-34. ⁽¹⁾

Onze oprechte felicitaties aan onze medewerker voor de bekroning van een studie en een inzending!

R.v.d.L.

⁽¹⁾ Het verhaal verscheen eveneens in *De Beiaard*, weekblad voor Zuid-Oost-Vlaanderen, Zottegem, nr. 20 maart 1993.

DE ZOON VAN JAN DE LICHTE. NIEUWE GEGEVENS OVER DE BENDE. TONEEL.

Reeds verscheidene keren heb ik in het verleden de aandacht gevraagd voor aspecten van de beruchte bende kwaaddoeners die, naar verder zal blijken, ook door bendeleden zelf naar Jan de Lichte genoemd wordt. ⁽¹⁾

In de hiernavolgende bladzijden zijn enkele losse aantekeningen samengebracht die het dossier De Lichte weer met een aantal nieuwe gegevens aanvullen en vervolledigen. ⁽²⁾ Spektakulaire en belangrijke dingen over Jan de Lichte zelf zijn er niet bij. Het zijn randnotities over familieleden van de leider, over zijn vrouw, over de dochter van Jan Triest en over een naamgenoot, van wie de precieze familieband met dé Jan de Lichte niet nauwkeurig kon worden bepaald. Verder wordt een toneelstuk gesignaleerd, gebaseerd op de meest succesvolle roman over de Velzeekse bende.

Het opvallendste nieuwe gegeven is zonder twijfel het opduiken van een zoon van de bendeleider, wiens bestaan tot op heden volledig onbekend was. Alhoewel ook hier nieuwe vragen opduiken, waarop we het antwoord schuldig moeten blijven, is dit in alle geval een heel onverwacht nieuw element, dat aan het dossier moet worden toegevoegd.

1. Peter de Lichte, dief en heler

In de bekende vonnissen, die te Aalst in 1748 over de leden van de bende werden geveld, komt ook de veroordeling voor van Peter de Lichte. ⁽³⁾

In dit vonnis lezen we dat deze "niet tegenstaende de Criminele Sententie t'uwen laste uijtgesproken binnen de selve Prochie van Hundelgem ten jaere 1740, ende by de welcke gy om uwe dieften zyt gegeesselt en gebannen geweest voor den tydt van 20 jaeren", toch in het land is blijven rondzwerven als vagebond.

De aanleiding tot het proces tegen Peter de Lichte te Hundelgem, zijn geboortedorp, was een brief. Deze is gedateerd 24 aug. 1740 en werd gezonden door C.J. De Grave, greffier op het Landhuis te Aalst, aan baljuw Marchus Anthone De Pape van Hundelgem. ⁽⁴⁾

De Aalsterse greffier had over de Hundelgemenaar allerlei informatie verzameld die het hem de moeite leek aan De Pape door te spelen. Deze feiten waren aan het licht gekomen bij het "scherp examen" of foltering op de pijnbank van Jan Triest. Peter de Lichte werd er door Triest van beschuldigd medeplichtig geweest te zijn bij diefstallen en bij een poging tot inbraak in 1735 of 1736.

Peter de Lichte was de zoon van Amandus; deze laatste was de broer van Ignatius, de vader van Joos de Lichte en grootvader van Jan de Lichte. ⁽⁵⁾ Peter werd te Hundelgem geboren ca. 1698.

Op de pijnbank had Jan Triest in 1740 "geaccuseert den gemelden Peeter de Lichte, ul. insetenen [*sic*], van met hem begaen te hebben differente dieften ende huysbraecken, als te weten binnen de prochie van Bambrugge, leden 4 à 5 jaeren, hebbende aldaer boven het stampcot met braecke berooft het leste huys op een naer, staende teghen de straete om te gaen naer den steenwegh van Meere, alwaer hij, beneffens den voorschr. Jan Triest ende Jan Melckebeke, gestolen hebben eenighe vlas, ende een ekel. ⁽⁶⁾

Als oock binnen de prochie van Oomberghen seker pachthof, staende op den wegh om te gaen van het casteel naer de prochie van Sente Lieuens Houthem, hebbende aldaer beneffens den voorschr. Jan Triest ende Jan Melckebeke onder het solement ⁽⁷⁾ vanden huijse van het selue pachthof gebrocken een gat, waerlangs Jan Triest is in den huijse gecropen, ende aldaer gestoelen een nieuw manscleet, een gekeert manscleet, een nieuw vrouwen cleet", enz.

De tekst gaat verder met de opsomming van nog enkele andere kledingstukken die werden buitgemaakt. Alles werd daarna verdeeld in het huis van Peter de Lichte te Hundelgem.

Peter de Lichtes naam was ook genoemd door een zekere Jan Zellier, die te Aalst "op den i oughst met de coord es gestraft", op 1 augustus 1740 dus.

Toen die op de pijnbank lag, bekende hij dat hij "beneffens Peeter Triest (wellicht een broer van de hierboven genoemde Jan Triest), Peeter de Vlieggher (wellicht verwant met de Marie Vliegghers die in 1748 werd veroordeeld tot geseling, brandmerking en verbanning ⁽⁸⁾), Peeter de Cock, Peeter Watthé ende Mechiel Moreels, in de wandelinghe genaemt Anne Marietiens Machiel, tsaemen gegaen te sijn naer het huijs van eenen temmerman ofte waeghemaecker tusschen Meijlegghem ende Alder H. Swalmen, met voornemen van het selue huijse (d.i. de bewoners ervan) te coorden ende benden ⁽⁹⁾ ende te contgragneren ⁽¹⁰⁾ tot het aenwijzen van hun gelt ende effecten ...".

Toen ze volop bezig waren met twee gaten in de buitenmuur te hakken, begonnen de bewoners echter luidkeels te schreeuwen. De inbrekers riepen daarop dat ze binnen wilden gelaten worden en dreigden ermee de deur van het huis "in den gront te loopen" met een ram. Toen aan hun verzoek niet werd voldaan, poogden ze inderdaad met "eenen verckens back van groote swaerte, die aldaer stont" de deur in te beuken. Toen dit echter na herhaalde pogingen niet lukte, dropen ze onverrichterzake af. De naam van Peter de Lichte werd echter ook genoemd in een andere zaak, waarover zo dadelijk meer.

Als gevolg van dit schrijven uit Aalst gingen baljuw en schepenen van Hundelgem tot een gerechtelijke vervolging over en velden een vonnis waaraan in 1748 nog eens wordt herinnerd. Zoals gezegd bleef Peter de Lichte in het land tot hij in 1748 als lid van de bende van Jan de Lichte

opnieuw werd veroordeeld tot geseling "tot den loopenden bloede", brandmerking en negen jaar galeïstraf.

Peter de Lichte was niet alleen een dief; ook als heler van gestolen goed was hij in het milieu van landlopers en vagebonden bekend, zoals zo dadelijk zal blijken.

2. Marie van Dorpe, Jan de Lichtes vrouw

Gezien de in alarmerende mate toenemende diefstallen en inbraken werden op vele dorpen plaatselijke milities opgericht die geregeld de ronde van het dorp deden. Ook op Hundelgem bestond een dergelijke brigade.

Toen die op 21 augustus 1740 haar ronde deed, Philippus Fonteijne als korporaal samen met twee soldaten, Alexander Caus en Lieven de Wandel, konden ze twee verdachte vrouwen aanhouden.

Dit was niet te danken aan de scherpe speurzinnigheid van het drietal maar veeleer aan het opvallend verdacht gedrag van de vrouwen. Toen de patrouille immers in de buurt kwam van het huis van Peter de Lichte, zagen ze de vrouwen door het veld "lopen ofte vluchten", zo vlug hun benen ze dragen konden. Dit was op zichzelf al verdacht, maar bovendien zagen de drie 'gardes' dat een van beiden "ghelaeden (was) met een pack lijnwaet, grauw ende witlint, mitsgaeders een wulle laecken justekor ⁽¹¹⁾, gevoedert wesende met bruijn lijnen laeken". Ze halen het vluchtend tweetal in, constateren dat ze waren "onvoorsien van attestatie" of toelating om te leuren, en hebben beiden in "een erberge gecolloqueert ⁽¹²⁾" omdat Hundelgem - zoals vele dorpen - geen gevangenis bezat.

Al vlug bleek dat de stoffen en het kledingstuk dezelfde dag gestolen waren te Balem bij Livinus Bovijn, zoals de opgeluchte eigenaar en diens zoon reeds de dag na de feiten voor de schepenbank te Hundelgem komen verklaren. ⁽¹³⁾

Deze twee vrouwen waren Marie van Dorpe en Martijne Triest. Beiden zijn bekend wegens hun relatie met de bende van Jan de Lichte. Voor Marie of Mie van Dorpe is deze relatie met de leider direkt en persoonlijk, voor Martijne Triest is die veel vager.

Het is interessant even te zien wat beiden op de hun gestelde vragen antwoorden bij het verhoor waaraan ze te Hundelgem onderworpen werden.

Een 'klassieke' eerste vraag bij een dergelijke "informatie preparatoire" of vooronderzoek informeert naar de naam, beroep en geboorteplaats van de verdachte.

Als deze vraag aan Marie van Dorpe gesteld wordt, zegt ze éénentwintig jaar oud te zijn en "geboortigh van de prochie van Huijse, declarerende niet te hebben vader ofte moeder, suster nochte broeder, ofte de selue noijt ghekent te hebben, haer gheneirende ⁽¹⁴⁾ door ende langhst het lant te loopen met lient ende spellen ⁽¹⁵⁾".

Als haar gevraagd wordt waar het lijnwaad en de linten vandaan komen, die ze bij zich had toen ze werd aangehouden, verklaart ze die gekocht te hebben te Gent "als heilders". (16) De "casacke" zou ze gevonden hebben op de weg tussen Velzeke en Elene.

Als dat zo is, waarom dan, zo vraagt men haar, "sij heeft ghelopen ende ghevlucht vande wacht" die haar als gevolg daarvan heeft aangehouden? Hierop zegt ze dat "de huijsvrouwe van Pieter de Lichte (17) haer heft ghewesen aldaer te vertrecken door den lochtinck (18) ende bijganck van Adriaen Heijse".

Ze antwoordt dus niet op de gestelde vraag maar intussen vernemen we toch dat ze samen met haar gezellin bij Pieter (of Peter) de Lichte verbleef toen ze bij het voorbijkomen van de wacht op de vlucht sloeg.

Op de vraag waarom ze geen "attestatie" heeft om te leuren, luidt haar antwoord dat ze die niet kon krijgen, vermits ze "nievers gheene domicile ofte wonplaetse" heeft. Blijkbaar kon alleen de overheid van de woonplaats een dergelijke "attestatie" afleveren. Dit lijkt inderdaad een heel plausibele reden.

Wat deed ze bij Peter de Lichte, wiens huis - dat moet ze toch geweten hebben, meent de schepenbank - "seer suspeckt vuijt ghegheven wordt (19)"? Marie van Dorpe zegt dat ze daar was "gaen rusten", met haar "compagnon", sluyer en kordater, beweert dat ze daar gegaan waren "om spellen en lient te vercoopen ende dat sij niet en weet ofte het selue huijs suspect is ofte niet".

Zoals we reeds hierboven hebben gezien, stond Peter de Lichte bekend als een heler van gestolen goederen. (20) Zijn woning was verdacht omdat er allerlei vagabonden, leurders en andere 'varende lieden' van suspect allooi over de vloer kwamen. Het lijkt dan ook meer dan waarschijnlijk dat de twee vrouwen daar verbleven om er hun gestolen goederen te verkopen, te ruilen of in bewaring te geven. De twee verklaren elkaar nog maar een paar maanden te kennen. Volgens Marie hadden ze kennis gemaakt te Geraardsbergen, volgens Martijne Triest echter te "Leede (21) op den ommeganck, als nu gheleden ontrent de twee maenden of beth". (22) De overige vragen betreffen het lijnwaad en de "casacke". Ze ontkennen die gestolen te hebben en blijven daarbij "persisteren", ook als de rechtmatige eigenaar uit Balegem komt opdagen.

Vermelden we nog dat de twee vrouwen de nacht vóór hun aanhouding hadden doorgebracht in de herberg "de Klok" te Leeuwergem.

Na deze "informatie preparatoire" te Hundelgem werden Marie van Dorpe en haar gezellin naar Aalst overgebracht. Daar werden beiden door de "gedeputeerde vande twee steden ende Lande van Aelst" veroordeeld tot geseling en verbanning. Marie van Dorpe werd ook te Gent veroordeeld tot geseling en in 1746 uit Brugge verbannen. Wellicht was de reden telkens weer landloperij en (of) diefstal. (23)

Op 25 sept. 1742 werd ze, weer samen met haar vaste gezellin, Martijne Triest, te Aalst opnieuw veroordeeld wegens bedelarij en landloperij. Ze werd er gezeseld en voor veertig jaar verbannen. Martijne Triest moest de geseling bijwonen en werd zelf ook verbannen voor twintig jaar. Bij de executie van dit vonnis beledigen ze het gerecht en Martijne Triest was zelfs zo stout ermee te dreigen het huis van de stadhouder in brand te zullen steken. Ze had hem toen ook in het openbaar vervloekt. Daarom werden de twee vrouwen op 28 september opnieuw veroordeeld: Martijne tot geseling en Marie tot het bijwonen daarvan. Beiden moesten bovendien op hun blote knieën op het schavot luidop vergiffenis vragen. ⁽²⁴⁾ Vanaf 1741 was Marie van Dorpe de vrouw van Jan de Lichte. ⁽²⁵⁾ Ze negeerde opnieuw haar verbanning en bleef in het land met vagabonden omgaan. Op 4 augustus 1746 werd ze daarvoor opnieuw te Aalst veroordeeld ook omdat ze van een diefstal te Wijnhuize verdacht werd. Weer werd ze gezeseld, gebrandmerkt en nu voor vijftig jaar verbannen. ⁽²⁶⁾ Twee jaar later werd ze bij de grote razzia met vele andere bendeleden opgepakt en te Aalst nogmaals op 29-jarige leeftijd veroordeeld tot geseling, brandmerking en levenslange verbanning. Ze werd toen niet opgeknoopt omdat ze zwanger was.

Dit is het einde van een eentonig verhaal. Hoe het haar verder verging is niet bekend en dit is ook het geval voor het kind dat ze droeg.

3. Martijne Triest, stiefdochter van Jan de Lichte?

Van Dorpes "compagnon" verklaart voor de schepensbank te zijn de dochter van "Jan, liggende gheexecutert op het rat tot Schaerebeke bij Aelst, ghebortigh binnen de prochie van Aeltert, out ontrent de seshien jaeren, seght noeijnt eenigh weirck ghehanteirt ⁽²⁷⁾ te hebben, maer de daghen haers leuens langhs het lant brodt ghebedelt te hebben".

De dochter van Jan Triest werd dus, naar eigen zeggen, in 1724 te Haaltert geboren.

Jan Triest was blijkbaar in juli of augustus 1740 geradbraakt en gelegd op een "rat" of wiel op het galgenveld van Schaarbeke, een van de drie praterijen van Aalst.

Dit is een zonderlinge verklaring vermits volgens andere bronnen Jan Triest pas vier jaar later, op 21.10.1744 zou opgehangen zijn. ⁽²⁸⁾ Bovendien zou hij toen pas 19 jaar oud geweest zijn. Het enige dat hieruit zeker blijkt is dat er met die data wat misgelopen is of dat twee naamgenoten met elkaar werden verward. Het is en blijft onduidelijk.

In alle geval zou de dochter wel moeten geweten hebben wanneer haar vader "gheexecutert" was: in 1740 dus. Dan zou hij pas 15 jaar oud geweest zijn. Toch had hij toen al een dochter ... Martijne Triest zwierf jarenlang rond met Marie van Dorpe. Dit is op zichzelf niet ongewoon, maar krijgt misschien een heel bijzondere betekenis in het licht van het volgende.

Bij de reeds vermelde brief die de Aalsterse griffier De Grave aan de baljuw van Hundelgem op 24 aug. 1740 schreef, steekt een klein stukje papier met een postscriptum:

"verneme aenstons door eenen expressen dat de vrouwe van Jan Triest tot Elene is gevanghen, ende dat haer dochter op difte is geapprehendeert... (29)

Nu werden Marie van Dorpe en Martijne Triest op 21 aug. van datzelfde jaar aangehouden. Het ligt voor de hand te besluiten dat Van Dorpe en Triest bedoeld zijn. Als dit zo is, dan volgt daaruit dat Marie van Dorpe de moeder van Martijne Triest is geweest. Het ziet er dus naar uit dat Marie van Dorpe na de dood van haar man met haar dochter rondzwierf en leurde. Nadat ze pas één jaar weduwe was, werd ze de vrouw van Jan de Lichte, zodat Martijne Triest de stiefdochter van Jan de Lichte zou zijn.

De enige moeilijkheid hierbij is de leeftijd van beide vrouwen: Marie van Dorpe zegt in 1740 éénentwintig jaar oud te zijn en Martijne beweert dat ze zestien is. Dat is natuurlijk niet mogelijk als we inderdaad met moeder en dochter te maken hebben. Het is bovendien helemaal onmogelijk voor Martijne Triest die in 1740 ouder zou geweest zijn dan haar vader.

Nu is het een feit dat men met de opgegeven leeftijd van deze mensen heel voorzichtig moet omspringen. Meestal wisten de personen in kwestie zelf niet goed hoe oud ze precies waren.

Bovendien hadden ze er geen belang bij die leeftijd naar waarheid op te geven. (30) Men kon dat moeilijk controleren, ook al zou men het gewild hebben. In feite vond niemand dat belangrijk genoeg. Men schreef dus maar op wat de ondervraagden zelf kwijt wilden.

Het is dus zeker geen onoverkomelijk bezwaar. Martijne kan er bijvoorbeeld wel als zestienjarige uitgezien hebben, maar in feite heel wat jonger geweest zijn. En ook de moeder kan haar leeftijd, al dan niet met opzet, veel te jong geschat hebben.

Zekerheid zal wel niet meer te krijgen zijn. Maar, indien tussen deze beide vrouwen een moeder-dochter-relatie bestond, zou alvast een heel goede verklaring gevonden zijn voor hun lange tijd samen rondzwerven. Maar dan weer moet worden toegegeven dat er ook wel andere verklaringen mogelijk zijn. Er waren wel meer vrouwen die lang samen bleven 'vagabonderen' zonder dat er een aanwijsbare familieband tussen hen bestond.

Vermelden we nog dat Martijne Triest niet wordt genoemd in het proces van 1748. Wat er van haar is geworden, weten we niet.

De relatie tussen Marie van Dorpe en Martijn Triest is een van de onopgeloste problemen in de geschiedenis van de bende. En dergelijke problemen zijn er nog wel meer, zoals we hierna zullen zien.

4. De zoon van Jan de Lichte en Jan Micalot, vader en zoon

Jan Micalot(e) (° Vinkt) was een weesjongen van ongeveer veertien jaar toen hij in 148 te Aalst werd veroordeeld om er rond de markt gegeseld te worden. ⁽³¹⁾ Zijn vader, die ook Jan heette, werd - zoals verder nog blijken zal - in 1739 geradbraakt, ⁽³²⁾ toen zijn zootje vier jaar oud was. ⁽³³⁾

De vader, ook bijgenaamd Jan Calot, had op donderdag 22 mei 1738 te Lotenhulle in "Hollaerts bosschen", gelegen tussen Lotenhulle en Bellem, een jong meisje, Veronica Froidure, verkracht, gemutileerd en vermoord. Hij werd daarin geholpen door François de Waegheneire, bijgenaamd François van Machelen, naar het dorp waar hij geboren was. ⁽³⁴⁾

Na maandenlange ondervragingen en talrijke bezwarende getuigenissen blijven de twee moordenaars toch halsstarrig ontkennen iets met deze afschuwelijke zaak te maken te hebben gehad. De zaak bleef aanslepen tot, uiteindelijk, de rechtbank van de Oudburg te Gent besloot tot de pijnbank haar toevlucht te nemen.

Na de 'torture' bekent vader Micalot eindelijk de moord, maar daarna trekt hij die bekentenis weer in. Na een nieuwe sessie in de folterkelder van het Gravensteen gaat hij opnieuw door de knieën.

Bij "sententie" van 19 oktober 1739 wordt Jan Micalot, senior, dan 28 jaar oud, veroordeeld om "naer de plaetse partibulaire ghevoert te worden op eenen waghén, midts de impracticabiliteyt van daar naer toe op eene hurde gesleept te worden". Deze executieplaats was gelegen aan de Driepikkel te Mariakerke. Daar werden de twee moordenaars op het schavot op een "dweers hout" gelegd, geradbraakt en "daer naer ghewoelt" door de scherprechter. De verminkte lijken werden er dan op een rad gelegd en tentoongesteld.

Uit dit vonnis blijkt verder nog dat vader Micalot geboren was te Aaigem in het Land van Aalst. Hij was gehuwd met Cathérine de Groote, weduwe van Jacobus Cottenberghe. Met deze vrouw had hij al "gebouleerd" toen haar man nog leefde en was daarom reeds op 3 februari 1736 voor zes jaar verbannen. Bovendien was hij "ten zeerste suspect" van allerlei misdaden, "schandaleuse ende vreedé faiten van vrouwe schenderije, overspel, moort ende andere" gepleegd te hebben.

Jan Micalot junior bleef na zijn geseling in 1748 te Aalst in het land rondzwerfen. In 1750 wordt hij te Nevele gevangen genomen wegens het stelen van een paar zilveren schoengespén en enkele geldstukken. Hij wordt naar het Gravensteen te Gent overgebracht, dezelfde gevangenis waar ook zijn vader zijn laatste levensdagen had doorgebracht.

Hier werd hij ondervraagd. Dit verhoor ⁽³⁵⁾ bevat een aantal zeer interessante gegevens over de bende van Jan de Lichte. Het was het gerechtshof bekend dat de jonge knaap twee jaar vroeger te Aalst was veroordeeld. De eerste vraag heeft dan ook daarop betrekking:

"Ghevraeght sijnde, waerom hij rond de merct tot Aelst is gegeesselt geweest, seght dat gheweest is om dat hij met de Bende van Jan de Lichte ende Gabriel Vercruijce ende Frans Meulenaere hadde verkeert, ende met het wijf van Jan de Lichte ende van Frans Meulenaere, dat hij oock heeft geconverseert met den sone van Frans Meulenaere".

Opmerkelijk in dit antwoord is dat de knaap spreekt van de bende als van een driemanschap, waarbij Jan de Lichte als eerste wordt genoemd. Toch wordt Gabriel Vercruijce, geboren te Petegem bij Deinze en te Aalst opgehangen, ⁽³⁶⁾ en Frans Meulenaere, een Gentenaar die in 1748 eveneens werd opgeknoopt, met hem in één adem genoemd. Deze twee werden echter niet zoals Jan de Lichte, Adriaan Vagenende, Simon Ysebaert en nog drie anderen geradbraakt, wat er dan weer lijkt op te wijzen dat ze niet tot de ergste booswichten van de bende gerekend werden. Toch worden zij samen met Jan de Lichte als de kopstukken genoemd, door een *insider* en dat op een ogenblik dat alle genoemden dood waren en het geen enkel belang meer had de waarheid geweld aan te doen.

Een andere belangrijke vaststelling is dat Jan de Lichte dan toch wel al een heel vooraanstaande plaats in de bende moet hebben ingenomen. Veel aanwijzingen in die richting zijn er niet, ⁽³⁷⁾ zodat Jan Micalots getuigenis bijzonder welkom is.

Micalots verhoor gaat als volgt verder:

"Ghevraeght sijnde wat dieverijen hij met die bende heeft ghedaen, seght dat die personen hem doer de gaeten waeren stekende omme open te doen. Ende dat sij hem dit obligeerden te doen. Ende dat sij hem dit obligeerden te doen, mtsgaeders dat die dieverijen waeren gebeurende in den bosch van Nazarette ende Somerghem bosch, ende oock binnen de prochie van Marialeerne, ⁽³⁸⁾ alwaer bestolen is den coster van aldaer ende sijnen winkel gerooft".

Als plaatsen waar door de bende misdrijven werden gepleegd waren deze dorpen al bekend ⁽³⁹⁾ en ook wisten we al dat jonge kinderen gebruikt werden om door de in de muur gemaakte gaten of door kleine vensteropeningen te kruipen. Of hij daartoe verplicht werd of niet, lijkt niet belangrijk.

"Ghevraegt sijnde wie in die leste dieverijen present waeren, heeft geseijt dat daer present waeren Jan de Lichte, sijne huijsvrouwe ende den vaeder van sijne huijsvrouwe, Gabriel Vercruijcen ende sijne huijsvrouwe, den sone van Jan de Lichte, ende den sone van Frans Meulenaere".

Het lijkt waarschijnlijk dat met de "huijsvrouwe" van Jan de Lichte Marie van Dorpe bedoeld is, maar wie haar vader was is niet bekend. Met de vrouw van Gabriel Vercruijcen wordt wellicht Catharina vanden Haute bedoeld ⁽⁴⁰⁾ maar wie de zoon van Frans Meulenaere was, is evenmin geweten.

Het belangrijkste is echter de vermelding van "den sone van Jan de Lichte". Voor zover bekend had Jan de Lichte geen zoon! En toch staat

het hier duidelijk te lezen. Wie was de moeder, waar werd hij geboren? Wat was zijn voornaam? Het is een mysterie, te meer omdat het wel degelijk om de zoon van Jan de Lichte, de bendeleider gaat en niet om de zoon van de ene of de andere naamgenoot.

Deze geheimzinnige zoon komt trouwens in Micalots verklaringen nog eens ter sprake:

"Gevraeght sijnde in wat dieften hij noch present gheweest is, seght dat hij noch present geweest [is] in de diefte ten huijse vanden pastor van St Denijs, (41) alwaer den sone van Jan de Lichte langx het keldergat inden kelder is gegaen ende gemaect een gat onder de plaete vande kelder deure ende bij middel van welcke de Bende, bestaen hebbende in Jan de Lichte, sijne huijsvrouwe, Gabriel Vercruijce ende sijne huijsvrouwe, Frans Meulenaere ende sijne huijsvrouwe, in den kelder sijn geraeckt, ende aldaer gestolen boter, wijn, broot, ende in een ander caemer vanden huijse gestolen het lijnwaet, tgonne uijt den wasch commende, nogh nat was, misgaeders verscheijde tin ende coper werck".

Deze diefstal heb ik nergens anders vermeld gevonden;

Als tenslotte aan Jan Micalot gevraagd wordt of hij te Aalst ook niet verbannen was geworden, zegt hij *"dat men hem geseijt heeft dat hij in het Lant van Aelst niet en vermoght te commen tusschen drij a vier jaeren ende dat hij naer sijne prochie moeste gaen"*. Deze weesjongen was een onverbeterlijke kruimeldief. Ook te Gent had hij in de Bijloke kleinigheden gestolen en zelfs tijdens zijn gevangenschap in het Gravensteen had hij kans gezien een medegevangene, een "egiptenaer", d.i. 'een landloper', vier stuivers afhandig te maken;

Hij wordt door het gerecht van de Oudburg, "gheconsideert sijne jonghe jaeren" en de lange voorhechtenis, veroordeeld om gegeseld te worden. Ook wordt hij voor vijf jaar uit Vlaanderen verbannen.

5. Louis de Lichte, zoon van Jan

Door een gelukkig toeval is het mogelijk de zoon van Jan de Lichte, die door Micalot vermeld wordt, nader te identificeren. Zeggen we vooraf dat het waarschijnlijk is dat de overvallen waaraan Micalot en Jan de Lichte, diens echtgenote en de zoon van Jan de Lichte hebben deelgenomen, te dateren zijn na 14 febr. 1747, de dag waarop Jan de Lichte te Aalst uit de gevangenis werd ontslagen. De echtgenote van Jan de Lichte was toen Marie Van Dorpe maar het is opvallend hoe Jan Micalot niet spreekt van Jan de Lichte en vrouw en *hun* zoon. Hij vermeldt de zoon van Jan de Lichte ook niet samen met het echtpaar wat de indruk geeft dat de toenmalige echtgenote van Jan de Lichte, niet de moeder van de zoon van haar man geweest is. (42)

Het toeval waarover ik het zoëven had, is dat op 3 september 1758 op Lochristi door de soldaten van de kasselrij van de Oudburg te Gent, een jonge landloper werd opgepakt en voor verhoor naar het Gravensteen te Gent overgebracht. Op 6 september volgt daar een eerste verhoor: (43)

Gevraeght, seght genaemt te sijn Louis de Lighte f^e Jan, inde wandelinghe Louis Vanderpoorten, aut 12 jaeren, geboortigh der prochie van sintentelin.

gevraeght seght sijnen cost te bedelen ende t'sedert de doot van sijne moeder te lande geloopen t'hebben, die nu ledent een jaer ofte meer overleden is binnen de voors. prochie van sintentelin. Ende sonderlinghe int quaertien van Leuven, Brussel, Antwerpen, Aelst, Ninove ende op de prochien van Lokeren, Seveneeken, Lochristi, Hulst, St. Nicolaes, de Coewaght ...

Hij wordt ervan beschuldigd van op 11 augustus "in compagnie van een mans peroon ende vrouwspersoon" op Oostakker een deken, eieren en wat zakgeld gestolen te hebben. Enkele getuigen komen dit bevestigen. Vermeldenswaard is dat één van hen, Joannes de Waele uit Oostakker, Louis de Lighte beschrijft als "eenen cleenen jonghen van 14 à 15 jaeren out".

Bij verder verhoor verklaart Louis dat zijn moeder Marianne Dhont heette en "sijnen auderdom niet te weten, den eenen segghende dat hij twelf ende d'andere derthien jaeren aut is, nogh oock de plaetse van sijn geboorte, maer tot sententelin gequeekt te sijn, ende sijn broot ten platten lande te bedelen, ende sijn moeder tot sententelin begraeven te sijn".

Hij verklaart eens te Brussel voor een dag in de gevangenis opgesloten geweest te zijn waaruit hij "s anderendaeghs geslaeckt" was. Zonderling is dat hij spontaan, zonder dat daar naar gevraagd werd, zegt "dat hij overal gaet sien daer men justitie doet om het exempel". Dat was dan een uitspraak die de rechter alleen maar mild kon stemmen: een jonge landloper, die zich tot het kwaad aangetrokken voelt, woont terechtstellingen bij als afschrikkende voorbeelden die hem moeten helpen op het rechte pad te blijven om zelf vroeg of laat geen gelijkaardig lot te moeten ondergaan!

Dom was deze jongen zeker niet. Dat blijkt ook wanneer hen wordt aangewreven dat hij met allerlei volwassen bedelaars meegaat. Hij geeft dat toe maar komt verrassend uit de hoek als hij daar aan toevoegt "slim genoeg te wesen om niet langh met volck te loopen".

Leghe mitte ghetuigen te Aelst **Concluderende bijdron**
den heer bedelaere
dat den gedelen cendan
ter einden voortbreven
sal worden gecorrigiert
ende ghetraeft in
al d'is lokaer penan ende
straffen als v. d. l.

van Louis de Lighte
als is ghesaemt
ten d'opvoert

Bl. v. d. l.

Het "mercq" van Louis de Lichte.

In een tijd waarin honderden landlopers, jong en oud, mannen en vrouwen, permanent onderweg waren langs 's Heren wegen, zonder eigen woning, geboortedorp, zonder veel identiteit, was deze Louis de Lichte, "in de wandelinghe" ook Louis Vanderpoorten genoemd, zeker geen alleenstaand geval. Hij zou dan ook niet veel aandacht hebben gekregen, ware het niet dat hij zegt een de Lichte te zijn en dan nog wel de zoon van Jan!

Jan de Lichte, de bendeleider, had een dochter, Joanna Catharina (°14.1.1746), een "filia illegitima" (44) de moeder was Marie van Dorpe die vanaf 1741 tot 1748 als Jan de Lichtes vrouw beschouwd werd.

Toen deze vrouw in 1748 te Aalst tot geseling werd veroordeeld, werd dit vonnis niet uitgevoerd "*ter cause de criminele swanger*" (45) was. Het is zo goed als zeker dat dit het werk van Jan de Lichte was, die dus de vader van een nog ongeborn kind was, toen hij in 1748 te Aalst geëxecuteerd werd.

Het is dit laatste kind dat Louis-Paul Boon heeft geïnspireerd voor zijn roman *De zoon van Jan de Lichte* (1961). Boon laat Marie Van Dorpe enige tijd na haar vrijlating te Aalst, een zoon baren voor wie hij natuurlijk ook een naam heeft bedacht. Hij noemt hem Louis de Lichte. Waarom precies Louis? Misschien ter ere van de grote Franse koning Louis XV die ca. 1745 zo succesrijk campagne in de Nederlanden had gevoerd. Hierdoor werden wellicht vele mannelijke kinderen die rond het midden van de achttiende eeuw het levenslicht zagen, naar hem genoemd.

Een andere mogelijkheid is natuurlijk dat Louis-Paul Boon zichzelf tot op zekere hoogte wilde identificeren met zijn hoofdpersonage en hem daarom zijn eigen naam toedichtte, alsof hij wilde kenbaar maken dat hij zichzelf een geestesverwant, een geestelijke zoon van Jan de Lichte voelde.

Nu wil het toeval dat Jan de Lichte inderdaad een zoon blijkt gehad te hebben - zij het dan niet het na 1748 geboren kind van Marie van Dorpe -, en dat die effectief ook Louis blijkt te heten!

Louis de Lichte verklaart in 1758 dat zijn moeder Marianne Dhont heette en dat hij te Sint-Antelinks zijn eerste levensjaren doorbracht.

Te Sint-Antelinks, een klein dorp tussen Sint-Lievens-Esse, Woubrechtgem en Aspelare, vinden we inderdaad een Marie-Anne Dhondt terug. Ze was er op 29 oktober 1743 gehuwd met Carolus Vanderpoorten. (46) Ze hadden een zestal kinderen, het oudste werd op 11 jan. 1745 geboren, maar een Louis treffen we daarbij niet aan. Daardoor komt dus vast te staan dat Louis niet te Sint-Antelinks werd geboren, zoals hij trouwens in zijn tweede verhoor ook verklaart. Men mag wel aannemen dat hij daar, althans enkele jaren, werd "gequeekt" door zijn moeder Marianne Dhondt en diens echtgenoot Carolus Vanderpoorten. Dit verklaart dan weer waarom Jan, die eigenlijk de Lichte heette, ook wel Vanderpoorten werd genoemd naar de man die zijn moeder na zijn geboorte had gehuwd. Het

lijkt dus zeer waarschijnlijk dat Jan de Lichte het kind was dat Marianne Dhondt had vóór ze met Carolus Vanderpoorten huwde.

Wat in 1758 niet in Louis de Lichtes verklaring met de werkelijkheid overeenstemde, is zijn bewering dat zijn moeder toen reeds meer dan een paar jaar overleden was. Die stierf immers pas in 1794. Verklaarde Louis dit aan de rechters van de Oudburg om zich daardoor voor te doen als een weeskind en hen mild te stemmen? We weten het niet, maar dat hij een sluw kereltje was, zagen we reeds, zodat het in alle geval goed mogelijk lijkt. In de veronderstelling dat Louis een 'voorkind' was van Mariane Dhondt, was hij wellicht vóór of in 1743 geboren, het jaar waarin zijn moeder met Carolus Vanderpoorten in het huwelijk trad. Dit stemt overeen met het feit dat Louis in 1758 zijn leeftijd op 12 à 13 jaar schat, maar eraan toevoegt dat hij het eigenlijk niet goed weet. Zoals we zagen, meende een getuige toen dat hij wel 14 à 15 jaar oud was. Als men aanneemt dat hij ca. 1742-43 werd geboren was hij in 1758 ongeveer vijftien jaar. ⁽⁴⁷⁾

Het ziet er naar uit dat Marianne Dhondt enige tijd Jan de Lichtes vriendin is geweest, voor hij haar voor Marie van Dorpe verliet.

Louis de Lichte werd opgenomen in het gezin van Vanderpoorten-Dhondt en werd daar "gequeekt". Toch moet hij reeds op zeer jeugdige leeftijd (6 à 7 jaar) dit gezin hebben verlaten om met landlopers en bedelaars, én met zijn vader en diens vrouw Marie Van Dorpe, te gaan zwerven, zoals uit de verklaringen van Jan Micalot blijkt.

Wat er na 1758 van Louis de Lichte geworden is, is mij niet bekend. Zeker is alleen dat hij in 1779 nog in leven was. Dit blijkt uit de staat van goed die te Sint-Antelinks werd opgemaakt na het afsterven van Carolus Vanderpoorten. ⁽⁴⁸⁾ Daar wordt onder de rechthebbende, toen nog levende kinderen, als eerste Louis vander Poorten genoemd. Marianne Dhondt, de weduwe van Carolus, was haar voorhuwelijkskind niet vergeten! Over Louis wordt daar alleen nog gezegd dat hij meerderjarig was d.w.z. ouder dan 25: in feite was hij toen ongeveer achtendertig jaar. Was hij bij die erfenisregeling ook lijfelijk aanwezig? We weten het niet: hij woonde toen in alle geval niet op Sint-Antelinks. Zwierf hij nog altijd rond in het land? Had hij ergens anders een gezin gesticht? Op deze en vele andere vragen (b.v. zijn geboorteplaats) moeten we het antwoord schuldig blijven.

6. Jan de Vos en Joanne Moreels, bendeleden

Bij het grote proces te Aalst werd Jan de Vos op 12 dec. 1748 veroordeeld en twee dagen nadien aldaar "gheececuteert" in portraite. ⁽⁴⁹⁾ Dit betekende dat de veroordeelde voortvluchtig was, zodanig dat hij alleen symbolisch kon worden opgeknoopt.

Op 23 maart 1753 werd hij door de soldaten van de Oudburg van Gent te Zaffelare aangehouden omdat hij geen paspoort had. Bij zijn ondervra-

ging⁽⁵⁰⁾ verklaart hij 24 à 25 jaar oud te zijn, zijn ouders op heel jonge leeftijd verloren te hebben en wannemaker van beroep te zijn. Deze broodwinning had hij geleerd in het Land van Cadzand, vier à vijf jaar vroeger, d.w.z. rond de tijd dat hij te Aalst 'in portraite' was geëxecuteerd. Hij was dus blijkbaar naar Cadzand gevlucht toen hij wegens zijn activiteiten in de bende van Jan de Lichte in Vlaanderen werd gezocht. Verder verklaart hij dat zijn moeder Elizabeth heette maar dat hij haar "toenaeme" niet kent. Hij heeft gehoord "dat hij gheboortigh was van Pitthem". Volgens zijn vonnis te Aalst was dat echter Dentergem. Hij zegt gehuwd geweest te zijn te Tielt "sedert ses à seven jaeren met Elizabeth van Hoecke die aldaer overleden is tsedert ontrent de vijf jaeren ende aldaer met haer gewoont t'hebben den tijt van 22 à 23 maenden ende daer t'sedert altijt gesuckelt t'hebben van d'eene plaetse naer d'andere".

Op dit tweejarig verblijf te Tielt na (1746-48), was hij steeds als vagabond en bedelaar onderweg "van d'eene plaetse naer d'andere sonder vaste wooninge" en dit reeds sedert 1742.

Hij beweert slechts "2 à 3 daeghen verkeert t'hebben met Pier van de Putte die hem gedwonghen heeft met twee pistolen op de borst om met hem te doen gaen ende te doen eene diefte". Deze ene diefstal gebeurde te Tielt bij Anne Pestels "door de drijgementen van Pier van de Putte, ter presentie van twee egiptenaeren, sonder hunne naem te weten". Deze twee landlopers heetten - volgens het Aalsterse vonnis - Adriaen en François. De gestolen goederen werden verkocht in het "brandewijn cot" aan het veer te Zulte en de enkele stuivers die hij daarvan had "geproffiteerd" had hij aan Van de Putte moeten afgeven.

Na de executie in "portraite" te Aalst was hij tweemaal in de gevangenis geraakt, "eens, hedent ontrent de twee jaeren binnen Brugghe" en nadien nog eens te Kortrijk. In deze laatste stad was hij gegeseld en gebrandmerkt maar "over wat crimen" beweert hij niet te weten. Hij werd inderdaad op 28 febr. 1750 te Brugge wegens diefstallen gebrandmerkt, gegeseld en levenslang verbannen. Op 10 april van hetzelfde jaar wordt hij te Aarsele aangehouden, naar Kortrijk gevoerd en daar op 25 mei 1750 veroordeeld.

Op 25 mei 1753 wordt hij vóór het Gravensteen te Gent nog maar eens gegeseld, gebrandmerkt en levenslang verbannen.

Het geval van Jan de Vos is kenmerkend voor vele landlopers. Hoe dikwijls ze ook werden gegeseld en verbannen, steeds hervielen ze in hun vroegere levenswijze, ignoreerden hun verbanning en geraakten altijd weer in handen van het gerecht. Wegens "recidivisme" en herhaalde banbreuk werden ze ten slotte dikwijls opgeknoopt en dan niet in "portraite". In sommige gevallen, als na een paar veroordelingen de doodstraf bij een volgende inbreuk steeds reëler werd, lijken ze dan toch het land verlaten te hebben. Dit is wellicht voor Jan de Vos het geval

geweest. Vermoedelijk verdween die in 1753 weer naar het Land van Cadzand.

Een ander geval is Joanne Moreels. Deze bedelares van 40 jaar die in 1748 te Aalst gegeeseld, gebrandmerkt en levenslang verbannen was, ⁽⁵¹⁾ wordt op 24 mei 1763 door de soldaten van de Oudburg wegens landloperij opgepakt. Ze was toen, naar haar eigen zeggen 54 jaar oud. ⁽⁵²⁾ Ze weet niet waar ze geboren is maar wel dat ze "is gequeekt" te Nazareth. Verder bevestigt ze "getrouwt te sijn met Louis De Vrieze die tot Nazareth in de veertiger jaeren is omverre gesteken". Uit andere bronnen weten we dat de moordenaar Antoon Van der Gucht, alias Tonne de Bretteur was ⁽⁵³⁾ maar dat de vrouw van de vermoorde Joanna Moreels heette, vernemen we hier voor het eerst.

Na haar straf te Aalst heeft ze verder "haeren cost" gewonnen "met bedelen ten platten lande". Ook zij heeft dus haar verbanning niet ernstig genomen en is gewoon doorgegaan met het leven dat ze van vroeger gewoon was.

Nog een andere oude bekende wordt door haar vermeld. Ze verklaart immers nog "te hebben twee sonen". De jongste die, zoals zijn vader, Louis Devriese heet, is "getrouwt ... ledent seven jaeren ofte beth ... met Isabelle Spruijte, die sij meent geboortigh te sijn van hundelghem".

Deze Isabelle Spruyte was te Aalst veroordeeld tot dezelfde straf als Joanna Moreels. ⁽⁵⁴⁾

7. Nog een andere Jan de Lichte

De beruchte Jan de Lichte, de "bendeleider" had een naam-, tijd- en dorpsgenoot. Deze laatste was zonder twijfel familiaal verwant met zijn beruchte naamgenoot, maar hoe is mij niet bekend.

Deze Jan de Lichte had verscheidene partijen land op Velzeke gelegen in gebruik. ⁽⁵⁵⁾ Hij huwde op 8.1.1710 met een zekere Joanna Sengiers die stierf op 22.8.1751. Ze hadden vijf kinderen, ⁽⁵⁶⁾ maar andere gegevens ontbreken.

Op 27 september 1739 had op de wijk het "ondtshende, genaemt Leeghweurmen", een afgelegen wijk van Velzeke, ten noorden van de grote steenweg Oudenaarde-Aalst, dichtbij Balegem gelegen, een incident plaats. De baljuw van Balegem poogde er die dag tevergeefs een koe weg te halen wegens achterstallige belastingen. ⁽⁵⁷⁾

De buurtbewoners beletten met geweld de baljuw deze "executie" te doen. Dit incident gaf aanleiding tot een gerechtelijk vooronderzoek en hierbij wordt deze Jan de Lichte en zijn echtgenote genoemd. Dit echtpaar woonde dus blijkbaar op deze afgelegen wijk van Velzeke.

Deze Jan de Lichte komt niet voor bij de veroordeelden van 1748 maar in de procesbundels komt wel een Jan de Lichte ter sprake die duidelijk niet dezelfde is als de zg. bendeleider. Misschien was dit de echtgenoot van Joanna Sengiers, maar zekerheid krijgen we hierover wel nooit.

Het is een van de vele onopgeloste vragen rond de bende van Jan de Lichte.

8. Een onbekend toneelstuk over Jan de Lichte

De literaire verwerking van de historische bende en haar kort maar roemrucht bestaan begon met het pas enkele jaren geleden ontdekte marktlied. ⁽⁵⁸⁾ Dit lied dateert wellicht van ca. 1748, het jaar van de terechtstelling van vele bendeleden en van Jan de Lichte zelf op de markt te Aalst.

Het is echter pas in de negentiende eeuw dat een paar volksromans de fictionalisering voorgoed gestalte geven. De eerste en invloedrijkste roman is die geschreven door de Wetterse gemeentesecretaris E. Ternest. Deze liet in 1873 zijn **Jan de Lichte en zijne Bende** verschijnen, waarvan het succes zo groot was dat het tenminste negenmaal werd herdrukt, de laatste keer ca. 1924.

In 1888 verscheen te Aalst bij Jan Van Brantegem de uitvoerige roman: **De Groote Bende van Jan de Lichte**, waarvan de auteur niet bekend is. Zoals in het werk van Ternest wordt ook hier de nadruk gelegd op de echtheid van de feiten, wat gegarandeerd wordt door het gebruik van de beste historische bronnen.

Tot op heden waren dit de gegevens over de literaire impact tot op het einde van de vorige eeuw.

Geheel onbekend gebleven is een toneelbewerking, gebaseerd op episodes uit de roman van Ternest. Dit "volksdrama in acht tafereelen", draagt als titel **Jan de Lichte** en werd geschreven "Naar het verhaal van L. [sic] Ternest" (zie afbeelding). Het verscheen in 1890, telt 28 blz. is gedrukt in twee kolommen, en werd geschreven door Jan Verschueren (° Gent 1851-ald. 1916), die wellicht als leraar verbonden was aan het Koninklijk Conservatorium te Gent, een instelling waarover hij in 1911 een beknopte geschiedenis liet verschijnen. ⁽⁵⁹⁾

Hij was echter vooral als auteur van toneelstukken - met of zonder zang - bekend. ⁽⁶⁰⁾ Zeven ervan zijn in openbare bibliotheken bewaard, meestal éénakters, zoals **De Waternimf** (1887) en **Zoo zijn er** (1887), twee pseudo-historische stukken, **Philip van Artevelde** (1879) en **De Cied**, een parodie (1888).

Andere toneelstukken van hem werden eveneens gedrukt, o.m. bij L. De Busscher te Gent, maar een exemplaar ervan blijkt in openbare bibliotheken niet te vinden, o.m. **De Tweede Vrouw**, **De Liefde van een Haarkapper** of **Liza's verjaardag** (een zangspel) en een drama in 6 bedrijven, getiteld: **Een Schrikkelijk Geheim**. Hij werkte ook samen met Pieter Geiregat in de éénakter **St.-Thomasdag**, kreeg een prijs voor zijn blijspel **Look in den meersch** (1896) en schreef ook de "deftige alleenspraek" **De Clown** en het humoristisch verhaal: **Een Gentleman**.

J. VERSCHUEREN.

JAN

DE LICHTE

Volksdrama in acht tafereelen.

Naar het verhaal van L. TERNEST.

GENT.

BOEK- EN STEENDRIJKERIJ L. DE BUSSCHER, SAVAANSTRAAT. 32.

1890.

Zijn toneeladaptatie van Ternests bekende roman werd eveneens bij L. De Busscher te Gent gedrukt. Het enige mij bekende exemplaar bevindt zich in een privé-verzameling. Of het stuk ook effectief is opgevoerd heb ik niet kunnen ontdekken.

Het "volksdrama" is verdeeld in acht taferelen die inderdaad alle gebaseerd zijn op hoofdstukken uit Ternests roman.

Gezien de grote zeldzaamheid van dit toneelstuk laten we hier de localisering van de verschillende taferelen volgen met telkens de personages die erin optreden.

Eerste Tafereel: De Jaarmarkt van Sint-Lievens-Houtem.

Toneelaanwijzing: "Het tooneel verbeeldt eene openbare plaats, op den achtergrond allerlei kramen. Op het middenplan links, de herberg: De Gouden Leeuw, waarvoor banken en tafels staan. Op het middenplan rechts, de kerk. Voor de kerk, de tafel van den liedjeszanger. Op het voorplan rechts de herberg Sint-Lieven; insgelijks banken en tafels voor de deur. Bij het opgaan der gordijn is het tooneel zeer levendig: boeren en boerinnen wandelen over de plaats, koopen iets of zitten voor de deur der beide herbergen te praten. Janneke en Doka staan aan de tafel, waar boven aan een stok een sterk gekleurde schilderij hangt".

De personages die in dit tafereel voorkomen zijn naast de twee reeds genoemde o.m. Jan de Lichte, Piet de Moor, Ariaan, Poeldenier, Broos, Isidoor, Lieven, Marianna, enz.

Tweede Tafereel: Het Rovershol.

Aanwijzing: "Het tooneel verbeeldt eene groote hut. Rechts een brandend haardvuur, waar banken rond staan. Links eene tafel met twee banken. Bij het opgaan der gordijn zitten een tiental roovers rond het haardvuur".

De personages: Jan de Lichte, Ariaan, Pier de Moor, Janneke, Stijn de Egiptenaar, Doka en Rovers.

Derde Tafereel: De Ontvoering.

Aanwijzing: "Het tooneel is in twee gescheiden. Rechts het neerhof of boomgaard der hofstede van boer Smet; links de huiskamer der hofstede met groote schouw; voorplan links, een trapje geleidende naar de kelderkamer. Op het achterplan links, eene deur. Naast de deur op den achtergrond, eene groote klerkast. Het is avond".

Personages: Baas Smet, pachter; bazin Smet, zijn vrouw; Isidoor en Marianna, hun kinderen; Jan de Lichte, Ariaan, Pier de Moor, Broos en de Poeldenier.

Vierde Tafereel: De Vlucht.

Aanwijzing: "Het tooneel verbeeldt eene armoedige kamer, eene slechte tafel en gebrek-kige stoelen; klein bed".

Personages: Jan de Lichte, Marianna, Doka, Mietje, minnares van de Lichte.

Vijfde Tafereel: De Proefstukken.

Aanwijzing: "Het tooneel verbeeldt eene herbergzaal. Eenige tafels en stoelen. Toog op den achtergrond links. Bij het opgaan der gordijn zitten Ariaan, Pier de Moor, De Poeldenier en Broos aan eene tafel op het voorplan rechts; aan de tafel op het voorplan

links zitten de Burgemeester van Strijpen, de Baljuw van Velsique, de baas en de bazin der herberg met de kaart te spelen".

Personages (buiten de zoëven genoemde): Jan de Lichte.

Zesde Tafereel: De Verklikking.

Aanwijzing: "Het tooneel verbeeldt de markt te Deinze; op het voorplan, het huis van de Baljuw. Daar rechtover zitten eenige personen, waaronder de Baljuw, aan de deur eener herberg. Jan de Lichte vermond, bevindt zich mede onder de aanwezigen".

Personages: Jan de Lichte, de baljuw van Deinze, Marianne, de uitroeper, drie toehoorders, burgers en soldaten.

Zevende Tafereel: De Aanhouding.

Aanwijzing: "Het tooneel heeft dezelfde schikking als bij het derde tafereel. Links de herberg De Snoek, vergaderplaats der roovers. Daarvoor een plein waar in het midden een holle boom staat. Het wordt avond. Eenige roovers, benevens twee of drie vrouwen, zitten aan tafel: zij schijnen te slapen".

Personages: Jan de Lichte, Ariaan, Broos, De Moor, de Baljuw, Marianna.

Achtste Tafereel: De Straf.

Aanwijzing: "Het tooneel verbeeldt het gevang".

Personages: Jan de Lichte, de Grootprovoost, burgers, soldaten.

De toneelbewerking van Ternests roman reveleert een nieuw facet van de blijvende belangstelling voor de beruchte bende van de Velzekenaar en dit van uit een heel andere, onverwachte hoek.

W.L. Braekman

Index van persoons- en plaatsnamen. ⁽¹⁾

Aaigem 4	Calot, Jan 4
Aalst 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8	Caus, Alexander 2
Aarsele 6	De Busscher, L. 8
Adriaen 6	de Cock, peter 1
Allerheiligen Swalmen 1	de Graeve, C.J. 1, 3
Antwerpen 5	de Groote, Catherine 4
Aspelare 5	de Lichte, Amandus 1
Balegem 2, 7	de Lichte, Ignatius 1
Bambrugge 1	de Lichte, Jan 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7
Bellem 4	de Lichte, Jan 7
Boon, Louis-Paul 5	de Lichte, Joanna-Catherina 5
Bovijn, Livinus 2	de Lichte, Joos 1
Brugge 2, 6	de Lichte, Louis 5
Brussel 5	de Lichte, P(i)eter 1, 2
Cadzand 6	Dentergem 6

⁽¹⁾ De nummers verwijzen naar de tekstonderdelen. De namen uit het toneelstuk werden niet opgenomen.

de Pape, Marchus Antone 1
 de Vliegheer, Peter 1
 de Vos, Jan 6
 de Vriese, Louis (vader + zoon) 6
 de Waegheneire, François 4
 de Waele, Joannes 5
 de Wandel, Lieven 2
 Dhondt, Marianne 5
 Elene 2, 3
 Fonteijne, Philippus 2
 François 6
 Froidure, Veronica 4
 Geraardsbergen 2
 Geiregat, Pieter 8
 Gent 2, 4, 5, 6
 Haaltert 3
 Heijse, Adriaen 2
 Huise 2
 Hulst 5
 Hundelgem 1, 2, 3, 6
 Koewacht 5
 Kortrijk 6
 Lede (bij Aalst) 2
 Leeuwergem 2
 Leuven 5
 Lokeren 5
 Lotenhulle 4
 Louis XV 5
 Machelen 4
 Machiel, Anne Marietiens 1
 Mariakerke 4
 Marialeerne (Sint-Maria-Leerne bij
 Deinze) 4
 Melckebeke, Jan 1
 Mere 1
 Meulenaere, Frans 4
 Micalot, Jan (vader + zoon) 4, 5
 Mijlegem 1
 Moreels, Joanna 6
 Moreels, Michiel 1
 Nazareth 4, 6
 Nevele 4
 Ninove 5
 Oombergen 1
 Oostakker 5
 Oudenaarde 4
 Pestels, Anne 6
 Petegem 4
 Pittem 6
 Schaarbeke (bij Aalst) 3
 Sengiers, Joanna 7
 Sint-Antelinks 5
 Sint-Denijs-Westrem 4
 Sint-Niklaas 5
 Sint-Lievens-Esse 5
 Sint-Lievens-Houtem 1
 Sint-Maria-Leerne 4
 Spruijte, Isabelle 6
 Ternest E. 8
 Tielt 6
 Triest, Jan 1, 3
 Triest, Martijne 2, 3
 Triest, Peter 1
 Vagenende, Adriaan 4
 Van Cottenberghe, Jacobus 4
 Vanden Houte, Catharina 4
 Van de Putte, Pier 6
 Van der Gucht, Antoon 6
 Vanderpoorten, Carolus 5
 Vanderpoorten, Louis 5
 Van Dorpe, Marie 2, 3, 4, 5
 Van Hoecke, Elizabeth 6
 Van Machelen, François 4
 Velzeke 2, 7
 Vercruijce, Gabriël 4
 Verschueren, Jan 8
 Vinkt 4
 Vliegheers, Marie 1
 Watthé, Peter 1
 Wetteren 8
 Wijnhuize 2
 Woubrechtgem 5
 Ysebaert, Simon 4
 Zaffelare 6
 Zellier, Jan 1
 Zeveneken 5
 Zomergem 4
 Zulte 6

Bronnen

- (¹) "Over en om Jan de Lichte en de zijnen", *OvZ* 43(1968), 110-115; "Het 'Droevigh Teur-Liedeken' van Jan de Lichte en zijn beruchte Bende", *OvZ* 71(1986), 11-22; "Nieuw Licht op Jan de Lichte en de Zijnen", *OvZ* 72(1987), 203-232.
- (²) Andere belangrijke bijdragen: G. Simons, "Leven en bedrijf van een achttiende-eeuwse misdadiger: Jan de Lichte in de geschiedenis en in de volkskunde", *OvZ* 43(1968), 26-40 en 95-108 (met bibliografie); D. Lamarcq, "De Bende en Jan de Lichte

volgens de processen van 1748", *Jb. van de Zottegemse Culturele Kring* (1977-78), 11-64; id., "Jan de Lichte, slachtoffer van zijn tijd", *Handelingen Zottegems Genootschap voor Geschied.* 1(1983), 117-124; id., "De bende van Jan de Lichte. Een typevoorbeeld van de invloed van het volksboek op de volksoverlevering", *Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden* (Brugge, 1984), pp. 97-101. Zie ook voetnoot 20.

- (3) *Vonnissen Verleent binnen de Stadt Aelst ten laste van menigvuldige Moordenaeren ...* (Ghendt, 1748). In facsimilé-uitgave herdrukt in *Jb. Zottegemse Cult. Kring* (1977-78)), nr. LXVIII.
- (4) R.A. Ronse, *Land van Aelst*, nr. 2009 (oud nummer).
- (5) W.L. Braekman, *OvZ* 72(1987), 203-232.
- (6) *ekel*: hekel, toestel om vlas te hekelen.
- (7) *solement*: grondvesten.
- (8) *Vonnissen ...*, p. 44.
- (9) *benden*: vastbinden.
- (10) *contragneren*: cf. Fr. *contraindre*, verplichten, dwingen.
- (11) *justekor*: Fr. *justaucorps*, lijf, naam van een kledingstuk.
- (12) *gecolloqueert*: opgesloten.
- (13) De leden van de schepenbank waren: Jaspaert (de) Wandel, Jacobus vander Donckt, Pieter Serbruijns en Gillis Causse; de greffier was P. Geerts.
- (14) *haer gheneirende*: in haar onderhoud te voorzien.
- (15) *lient ende spellen*: lint en spelden.
- (16) *heilders*: elders.
- (17) Petrus, Pieter of Peter de Lichte was gehuwd met Elizabeth Vermeiren, geboren te Lokeren; Ze werd in 1478 veroordeeld tot geseling en levenslange verbanning. (Cf. *Vonnissen ...*, pp. 67-68).
- (18) *lochtinck*: groententuin.
- (19) *vuijt ghegheven wordt*: de naam heeft te zijn.
- (20) Zie ook St. de Feyter, *de Bende van Jan de Lichte* (Onuitg. Lic. Verhandeling, Leuven, 1978-79), p. 50.
- (21) *leede*: Lede bij Aalst.
- (22) *beth*: meer.
- (23) R.A. Ronse, *Land van Aalst*, nr. 1894 (oud nr.), dossier Marie van Dorpe. Zie ook *Vonnissen ...*, p. 50.
- (24) R.A. Ronse, *Land van Aalst* nr. 1578 (oud nr.), fol. 122-124 en St. De Feyter, *Op. cit.*, p. 84.
- (25) W.L. Braekman, *OvZ* 72(1987), 220.
- (26) R.A. Ronse, *Land van Aalst*, nr. 1578 (oud nr.), fol. 138. Cf. ook St. de Feyter, *Op. cit.* p. 84 en W.L. Braekman, *OvZ* 72(1987), 214, noot 42.
- (27) *ghehanteirt*: gedaan, uitgeoefend.
- (28) R.A. Ronse, *Land van Aalst*, nr. 1579 (oud nr.), pp. 128-29. Cf. ook *OvZ* (1987), 214.
- (29) *geapprehendeert*: gevangen genomen, opgepakt.
- (30) Het gebeurde wel meer. In een ondervraging voor de Oudburg te Gent verklaart een meisje dat ze twaalf jaar oud is. De notulant schrijft in de marge dat ze de "mine" (het uitzicht) heeft van een vrouw van twintig (RA Gent, *Oudburg*, nr. 2236).
- (31) R.A. Ronse, *Land van Aalst*, nr. 1895 (oud nr.), Jan Micalote. Hij had twee zusters: de ene 'diende' te Zomergem, de andere te Ruiselede.

- (32) D. Lamarcq, *Jb. Zottegemse Culturele Kring* (1977-78), 22.
- (33) R.A. Ronse, *Land van Aalst*, nr. 1895 (oud nr.), Jan Micalote. Zijn moeder stierf toen hij acht jaar was. Van dan af zwierf hij steeds rond in het gezelschap van Gabriël Vercrujcen (of Van der Cruycen), met wie hij trouwens in 1748 ook aangehouden werd.
- (34) RA Gent, *Oudburg*, nr. 2234: de sententie komt voor op fols. 189-191.
- (35) RA Gent, *Oudburg*, nr. 2236, fols. 182-183.
- (36) *Vonnissen ...*, pp. 36-38. Hij was reeds in 1743 te Aalst veroordeeld om de wacht gehouden te hebben bij een diefstal. Hij moest de executie van de twee dieven bijwonen. In 1744 werd hij te Oudenaarde voor tien jaar verbannen en veertien dagen later te Gent voor vijftien jaar. Ook was hij eens te Lokeren wegens een vals paspoort opgesloten geworden, maar hij was er uit de gevangenis ontsnapt.
- (37) Slechts één zin in de volumineuze procesbundels wijst heel vaag in die richting: Cf. D. Lamarcq, *Jb. van de Zottegemse Culturele Kring*; 15. Ook het marktlied wijst in die richting: Cf. W.L. Braekman, *OvZ* 71(1986), 11-22.
- (38) D. Lamarcq; *Jb. Zottegemse Culturele Kring*, pp. 53-54.
- (39) *Vonnissen ...*, p. 55. Of Marie de Vlieger, die ook korte tijd met G. Vercrujcen verkeerde (RA Ronse, *Land van Aalst*, nr. 1892 (oud nr.), dossier M. de Vlieger).
- (40) Sint-Denijs-Westrem.
- (41) W.L. Braekman, *OvZ* 72(1987), 207-208.
- (42) RA Gent, *Oudburg*, nr. 2237, fols. 169v-175r.
- (43) W.L. Braekman, *OvZ* 72(1987), 231.
- (44) *Vonnissen*: p. 51.
- (45) RA Ronse, *OGH Sint-Antelinks*. De man stierf in 1779, zijn echtgenote op 6 okt. 1794.
- (46) Hoe weinig precies en betrouwbaar de tijdsaanduidingen zij die mensen uit die tijd opgaven, is wel bekend, we zagen het reeds hierboven. Nog een ander voorbeeld: in dec. 1746 verklaart een zekere François de Vrieze dat hij 4 à 5 jaar te voren te Oudenaarde was gegeseld. In feite was dat pas drie jaar vroeger. (RA Brugge, *Brugse Vrije*, nr. 17022, fols. 158-161).
- (47) RA Ronse, *Sint-Antelinks*, Staten van Goed nr. 131.
- (48) *Vonnissen ...*, p. 87.
- (49) RA Gent, *Oudburg*, nr. 2237, fols. 11v-17v en 19v-20v.
- (50) *Vonnissen ...* p. 21.
- (51) RA Gent, *Oudburg*, nr. 2238, fols. 53v-54v.
- (52) RA Ronse, *Land van Aalst*, Oud nr. 1895, dossier Francies Geents.
- (53) *Vonnissen ...*, pp. 44-45.
- (54) RA Ronse, *Gebruiksboek Velzeke* 1716-1734, fol. 54v.
- (55) Jacobus (°4.1.1714), Francisca (°9.6.1716), Judocus (°24.10.1721), Maria (°25.5.1724) en Elizabeth (°2.3.1727).
- (56) RA Ronse, *Land van Zottegem* nr. 4298 (oud nr.), 272. Zie ook mijn bijdrage in *OvZ* 43(1968), 110-115.
- (57) Zie voetnoot 1.
- (58) *Beknopte Geschiedkundige Beschrijving van 't Koninklijk Conservatorium van Gent, 1836-1911* (Gent, 1911).
- (59) C. Tindemans, *Mens, Gemeenschap en Maatschappij in de Toneelliteratuur in Zuid-Nederland 1815-1914* (Gent, Kon. Acad. Ned. Taal- en Letterk., Reeks 6, nr. 104, 1973).

Eresaluut aan dr. W.L. Braekman voor nr. 25 van Scripta

Het gebeurt niet gauw of vaak, dat in een wetenschappelijke reeks "25" nummers verschijnen, waar één persoon meer dan het leeuwendeel voor zijn rekening neemt. Die prestatie heeft W.L. Braekman geleverd in de enige serie: **SCRIPTA. Mediaeval and Renaissance Texts and Studies**. De uitgave vermeldt: Editor: Prof. Dr. W.L. Braekman (Ufsal - Brussels) en de Editorial Board: Dr. H. Arens (Hivet, Ghent), Dr. L. Demaitre (New York), Dr. W. Eamon (New Mexico), Dr. R. Jansen-Sieben (ULB and VUB, Brussels), Dr. med. Dr. Phil. Keil (Würzburg), Dr. J. Stannard (Kansas). Weinig (of geen?) edities kunnen op dusdanig internationale groep van wetenschappelijke onderzoekers bogen.

Nummer één start met **The Treatise on Angling in 'The Boke of St. Albans (1496)'** in 1980. Tien jaar later, in 1990, ziet **Dat Batement van Recepten. Een secreetboek uit de zestiende eeuw** het licht. Titel 1 en 25 van een Jubileumreeks, waar W.L. Braekman meer dan de helft op zijn aktief heeft.

We beseffen en vermoeden moeilijk, hoeveel inzet en geduld er vereist is, om handschriften in bibliotheken te Londen en te Parijs en in Nederlandse plaatsen op te speuren, om onbekende bundels te openen, te ontcijferen, aantekeningen te nemen.

In dit opzicht bevroeden we helemaal niet, dat het volksboek in vroegere eeuwen van de ene belangrijke stad naar de andere verhuisde, om er bij een vooruitstrevende en dynamische drukker-uitgever in een andere taal herboren te worden. Het betreft nochtans de pure waarheid.

Bij nummer 25 willen we rechtstreeks de Vroege Volksboeken uit **de Nederlanden** betrekken, waar **Den Sack der Consten** louterrijk onze stelling bewijst.

De bron daarvan **Liber de arte distillandi**, een Latijns werk van Hieronymus Brunschwig verscheen te Straatsburg in 1500, werd vlug in het Nederlands vertaald en verscheen circa 1520 bij Thomas Van der Noot te Brussel met als titel: **Die Distelacien ende virtuyten der Wateren**. Omstreeks dezelfde tijd drukt Willem Vorsterman het te Antwerpen, met de titel: **Die rechte Conste om alderhande wateren te distilleren**.

Een gelijkaardige evolutie kunnen we vaststellen voor **Dificio di recette**, een reeks recepten verschenen in Italië in 1525. Na een paar jaren kwam een Franse vertaling op de markt, die op haar beurt in het Nederlands verscheen. De oudste bekende uitgave stamt uit Antwerpen, in 1549, als **Een nieuwe tractaet, ghenaeamt dat Batement van Recepten**.⁽¹⁾

We bieden daarnaast **Secreti del reverendo donno Alassio piemontese**, voor het eerst gedrukt te Venetië in 1555, herhaaldelijk gedrukt in de Nederlanden, o.a. door Chr. Plantijn in 1558.

R.v.d.L.

(1) Dat Batement van Recepten, zie OVZ, 1992, 4, 231.

MOSTAARD

EEN SMAAKMAKER IN VLAANDEREN

*Wel joncfrouwe, wat hedi nu ghjer te doen
zo vraagt de boze moeye, en Marike antwoordt:
mijn oom sent me omtrent de noene,
om keersen, om **mostaert**, om asyn, om verjuus
ende om al datter ghebreck was ten onsent in huys.*

Dit tafereeltje uit de "wonderlijcke historie van Mariken Van Nieumeghen" (1485) toont ons aan dat mostaard reeds eeuwen geleden een onmisbaar en zeer gesmaakt produkt was in menig huisgezin in Vlaanderen. (1)

Doorheen de tijd onderging de schrijfwijze van het woord in de Nederlandse taal enkele wijzigingen. Achtereenvolgens schreef men over mostaert, mostaard en mosterd.

Dialektvormen zijn onder meer: mostoord, mostood, mostoïrd, mostaart, enz...

Mosterd is een zeer oude kruidery op basis van gemalen mosterdzaadjes, azijn en zout, met eventuele toevoeging van andere specerijen.

De plant behoort tot de familie der kruisbloemigen (cruciferae) en komt in verschillende variëteiten voor: *Sinapis Alba* (geel mosterdzaad) *Sinapis Juncea* (bruin mosterdzaad) en *Sinapis Nigra* (zwart mosterdzaad).

Naargelang het gebruikte zaad, de verschillende toevoegmiddelen en de manier van verwerking, bekomt men een mosterd met geheel andere smaak, kleur, uitzicht en eigenschappen.

Geschiedboeken vertellen ons dat de Chinezen mosterd kenden en gebruikten en de Grieken en Romeinen echte mosterdfanaten waren.

Wijsgeren en natuurvorsers als Hippocrates (vader van de wetenschappelijke geneeskunde, 460 tot 377 voor Chr.), Plinius de Oude (Romeins natuurvorser, 62 tot 113 na Chr.), Theophrastus (Grieks Wijsgereer, 374-287 voor Chr.), die het zelfs in zijn eigen tuin kweekte, vermelden allen het gebruik van mosterd, niet alleen in de keuken, maar ook als een krachtige remedie tegen velerlei kwalen: jicht, rheuma, tandpijn enz...

Pythagoras (de Griekse wijsgereer en wiskundige, 570 tot 500 voor Chr.) beweerde zelfs vrij stoutmoedig dat het eten van mosterd - maar hij vermeldt niet onder welke vorm - het verstand vergrootte.

In de keuken werd het mostaardzaad als smaakmaker wellicht gebruikt als een soort "peper". De zaadjes werden gepilleerd, of fijngestampt in een mortier waarna men ze over de spijzen strooide.

Uit de geschriften van de Romeinen - want zij waren de eersten om hun recepten op schrift te zetten - mogen we met zekerheid afleiden dat ze de mosterd ook kenden onder zijn "huidige" vorm: Sinapis Confectum.

De werken van uitbundige Romeinse koks als Apicius, Lucullus en Palladius, samen met de boeken van Columella: "De Re Rustica" verstrekken de basis voor latere keuken-, kook- en kruidenboeken als "Le Viandier" van Guillaume Tirel (genaamd Taillevent) en zovele anderen.

Bij ons is dat de grote kruidenmeester **Dodoens** (Rembertus Dodonaeus). Uit zijn "**Cruydt-boeck**" (1646) dat naast zijn eigen kennis en wedervaren ook regelmatig verwijst naar de Romeinen, en zelfs hun recepturen vermeldt, citeren wij:

Van mostaard

Van dit mostaardzaad klein gemalen en met azijn - somtijds ook met nieuwe wijn of most - vermengd wordt in vele Duitse landen een saus gemaakt die 'mostaard' wordt genoemd, dienende tot alle harde en rauwe spijzen, 't zij vlees of vis, want het doet die verteren en de maag goed doet.

Het verwarmend gevoel maakt lust tot eten.

De Romeinse recepturen neemt hij letterlijk over:

Palladius leert ons een saus maken van mostaard-zaad bij hetwelk hij benevens azijn ook honig en olie doet: Gij zult het mostaardzaad klein stoten of malen - zeer fijn - en dan dat poeder of meel nemen, zoveel als anderhalven "sextarius" inhoudt. Daarbij zult gij vijf "pont" honig voegen, een "pont" Spaansche olie en een "sextarius" van den besten of allersterksten azijn. Dit alles samen gestoten en ondereen gemengd kan bewaard worden tot het gebruik

1 sextarius = 0,54 l

1 pont (of pondo of pond) = 327,4 gr

Aan Columella ontleent hij uit diens twaalfde boek, hoofdstuk 55, een heel andere wijze van mostaard maken:

Zuiver het mostaardzaad zeer goed, meerdere keren. Spoel het met koud water, en als het gewassen is, laat het dan twee uren in water staan weken. Neemt het dan daar uit en wrijft het tussen de vingers en doet het dan in een nieuwen of tenminste goed zuiveren vijzel of mortier en stoot het dan fijn met de stamper. Dan doet men hetgeen fijn gestoten is aan de ene kant van het mortier en vouwt het samen met de platte hand. Dan maakt men een beroking van wat gloeiende kolen en begiet of besprenkelt het met water waarin natrium (of salpeter) in gestaan heeft, om de bitterheid en blekigheid weg te nemen. Het vocht moet opgenomen worden. Tenslotte doet men er witte en zeer sterke azijn op en mengt het met de stamper goed samen. Filter het tenslotte door een zeef. Voorts, indien gij dit gebruiken wilt bij de maaltijden zult gij - nadat uit het

mostaardzaad de bitterheid verdwenen is - er verse pijnappelpitten en amandelen bij doen en dit alles fijn stampen en met azijn overgieten.

In dit alom bekend boekwerk waarin kruidenmeester en geneesheer Dodoens de meest gangbare planten beschrijft wijdt hij naast de aangehaalde recepturen zomaar liefst vier pagina's aan de beschrijving van de mosterdplanten, de vele toepassingen en goede eigenschappen die bovendien ook konden aangewend worden in de geneeskunde van die tijd. (2)

Talrijke factoren bevestigen ons dat mosterd een veelvuldig gebruikt kruid en kruidery was en dat het ook in onze streken werd gezaaid en geteeld.

Het boek van Paul Lindemans "*De Landbouw in België*" bevestigt dit onder de rubriek:

Mosterdplanten

Bij de oliehoudende planten moet ook de mosterdplant vermeld worden. Hoewel de teelt op geringe schaal werd bedreven, geschiedde zij toch veldsgewijs en is zij bij ons zeer oud.

Een rekening van de abdij van Ninove van 1435 spreekt van "te gravene d'lant daer mostaertsæt ghesaeyt was, elcken (graver) van VII daghen ...". Die tekst wijst er op dat de teelt intensief bedreven werd (gegraven land is diep bewerkt land) en dat de partij tamelijk groot was, vermits de gravers er zeven dagen lang aan werkten. (3)

Onze voorouders waren trouwens grote mosterdverbruikers bij de kaas o.a. zoals het thans nog een specifiek Vlaams gebruik is.

H. Van Gassen verstrekt een gelijkaardige tekst voor het midden van de vijftiende eeuw: Het zaad dient voor de bereiding van de mosterd en mosterdolie. De percelen voor kemp en mosterd werden gespít in 10 dagen door een man. (4)

Bij het overvloedig gebruik van specerijen in de middeleeuwen haalt deze auteur o.a. 'mostaertsæt en mostaert' aan. (5)

Mostaard maken of malen was eertijds een huiselijke bezigheid.

Naast het gebruik van een mortier of vijzel zoals het in de oudheid gebeurde, willen we twee manieren aanhalen. De oudste en eenvoudigste kunnen we als volgt omschrijven:

Er werd een stenen of houten teil genomen (een mostaert-theyle of mostaert-schotelken).

Hierin werd het mosterdzaad gelegd samen met een stenen of ijzeren bal, een kanonkogel. Deze teil werd tussen de knieën gekneld en steeds heen en weer bewogen zodat de bal hierin rondliep en aldus de zadjes kneusde en plette.

Wie de mostaard maalde, weten we niet. Was het de kwajongen die hiertoe was veroordeeld om een of andere schelmenstreek of was het de

moeder of grootmoeder die naast de haard gezeten de "mostaert-theyle" op haar schoot heen en weer bewoog of was het uitsluitend mannenwerk omwille van de vrij komende scherpe geur, die tot tranen in de ogen en tot niezen aanzette?

Dit was natuurlijk een vervelende en tijdrovende karwei en elders werden molentjes of molens in elkaar getimmerd. De molenstenen lagen in een houten bak. De bovenste steen welke men ronddraaide via een zwengel, of soms door ingenieuze systemen, was in het midden voorzien van een opening waarlangs men het mosterdzaad, de azijn en andere bestanddelen inbracht. Het fijngemalen produkt liep dan langs de gleuf aan de zijkant van de bak aangebracht, in de houten of aardewerken pot die daartoe diende.

H. Vangassen besteedt aandacht aan de opschriften, de bouw en de inhoud van de winkels. In bijna allemaal is er een "toogh" ... En wat wij nog nergens vinden in de XVIIe eeuw, merkt hij op: een snuifmolen ..., een mostaardmolen. ⁽⁶⁾

De oudste vermelding van een **mostaardpot** is, volgens de opmerking van Jozef Weyns, niet zeer oud: 1472, te Brugge. (V I V, 571, 643) ⁽⁷⁾

Mostaert quaernen ontmoeten we reeds een eeuw vroeger in het Sint-Janshospitaal aldaar, in 1384, namelijk een molen.

E. Verwijs en J. Verdam omschrijven mostaertquerne (-quern, -qeern) als mostaardmolen: mostaertmolen (-meulen, -moelen) ⁽⁸⁾

Jozef Weyns vond eigenaardige namen voor mostaardpot: **mostaard-schotelken** in 1661 te Stevoort, **mostaertback** in 1793 te Gingelom.

Daarnaast citeert hij een reeks i.v.m. de grondstof, **eenen tennen mostaertpot** in 1539 te Klein-Zundert, **een tennen mostertpot** in 1557 te Essen, **eenen silveren moestaetpot** in 1641 te Merchtem, **eenen steenen mostaertpot met een schele daer op** in 1645 te Duffel, een

Jozef Weyns tekent twee tinnen potjes uit het Bijlokemuseum te Gent en stipt aan dat ze de traditionele vorm vertonen van degene die men kon aantreffen op een mooschap van de Kempen. (V I V, 563 en 572)

selver mostaertpot met een selver lepelken in 1646, Maldegem, een wit gelyse mostaertpotken in 1691 te Deurne-Antwerpen, glazen mostaardpot in 1742 te Evergem.

Een mostaert theyle (1751, St.-Genesius-Rode) kon een houten of aarden teil wezen, met daarin een ijzeren of stenen mostaetbol (1777, Heist-op-den-Berg) of mostaert bal (1791), Gingelom. (V I V, 488 en 514). Het ligt voor de hand, dat hij de aandacht vestigt op het onderscheid tussen een vat om de mostaard te bewaren, d.i. de stenen of aarden pot, en een ander om de toespis op tafel te stellen.

Tegenover de vaardigheid om met een bol in een teil het zaad te pletten, staat het vernuft van de mens die een technisch middel in elkaar knutselde om mostaard te bereiden.

Boven hebben we vastgesteld, dat in Brugge de molen reeds een eeuw voor de teil wordt aangehaald.

Treedt de eerste vermelding te voorschijn in Herentals, in 1303, wanneer een hertogelijk privilege meubelen opsomt die aan de langstlevende der echtelingen als voordeel toekomen? Daar hoort een mosterdmolen bij!

Opnieuw een variatie voor de opgave:

mostaertmoelen in 1504 te Anderlecht;

eenen hulten block mit eenen mostaert moelen daartoe dienende in 1505 te Brussel;

een staende steynen mostardmoelen in 1542 te Opitter;

een mostaert querren 3 sc. 4 gr. in 1652 te Lokeren (zie boven Brugge). (V I V, 490)

Mosterdmolens treffen we o.m. aan in het Heemmuseum "Die Swane" te Heist-op-den-Berg, te Dendermonde, te Luik (Musée de la Vie Wallonne), in het Openluchtmuseum te Bokrijk (mostaardmolen uit Stavele) en andere lokaties.

In de houten bak bevinden zich twee molenstenen waarvan de bovenste draait. In de opening nabij de buitenrand steekt een lange stok die tegen de zoldering wordt vastgemaakt.

Tekening Jozef Weyns

Mosterdmolen uit Stavele (W.-VI.)
opgesteld in het openluchtmuseum te Bokrijk.

Aldus kan men de steen doen ronddraaien. De onderste noemt 'ligger'. Deze molen werd tot 1914 gebruikt in een kruidenierswinkel te Krombeke.

Arnold Eloy verstrekt in zijn publikatie **Oud Landbouwgereedschap** ⁽⁹⁾ op blz. 464 en 465 de beschrijving van een mosterdmolen, van een mosterdvijzel en stamper, met illustratie van de houten teil en ijzeren kanonskogel, bewaard in het Bardelaeremuseum te Kaprijke-Lembeke.

Als het om eten en drinken gaat, durven smaken nogal eens verschillen en aangezien we bovendien steeds een nuttig aangelegd en vindingrijk volk zijn geweest, werd niet alleen azijn gebruikt maar ook andere (zure) grondstoffen die beschikbaar waren als: verjuus (sap van zure druiven of stekelbezen), verzuurd appelsap en zelfs de wei die overbleef bij de kaasbereiding en volop aanwezig was op elke boerderij.

Meerdere smaakvariaties ontstonden verder nog door toevoeging van andere scherpsmakende stoffen als waterkerszaad, radijszaad, peper enz... Ook mierikswortel, in West-Vlaanderen gewoonlijk peperwortel genaamd, werd veelvuldig toegepast.

Sommige kruidenboeken duiden een kruidenrij gemaakt op basis van mierikswortel aan als capucijnenmosterd.

In onze huidige tijd beschikt de konsument over een ruim aanbod en is hij ook beschermd door diverse konsumentengroeperingen en reglementeringen, doch dit is geen recente uitvinding, want eeuwen terug ontstonden de keures van de gemeenten en werden vele van de te koop aangeboden produkten onderworpen aan de reglementeringen en keuring door de gilden.

In de verordeningen der Veinsteries te Dendermonde de dagtekening 20 maart 1432 lezen we onder art. VI.

Item dat elck wie hij of zij int ambacht, vrij sijnde, goede mostaert maecken sal van gaven goeden saede ende van goeden asijne, ende gheen oker daer in doende, maar altoos daerboven den mostaert mach elck beteren. Wien arghere maecte dat waer op de boete van X s. ⁽¹⁰⁾

In de dorpskeure uit Overijse (1570) luidde artikel 59:

Men sal in deser vryheydt ghenen mostaert vercoopen, hy en sy ghemaelen met goeden edick ende van goeden mostaertsat, op de verbeurte van den selven mostaert, ende daer-en-boven, s'heeren behoef ende (der) vryheydt, t'elcker reyse te verbeuren. ⁽¹¹⁾

Dichter bij ons in de tijd, eind negentiende en begin twintigste eeuw ontsnapte ook de mosterd niet aan de industrialisatie.

Her en der, zowat overal in het hele land, doken ambachtslui op die de mosterd maakten en aan de man trachtten te brengen. Vaak was het slechts een nevenactiviteit. Op andere plaatsen ontstonden heuse bedrijven die de mosterd maalden.

Sommigen overleefden de tand des tijds, en hun produkten verschijnen - wellicht onder een andere vorm - nog regelmatig op onze tafel.

Velen zijn echter verdwenen. We noemen slechts enkelen:

- *Au Pauvre Diable / De Arme Duivel* (Antwerpen)
- *Luycks (La Cléf, later De Sleutel, De Ridder)* Borgerhout.
- *Van Camp, Vieux Dieu, Anvers* (Oude God, Mortsel)
- *De Maubeuge-De Hertogh* (Brussel)
- *Tierenteyn* (te Luik)

Wij vinden de namen enkel nog terug op de blauwstenen en aardewerken potten (met een inhoud van 2, 3 of 5 liter) die destijds werden gebruikt om de mosterd in te bewaren en thans zeer gegeerde voorwerpen zijn voor verzamelaars.

Wilt gij smaakvol eten, gebruikt anders niet dan den

Franschen mostaard van DIJON

Mostaard met fijn kruid (Estragon) of den

Gentschen Mostaard

DER WERKHUIZEN **DE ST. PIETERSMOLENS**

Gediplomeerd bij de

Internationale Tentoonstelling der spijstafel G E N T, 1896.

Onze produkten zijn Scheikundig zuiver gewaarborgd, de grondstoffen welke wij gebruiken zijn van allereerste hoedanigheid, alle vreemde stoffen zijn er zorgvuldig van verwijderd.

De grootste zorg bijbrengende aan de fabrikatie van onzen mostaard beveelt hij zich aan, aan meer dan eenen titel.

Vraagt hem in alle goede kruidenierswinkels, alsook

A Z I J N met E s t r a g o n .

BUREEL EN WERKHUIZEN

45, Lange Kazernstraat, 45, GENT.

Mosterd werd niet alleen verkocht in de winkel, maar werd vooral aan de man gebracht door leurders.

In Deinze was het Michiels, te Aalst Fonske Mostaert (Van Audenhove), te Buggenhout Denis Trotter (Goedgezelschap), te Roeselare Cardon en Blijke. Elders waren het evenzo volksfiguren.

Afbeelding van een mosterdleuder.
Detail van een houtsnede, waarop
meerdere beroepen zijn afgebeeld.
Het origineel bevindt zich in het
"Museum van Volkskunde",
Kraanlei te Gent.

Te voet, op de fiets, met een hondekar of stootkar trokken zij wekelijks of tweewekelijks langs de straten en pleinen. Uit het houten vaatje met blinkend koperen beslag werd met een platte lepel (of was het een lat) het bruine goedje overgeschept in het kommetje of de aangereikte tas (sjatten, zoals men in Oost-Vlaanderen zegt) tegen luttele centen de schep.

Dit straattoneel verdween geleidelijk na de tweede wereldoorlog, eind de jaren veertig.

Mostaard was de enige kruidenrij waarmee de (arme) bevolking van toen haar spijzen kon op smaak brengen, en misschien ook de slechte smaak van de in primitieve omstandigheden bewaarde spijzen kon verdoezelen. Ook flauw smakende gerechten werden met een flinke lepel mosterd opgepept om de indruk te wekken dat men beter at. Vooral in de vastenperiode steeg het verbruik van mostaard enorm. Dat was immers de periode dat men meer stokvis en gezouten haring nuttigde.

Hierbij hoorde steevast de mosterdsaus die werd aangemaakt door bij de mosterd, water boter en "terwebloem" te voegen.

's Avonds werd dan het restant van de aardappelen opgewarmd met een klad van het pikante goedje eronder;

In oude kookboeken, waar enkel de gegoede burgerij nood aan had, vinden wij de mostaard steeds terug, maar dan bij minder fijne gerechten als carbonades, stokvis, spiering e.a.

Enkele voorbeelden willen we u niet onthouden:

RECETTES DE CUISINE

à l'usage des élèves de Saint-Paul à Eeclou
impr. J. Ceysens, éditeur à Hasselt -
zonder jaartal

Pommes de terre à la moutarde

Faites cuire des pommes de terre à l'eau
salée. Coupez-les en tranches et tenez-
les chaud. Faites colorez à feu doux ou
un gros ignon haché. Ajoutez-y une
cuillerée de farine et jus de viande pour
obtenir une sauce peu liée.

Mélangez-y une bonne tranche de jam-
bon cru coupé en dés, un peu de laurier
en poudre une cuillerée de moutarde,
délayée avec un peu de vinaigre. Mettez-
y les pommes de terre et laissez-les bien
chauffer.

Servez-les avec des côtelettes de porc.

DE BELGISCHE KEUKENMEYD

of de zorgvuldige huishoudster
uitg. bij Snoeck-Ducaju te Gent, (geen
jaartal)

fricassé van verkenspootjes

Neemt verkens-pootjes, snyd-ze in stuk-
skens, en fruyt-ze in goede boter, alhoe-
wel andere personen de zelve eerst half
genoeg op de rooster braden; snijd dan
ajuy in dunne schyfkens, en fruyt-ze er

by; doet er dan twee glazen wyn, wat
zout, wat gestapten peper en kruid-
nagelen by; ten laatste giet men er een
scheutjen wyn-asyn by, en als ze genoeg
zyn, dan mengelt men ze met mostaerd
onder de saus; doch men moet dit zeer
heet eten, het is zeer goed;

Ossepens

Neemt versche osse-pens en snijd-ze in
reepkens; doet er wat peper en zout by,
en kookt ze eens op in de pan met wat
vleeschjeugd, en een glas wyn; fruit ze
daernaer in boter, en als-ze genoeg zijn,
zoo doet er wat asyn in, en onder de saus
roert men mostaert; het is zeer aange-
naam.

Stokvisch, hoe men dien zal koken

Neemt van den besten stokvisch, klopt
hem wel, en legt hem in het water om te
weeken en wit uyt te trekken; zet dan
water op het vuur om te koken, en maakt
rollekens van den stokvisch, dewelke men
met een draadje vast bind, en ze geheel
zachtjes genoeg laet koken; ook doet men
in de rollekens wat rys: het is ook geheel
aangenaam.

Men eet hem met eene dikke botersaus
en mostaerd.

Gent heeft in de geschiedenis zijn steentje bijgedragen tot de kultuur van de mosterd en herbergt sedert de 18de eeuw een der belangrijkste mosterdfamilies, alom bekend, "Tierenteyn".

Maar daarover en over de Gentse Mosterd hebben we het een volgende keer.

Wie kan mij informatie (of verwijzingen naar vroegere publikaties of naar personen) bezorgen met betrekking tot de mosterd, over het gebruik, de mosterdleurders of verhalen hierrond?

Wie beschikt bovendien over oude dokumenten (postkaarten, etiketten, briefhoofden, foto's e.d.)?

Voor elke aanwijzing ben ik U dankbaar.

André DELCART

Hopveld 55 - 9255 Buggenhout

tel. 052/33.52.81

- (1) Volledige titel: *Die waerachtige einde een seer wonderlijcke historie van Mariken van Niemeghen die meer dan seven jaren metten duvel woende en verkeerde*. (L. DEBAENE. *Moderne encyclopedie der wereldliteratuur*. Deel V. Gent, 1968, 337-338)
- (2) Rembertus of Rembert DODONAEUS of DODOENS. *Cruydtboeck*. Naar Cruydeboeck van Antwerpen, 1554 & 1563, 1644, Passim.
- (3) Dr. P. LINDEMANS. *De Landbouw in België*. De Sikkell, Antwerpen, 1952, 2de deel, 278.
- (4) H. VANGASSEN. *Geschiedenis van Ninove*. Ninove, 1959, 174.
- (5) Ibidem, 179.
- (6) Idem, 494.
- (7) Dr. Jozef WEYNS. *Volkshuisraad in Vlaanderen. Naam, vorm, geschiedenis, gebruik en volkskundig belang der huiselijke voorwerpen in het Vlaamse land van de middeleeuwen tot de eerste wereldoorlog*. Uitg. in eigen beheer, Beerzel, 1974, 4 delen. In afkorting aangehaald: V I V.
- (8) E. VERWIJS & J. VERDAM. *Middelnederlandsch Woordenboek*, 1899, Mostaertquerne (-quern, -qeern) staat hier voor 'Mostaertmolen' (-meulen, -moelen).
 "Mostaert" en "Mostaertmolen" krijgt in de "volkstal" een geheel andere betekenis. In het "*Zuid-Oost Vlaandersch Idioticon*" van Is. Teirlinck (Gent 1910) lezen wij o.m. volgende omschrijving van "mostordmeulen": *Mijne mostordmolen werkt goed (een goede stoelgang hebbende) en een kinderdeuntje:*
 De moeder legt het kleine kind, heft dezès billen op, draait met de hand rond den aars zingende: roebedekoe, mijne mostordpot, roebedekoe, mijne mostordmeulen.
- (9) Arnold ELOY. *Oud landbouwgereedschap. Nederlandstalig bibliografisch en ikonografisch bronnenmateriaal voor het inventariseren van het landbouwgereedschap in Vlaanderen, periode 1850-1914*. Een handleiding, (Gent, 1983)
- (10) Jan BROECKAERT. *Gedenkschriften Oudheidkundige Kring der stad en des voormaligen Lands van Dendermonde. Dendermonde, Tweede Reeks, Deel VI, 1894, 397.*
- (11) *Coutumes de la Franchise d'Isque. Dorpskeure van Antoon van Witthem, 1570. Overijse, blz. 208.*

ZOEKEN EN ZANTEN

Pieter Hals

I.v.m. de studie over de schilder Pieter Hals in Gent, verschenen in *Oostvlaamse Zanten*, 8 (1993) nr. 1, van Marcel Daem, kan ik eraan toevoegen, om deze kunstenaar in een nog klaarder daglicht te stellen, door te verwijzen naar "een landschap" te Gent in Oratorium, en een schilderij "Het Beleg van Ieper", *gesigneerd en gedateerd* 1649, dat zich bevindt in de katedraal te Ieper. Het werd beschadigd in 1918. (1)

(1) *Dictionnaire des Peintres* par Pierre BAUTIER, René CAZIER, Paul FIERENS, Robert L. Delevoy, Charles de MEYER, Edith GREINDL. Drukkerij Maison Larcier, Bruxelles, 283.

Willy VANDERPOORTEN
 Haute rue 9, 862 Ogy (Lessen)

VLOEK, EN VOETBAL EN HUMOR ... [VOETBALZOTTEN]

In aansluiting met *Voetbal en Vandalisme* ⁽¹⁾ in nr. 1 van deze jaargang past het een boek te bespreken met het woord vloek in de titel:

De Vloek van Blavier.

In Aalst kent groot en klein die een tikje met sport vertrouwd is, de naam Blavier, de scheidsrechter aan wie zulke sombere herinneringen vastkleven.

René De Witte, journalist bij *Gazet van Antwerpen*, werd niet geboren in Aalst (in Bujumbura 1954), maar vertoeft sinds 1961 in deze stede. Reeds als achtjarige knaap woonde hij stipt de prestaties van Eendracht bij, samen met zijn vader Alfred. Eén aspekt heeft hem van het begin al fel geboeid: Eendracht kon rekenen en steunen op een (h)echte achterban! *"Het mocht nog zó slecht gaan met de ploeg, toch stonden ze met honderden of duizenden de spelers aan te moedigen, of kritiek te schreeuwen"*.

Dat besef is de verre start voor het boek. Het tekent een kronologisch beeld van de Eendrachtploeg van 1919 af tot heden, maar boeiende anekdoten maken de historie door en door aantrekkelijk. Sommige figuren komen dubbel en dik goed uit de verf. Dolf De Buck, een der meest legendarische spelers, praat terecht met een afzonderlijk hoofdstuk. Naast hem verdient Karel Voogt, van Nederlandse afkomst, de eer, alsook de beruchte doelwachter Pie Van der Meersch. De auteur verstaat de kunst om personen en persoonlijkheden te tekenen en hun rol af te bakenen.

Het ligt voor de hand, dat de gehate spelleider Arthur Blavier een uitzonderlijke rol toebedeeld krijgt;

Een scheidsrechter vervult altijd een speciale rol in het spel, hoort alle mogelijke en onmogelijke verwijtnamen: scheve lavabo, manneke van de sarme, blind kalf. Steevast weerklinkt de scheldnaam "vuile zwarte", die refereert aan zijn kledij.

De herrie rond Blavier verwijst naar de match Eendracht Aalst - Standard Luik, te zien in het kader van de toenmalige hetze Leuven Vlaams. Overal waar Blavier, eentalig Frans, float, volgden Vlaamsgezinden hem en schopten er herrie.

De Witte schrikt er niet voor terug een paar omkoopschandalen aan te halen. Menige ploeg is op dergelijke klip gestrand, maar bestuursleden en verantwoordelijken stoppen elk bericht of gerucht liever in de doofpot.

De publikatie wordt verlucht met meer dan honderd foto's, een weids overzicht der supportersverenigingen, een belangrijk element van sociaal standpunt uit. Aalst wordt er in een specifiek kader scherp getekend, in de periode 1919-1991, waar menigeen zijn idool, zichzelf, zijn buurtschap herontdekt. Voor de Dirk Martensstede betekende Blavier

een sportieve doodsteek. Supporters vinden het gewoon, dat het woord 'vloek' hem als een odium zijn leven lang achtervolgde.

In '91 beleeft Eendracht de onverwachte en zo betrachte promotie naar eerste klasse. Het boek komt dertig jaar na de ramp met Blavier als een regelrechte triomf. De ASLK treedt op als sponsor. In de Denderstreek vindt u het boek (206 blz., 495 fr.) in alle boekhandels. Schriftelijk bestellen: 520 fr. (495 + 25 fr. port) op rek. 001.2261000-06. (2)

Waar schuilt de bijval van een boek? Bij de auteur, de uitgever, de illustratie? Of bij alle drie samen?

Dat een boek van een geneesheer op een korte termijn kan prat gaan op een verkoopcijfer van zeven duizend exemplaren, klinkt ongelooflijk. Toch klopt het cijfer.

Ligt de waarde bij de titel en de inhoud: *De voetbalzotten*. (3) Dr. William De Groote, lid van de Rotary Club Brugge, trad vroeger op de voorgrond (in West-Vlaanderen althans) met *Brugse humor in de geneeskunde*. (4) Hij put er zijn gegevens uit de onmiddellijke omgeving:

" JE MOE ME VEREXCUZEREN, DOKTUR, MO'K ZITTEN
JUUSTE IP MYN TROON."

de patiënten met hun rijkdom aan uitdrukkingen die een haast weergaloze variëteit en nadruk op het komische, fijnzinnige en spitsvondige weerspiegelen. De *Voetbalzotten* daarentegen is het resultaat van vele jaren aanwezigheid in de tribune tijdens de wedstrijden in het Brugse Olympiastadion. Hier loopt een kritische noot: waarom zat hij in de tribune, waarom niet op de volksplaatsen, waar nog veel interessanter materiaal te horen viel? Antwoord: omdat hij bang was onder de hooligans te verzeilen, die uiteraard de volksplaatsen innemen.

In deze publikatie lezen de supporters hun eigen wedstrijd, zoals de auteur verklaart. Kunt u zich een gunstiger wisselwerking voorstellen? En de tegenstander(s) in het Brusselse dan? Hoe luidt de reactie daar? De "pretentiekлуб" Anderlecht die de auteur als de tegenpool van het populaire Club Brugge afschildert, heeft de zaak erg sportief opgevat. Kan of kon het anders? De inhoud en het voetbaltaaltje blijken een authentiek stukje Brugs erfgoed, een waarachtige waardebeoordeling en waardering.

Intussen doet het gerucht de ronde, dat Club minder echte Bruggelingen aantrekt dan Cercle, dat meer rasechte Bruggelingen onder zijn supporters zou tellen, maar die komen niet naar de wedstrijden. Over het geringe toeschouwersaantal tijdens de wedstrijden van Cercle in het Brugse Olympiastadion doen een aantal moppen de ronde, o.a. na een wedstrijd groeten de Clubspelers hun supporters. De spelers van Cercle drukken ze de hand, nl. omdat er zoveel minder zijn.

Zowel over Club als Cercle verscheen onlangs een historisch fotoalbum. dat over Anderlecht heet **Anderlecht Uniek**.

Om af te ronden past het even het contrast inzake kleur (denk aan de verwijt naam "vuile zwarte" in verband met Blavier) in de huidige tijdsgeest te situeren: de talrijke zwarte voetballers in onze competitie beklagen er zich over dat zij, als zij op verplaatsing spelen, door de lokale supporters weggehoond worden met smalende opmerkingen over hun huidskleur. Racisme op het voetbalveld! Maar de zwarte spelers uit de lokale ploeg worden gespaard, zelfs de hemel in geprezen.

Intussen denkt en werkt Dr. William De Grootte aan een nieuw boek: *Het Brugse Dialekt*. Wezenlijk: de bezige bij, volks op en top.

W.G. en R.v.d.L.

(1) *De Amerikaan Bill Bufort over Engelse hooligans. Tram in Antwerpen*, 61-64.

(2) René DE WITTE. *De Vloek van Blavier*. 206 blz., ill.

Het boek *100 Jaar Voetbal en Clubleven* (Uitg. Nederlandsche Boekhandel Antwerpen/Utrecht, 1973) behandelt de historie van Aalst, p. 151-158 met 10 ill. & krantuitknipsels.

(3) *De Voetbalzotten*. 100 blz., 50 cartoons van William Lievens. Uitg. Marc Van de Wiele, Brugge, 450 fr. Initiatief van Rotary Club Brugge, de opbrengst gaat naar vier mindervalidensportverenigingen.

(4) Bracht meer dan 1 miljoen frank op ten voordele van de vier Brugse armenfondsen. Eveneens uitgave Marc Van de Wiele, Brugge, 47 ill.

Het past i.v.m. Club Brugge twee boeken te vermelden: *100 jaar Club Brugge K.V., 1991 en Club Brugge in Europa. De 100 Europese wedstrijden van Club Brugge K.V.* van Johan Koekelbergh, voorwoorden van Eddy WARRINNIER en Fons BASTIJNS. 128 blz., uitg. Media Club, Roeselare 1992. 595 fr. + 45 fr. verzendingskosten.

In Memoriam

OSCAR BONNEVALLE

Gentenaar, globetrotter en wereldburger
Weergaloos artiest

Personen die een bezoek brengen aan het Museum voor Volkskunde te Gent, bemerken in de afdeling Drukkerij bij de drukpers van "De Gazette van Gent" een steen met de voorstelling van Gustaaf De Puydt, alias Pierke in Gent.

Oscar Bonnevalle heeft er rechtstreeks de klassieke lito getekend met een wondere voorkeur voor deze grafische techniek. Hij laat er zijn vriend leven in de essentie van zijn streven: kinderen gelukkig maken met het poppenspel.

Zulke detail en prestatie in het bruisend en uitbundig leven van Oscar Bonnevalle weerspiegelt enigszins zijn gebondenheid aan zijn geboortestad en tevens zijn voorliefde voor lieden die niet vlug in het zoeklicht van de grote wereld staan.

Hij is geboren op 16 februari 1920 in een volksbuurt nabij het Rabot. Zijn moeder getuigde dat hij van in zijn prilste jeugd aanlag had om te tekenen.

"Hij is met een penseel in zijn hand geboren: hij heeft leren tekenen van in zijn wieg. De praatgrage buurvrouwen leverden zijn eerste inspiratie". Bij de aanvang genoten allerhande types uit steegjes zijn aandacht, door de band met zijn thuis. De eerste werkjes reeds vertoonden een humoristische trek en zelfs karikaturale zin, maar nooit hebben ze iemand gekrenkt of gekwetst. In de Akademie voor Schone Kunsten te Gent, waar dan voor hem officieel tekenen en schilderen op het programma staat, behaalt hij een eerste prijs. Er volgt een bezoek aan het Technisch Instituut om zich ook het vak van beeldhouwer en decorateur eigen te maken. Als jonge man knelt en kwelt hem bekrompenheid: hij wil het eigene doorgronden, geheel en al, maar tevens ontdekken wat ver weg gebeurt. Het schetsen gaat hij leren aan l'Ecole de la Grande Chaumière. De eerste technieken van litografie en ets krijgt hij onder de knie te Umprum, in Praag. Hij is nog de globetrotter niet, maar wil vrij vroeg Europa verkennen. In 1941 is hij verplicht tewerkgesteld bij de Intercommunale Maatschappij van Vlaanderen voor Watervoorziening. Daar speelt de meetkunde een ware rol in zijn opdrachten en leert hij omgaan met Oostindische inkt, hetgeen niet gauw geschiedt in academische kringen.

Op de leeftijd van 21 jaar komt zijn zin voor humor en sprankelende geest tot uiting in de illustratie o.a. van twee boeken: **De gehengelde hengel**laar. Gezongen en gedanst humoreske, (Gent, 1941, 70 fr.) en **De**

kaktuskweker. Komisch zang- en dansspel, (Gent, 1941, 77 fr.) beide van Mark Tralbaut. De weinig bekende werken en guitige tekeningen bevatten meer dan een belofte.

Het waarachtige volksleven heeft hem immer geboeid. We denken aan de buurtvrouwen in de wijk het Rabot, die hij graag gadesloeg, maar ook de typische gebouwen van een gehucht en stad laten hem niet los. Hij werkte vaak op het platteland, maar zijn geluk beleefde hij voor zijn schildersezels 's avonds. Zijn ontdekkingen op allerlei markten, zijn deelname aan kleine en grote feesten oefenden een blijvende invloed op hem. Aldus is een bepaalde gebeurtenis een soort leidraad in zijn onderwerpen geweest. Op een winteravond in Oostakker fascineert hem de tocht van drie jongetjes die, vermomd als Drie Koningen, door het besneeuwde veld trekken. Steeds opnieuw dringen ze door zijn hersenvlies, in wisselende gedaante en gestalte en landschap. Hij voelde de druk om ze vaak opnieuw te tekenen en schilderen.

In 1963 belandt hij bij toeval in de filatelie door de 350ste verjaardag van de St.-Michielsgilde, een Gentse schermklub. Oscar zou een speciale postzegel ontwerpen, begaf zich naar het lokaal van de gilde om inzicht te krijgen in de vaardigheid van schermers en maakte vele schetsen, levert ontwerpen naar de eis, getekend op zesmaal de grootte, met tweetalige teksten. De grafici die tot op dat moment in aanmerking komen voor een postzegel, behoren haast tot een gesloten elitegroep. Tot 18

maal was hij verplicht kleinigheden aan te passen. Waren de posterijen zo voor hem pesterijen? Door zijn hardnekkigheid van 'stropdrager' wint hij het pleit. Het gevolg? In '64 krijgt hij reeds een opdracht voor de Rwandese republiek, vervolgens voor Belgisch Kongo, de Dominikaanse republiek, Senegal en Mauretanië voor wie hij vele zegels ontwierp. Een punt willen we afzonderlijk aanhalen. In 1975 vraagt de heer De Kezel, administrateur der posterijen, om zes zegels te ontwerpen voor de eerste wereldtentoonstelling van tematische zegels. De reeks boezemt Oscar Bonnevalle veel belang in, omdat ze rechtstreeks aansluit bij zijn diepe liefde voor alles wat direkt met het volksleven verband houdt. De ontwerpen komen tot stand met weinig kleur en een rake tekening: o.a. boterverkoopster - garnaalvisser (2x) - Vlaamse visser (drie figuren) - aardappelverkoper - scharenslijper - kaasverkoopster - melkverkoopster.

Een voorbeeld van de vele uitnodigingen, n.a.v. de expositie te Damme, 1 tot 29 aug. 1982 waar voorzitter Renaat van der Linden de Inleiding verzorgde, samen met de heer Armand Vermeulen, kabinetschef van de heer Gemeenschapsminister van Cultuur.

In een periode van ca. vijfendertig jaar ontwierp Oscar Bonnevalle ongeveer 130 postzegels en honderden voorontwerpen hebben nooit het postzegelstadium bereikt.

Aldus raken we slechts een zijde van de ontzagwekkende begaafdheid, een dynamisme zonder gelijke en een weergalozе werkkraft.

Om Oscar zijn innerlijk leven en streven te vatten dienen we voor we verder schouwen, zijn huismerk bondig te ontleden: de stad Gent met een reeks gebouwen en torens, met kunst als onderdeel, en een schip als teken van de haven, m.a.w. de Arteveldestad in de luister en rijkdom van de architectuur en de kunst en van zijn invloed in het buitenland.

Er bestaat kans menige trek van zijn kunstprestaties en van zijn karakter aan te halen. Drie punten willen we aanraken: zijn bezorgdheid om de schamelen. In 1978 levert hij drie postzegels voor "verwaarloosde jeugd-jeunesse abandonnée", aangrijpende beelden van wezentjes die niet meetellen in de maatschappij, met verwarde haardos, haveloze klederen, honger in de ogen, met de sfeer van vervallen gebouwen op de achtergrond.

Daarnaast het menigvuldig voorschotelen van het beeld van de dood in zijn oeuvre. Daar school het besef van een vergankelijkheid in, geen sombere levensopvatting, ver van daar, maar een herhaald symbool van

De mimegroep Exces van Gent trad er op bij die gelegenheid. Ook de heer Gustaaf Weze, voorzitter van de museumkommissie, was op post.

onbestendigheid en broosheid. Als derde element eist een kontrasterend paneel de aandacht en het aandeel: de Gentenaar die spijs alles de lente en de zomer viert, immer een kiem naar het nieuw leven ontdekt of ontwaart.

De geest van Tijl waakt een leven lang in deze vooraanstaande kunstenaar, die doorheen de hele wereld de groten der aarde heeft ontmoet, maar nooit geveleid, die halsstarrig geloofde in de goedheid van de mens. Hij heeft als artiest met zijn talenten gewoekerd, in dienst van de stad Gent en van de Gentenaars, met wie hij zich fantastisch verknocht wist, in een uitzonderlijke vitaliteit en begaafdheid die hem toeliet meester te zijn in talrijke genres, als een reus sociale en nationale grenzen kon overschrijden en die alom altijd zijn kenmerken behield, gretig en groots. Hij was een ware vriend van de volkskundigen in het algemeen en van het Museum voor Volkskunde in de Arteveldestad in het bijzonder. Tot slot bieden wij u volgraag het artistiek bewijs: Reinaert, Tijl en Nele treden in glans en glorie binnen in het Museum voor Volkskunde. De eerste van de Drie Koningen met de ster in de deuropening.

Wij bieden aan zijn dame Marie-Louise en de familie ons waarachtig mede-leven in de pijn die ze draagt en wensen haar veel sterkte toe, in

Reinaart, Tijn, Nele en Lammie Goedzak met muziek in de bierkruik, op bezoek in het Museum voor Volkskunde, Pierke over de halve deur, de eerste van de Drie Koningen en een akkordeonist bij de poort. (Inv. VG. 82-187)

het bewustzijn dat ze aan de zijde van een der meest vooraanstaanden in Gent heeft geleefd en in zijn creativiteit heeft bijgestaan.

Renaat VAN DER LINDEN

BEPERKTE BIBLIOGRAFIE

Exposition Bonnevalle. Galerie Michel Boutin St. Tropez, avril 1963, Gand. L. Vanmelle, 1963, 12, ill.

Illustraties van vele boeken o.a. sprookjes van de Gebroeders Grimm. Verder Maria PEREMANS-VERHUYCK. *Chance*. Gent, s.d., 146.

John LANGENUS. *Onze vroolijke voetballers*. Gent, 1945, 234, ill.

Johan DAISNE. *Hoe schoon was mijn school. De roman van een leraar*. Antwerpen, 1963, 232, ill.

Achille VAN ACKER. *Herinneringen. Kinderjaren*. Antwerpen, 1964, 221, ill.

O. BONNEVALLE. *20 jaar filatelie. 20 ans de philatelie. 20 years philately. 20 Jahre Philatelie*. Emka, Kruishoutem, 1982, 210, ill. met bijdragen van

E. Anseele, C. Boussard, J. Campert, J. Cnudde, Y. de Brémond d'Ars, S. De Herdt, L. De Keyzer, H. de Ligne, F. Fall, R. Fischer, P. Gandon, M.L. Guijssens, J.P. Jordens, R. Levêque, W. Otte, A. Schittecatte, J. Stibbe, R. Stroobants, M.E. Struyf, M. Tecardi, W. Van Der Massen, M. Van de Wiele, R. Vervisch, A. Vitalyos, J. Zollman.

Rik LANCKROCK. *De magisch-realistische wereld van Oscar Bonnevalle*, 1982.

Stad Gent. Museum Vander Haeghen. Oscar Bonnevalle 65. 8 nov. - 1 dec. 1985. n.g., ill. met bijdragen van

Georges Bracke, Schepen van Cultuur, Renée W. Keuller, F. Van Immerseel, P. Rogghé, Renaat van der Linden, Maurice Roelants, Bert Peleman, N. Verschoore, G. Windels, Directeur-Generaal der posterijen, C. Boussard, Paris, Patrick Boes, W. Otte, Phil Igrani, André Duflou, R. Stuyck, André Minne, Galerie Bernheim-Paris, Ysa Dia, Paris, Zoltan Gregor, Praha, Kobina Parkes, R. Lanckrock, Joseph Zollman, New York, Volker Papenburg, Braunschweig.

W. DE DECKER. *In Memoriam Oscar Bonnevalle*. 't Spiegelken. Contactblad van "Uylenspieghel's Kring", maart 1993, 22, ill.

Met

de sympathie

van de

Generale Bank

BOEKEN

Eresaluut aan de volkskundige Geert Van Istendael n.a.v.

Geert VANISTENDAEL. Arm Brussel. Uitg. Atlas, Amsterdam-Antwerpen, 1992, 123, ill.

Om een volk te leren kennen staan er verschillende kansen ter beschikking. Je kent het ontdekken in zijn **provincialisme**, als Limburger, Oost- en West-Vlaming, Fries, enz., ook in een veelvoud van **stedeling** als Antwerpenaar, Bruggeling, Groninger, Amsterdammer, enz. Geldt de kennis van de **hoofdstad** als een middel? Misschien wel, waarom niet? Voor ons land blijkt dergelijke weg gevaarlijk, want je leest Arm Brussel. Let op: niet Arme Brusselaar. Waar ligt het verschil? In een onderscheid van een stad als beeld en de inwoner als type?

We willen dit vraagstuk niet als een waagstuk uitdiepen, maar terstond een verrassend en uiterst *oorspronkelijk element* aanhalen, dat de geleerde en knappe auteur aanwendt om de stad te doorgronden: *zijn taal*, niet de officiële, want voor ons geval komen er twee in aanmerking (of drie?), niet de schrijftaal, want dan treedt de verhouding succes en sukses naar voor, maar wel *de volkstaal* in zijn directe greep en groep: het dialect.

Aldus leest u eerst *Den aven taëd - De oude tijd*

De neuvē taëd - De nieuwe tijd

om de eindsom te meten: *Aa en neu toele* - Oude en nieuwe talen. Aldus ontleeft hij de stad in drie fazen, waar de titels eerst in de Brusselse volkstaal klinken, daarna in het Nederlands en het Frans.

Welk boek kan dergelijke vergelijking doorstaan, waar het dialect primeert als de eerste voorwaarde om kennis te verwerven?

Voor de tweede faze, de stad in opbouw en afbraak:

Baven en breike - Bouwen en slopen, met twee hoofdstukken:

- 1) *Afkrapsel van aa stiëne* - Restanten van oude stenen
- 2) *En schuun stad, en lileke stad* - Een mooie stad, een lelijke stad

De derde faze let op de literatuur en de verkenning langs de wandeltochten:

- 1) *Brussel op papee en oep stroet* - Brussel op papier en op straat
- 2) *We doon en toerke* - We maken een wandelingetje

Brussel op papier begroet en ontmoet literatoren van diverse pluimage: dichters en romanschrijvers, mystici en stripartiesten.

Na kennismaking met Van Odilon-Jean Périer, Jan Van Nijlen, Angèle Manteau, Busken Huet, Douwes Dekker, Willem Frederik Hermans, Edmond Theodore Mesens, kastelein Van Bruaene, Michel de Ghelderode, Jan van Ruusbroec, Marnix van Sint-Aldegonde, Charles de Coster, figuren uit verleden en heden, besluit hij met de internationale Brusselaar Hergé, die het Brussels in zijn Kuifjesalbums tot zijn recht laat komen: **Khemedvazd**. Ik heb het vast, heb het beet. Een Brusselaar snapt dergelijke taal met één slag. Vreemde (?) lieden dienen wel een poos te peinzen.

R.v.d.L.

Dr. P. THEUNISSEN en Dr. L.K. CUMPS, *De Reis van de Ontmoeting. Logboek van Christoffel Columbus (3 aug. 1492-15 maart 1493)*. Uitgevers: Dr. Philippe Theunissen, Dr. Lieven K. Cumps, hoogleraren Handelshogeschool, Antwerpen, 1992, 283, ill.

1992 is het herdenkingsjaar van de ontdekking van Amerika. Het is vijfhonderd jaar geleden dat Christoffel Columbus de ontmoeting van Europa en Amerika tot stand bracht, twee werelddelen die elkaars bestaan niet kenden.

Het past kennis te maken met het logboek van de reis. Christoffel Columbus zelf noteert er zelf dag voor dag in wat hij doet, ziet, hoort, denkt en ondergaat. Het origineel en de kopie bestemd voor het Spaanse koningspaar Ferdinand en Isabella zijn verloren gegaan. Fray Bartolomé de la Casas maakte er een samenvatting van waarin hij de belangrijkste en meest dramatische passages letterlijk citeert. Ze vertrokken op vrijdag de derde augustus 1492 om acht uur van de rede van Saltes uit de haven Palos. Op vrijdag 12 oktober twee uur na middernacht kregen ze land in zicht. Ze kwamen aan een klein eiland dat in de Indianentaal Guanaha werd genoemd. Christoffel doopte het San Salvator, Heilige Verlosser. Zijn eerste daad was het gebied in bezit nemen. Hetzelfde gold voor alle gebieden tussen de Bahamaeilanden en langs de kusten van Cuba en Hispaniola.

Hij geraakt niet uitgepraat over de mensen die hij ontmoette. Overal zijn ze naakt zoals ze geboren werden, ze hebben geen wapens behalve houten speren. Ze zijn dienstvaardig en vlug van begrip. Zon-

der enige bezwaren zullen ze kristenen en goede werkkrachten worden. Zijn verwondering over de natuur alshet landschap is even groot als over de bevolking. Het voorhanden zijn van goud speelt de bovenhand. Goud was de maatstaf van het succes van de onderneming, het moest hem en de Spaanse koningen rijk maken, het zou de macht van Spanje nog groter maken dan ze al was. Hij houdt scherp in de gaten of de inboorlingen gouden juwelen dragen. Op zijn vragen geven ze allen dezelfde reactie: op het volgende eiland of diep in het binnenland zijn onuitputtelijke hoeveelheden te vinden. De gevaren van de onderneming waren de hebzucht van allen en de rivaliteit tussen de kapiteins. Na verkenning werd op 16 januari 1493 de terugvaart aangevangen. Met veel moeilijkheden en hevige stormen bereikten ze zonder de zeilen de monding van de Taag op 4 maart om op 15 maart de haven van Palos binnen te varen.

Christoffel Columbus werd gehuldigd en gevierd. Aan zijn mysterieuze handtekening wordt ook aandacht besteed.

Voor de navigatie en de beschrijving van de Indianen als natuervolk is het een dokument van uiterst belang.

Met Bronnen en Bibliografie eindigt de studie.

M. Broeckhove

Mark VAN BAVEL e.a., *En ze gingen de weg om met scerpe en staf. 150 jaar voetbedevaart Parochie St.-Martinus Westmalle.* Westmalle - Scherpenheuvel 1840-1990. Westmalle, 1990, 189 pp.

Halle en Scherpenheuvel zijn mariale pelgrimsoorden die voetbedevaarders uit het ganse Vlaamse land aantrekken. Als zo'n tocht op een traditie van 150 jaar kan bogen, dan is er vanzelfsprekend reden genoeg om feest te vieren, en als bij deze gelegenheid nog een boek verschijnt, dan is de volkskundige opgetogen. De redactie berust bij de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel Westmalle en de lokale heemkundige kring. Mark Van Bavel neemt het leeuwedeel van de bijdragen voor zijn rekening.

De broederschap vergeet haar trouwe leden niet: wie er 25 tochten heeft op zitten, wordt gehuldigd. Maar wie minstens 40 x deelnam, wordt als ancien beschouwd en krijgt in dit boek de gelegenheid zijn herinneringen op te halen. Deze bladzijden behoren tot de beste die het boek te bieden heeft.

In de loop van die 150 jaar hebben een aantal merkwaardige figuren hun stemmel op de bedevaart gedrukt. Pastoor Coolbonders (1838-1866) stelde de wanordelijkheden aan de kaak. Het was en is nog altijd geen sinecure een talrijke groep bedevaarders in goede banen, d.i. veilig en fatsoenlijk, naar hun bestemming te leiden. Pastoor Van de Keybus (1926-1946) had helemaal geen hoge dunk van de voetbedevaarders, die hij "bohemers en nachtraven" noemde. Dit is vertrouwde taal, die men geregeld kan lezen in allerlei devotieboekjes, ook reeds in vroegere eeuwen. Deze geestelijke pleitte voor een bedevaart per tram, wellicht omdat zo'n tocht vlugger verliep en hij het pelgrimerende volk beter in 't oog kon houden. Het gevolg liet niet op zich wachten: het aantal deelnemers slonk tot minder dan vijftig. Pastoor Van Loenhout (1946-1974) daarentegen was een man van zijn tijd. Gewapend met een filmcamera legde hij de diverse facetten van het dorpsleven vast, en het is de verdienste van de heemkundige kring van Westmalle die films op video te hebben getransponeerd.

De samenstellers van het boek bedienen zich van moderne onderzoeksmethodes. In overzichtelijke grafieken wordt de evolutie van het aantal voetgangers geschetst. Hieruit blijkt dat de bedevaart tussen 1965 en 1990 een duidelijk waarneembare opwaartse trend heeft gekend, met een uitschieter van 227 deelnemers in 1990, maar dat was dan ook een extra jubileumjaar. Opvallend is de dalende belangstelling van de jeugd sinds 1985. Maar Westmalle isoleert zich niet: deze voettocht lokt deelnemers aan uit 20 omliggende gemeenten.

Gevierd worden in Scherpenheuvel zelfs wegens een opvallende prestatie (25 x, 35 x, 40 x) is voor alle gegadigden een absoluut hoogtepunt, vooral omdat naar oud gebruik het genadebeeld op hun hoofd gezet wordt, en treffend voorbeeld van de eeuwenoude aanrakingsritus. Over één zaak zijn zij het allemaal eens: hun "lievelingslievevrouwke" is niet dat van Lourdes, maar wel dat van Scherpenheuvel. Een rechtgeaarde bedevaartganger wil hoe dan ook de begeleidende karren vermijden, want dit houdt in dat hij/zij ten einde krachten is. Voor hem/haar betekent de kar wat de bezemwagen betekent voor de wielrenner. Maar er zijn natuurlijk altijd profiteurs ...

De auteurs hebben hun licht ook in Scherpenheuvel opgestoken, waardoor na het actieve luik ook het receptieve aan bod komt: het logies, het gedrag van de deelnemers, hun devotievolle ingesteldheid. Kriskras door de hoofdstukken heen lopen een aantal algemene beschouwingen over bedevaarten en volksdevotie, die het boek nodeloos belasten en de eenheid van het geheel verstoren. Maar daartegenover staat de aanstekelijke geestdrift waarmee het boek geschreven werd. (Men lette op de overvloed aan uitroepetekens). Het is hoe dan ook een voorbeeld voor de talrijke gemeenten in Vlaanderen die van plan zijn een gelijkaardig feestboek uit te geven. Laten wij hopen dat het dan gelijkwaardig wordt met dat van Westmalle.

W. Giraldo

Frans HEYMANS m.m.v. **Tine DEMOOR** en **Tine ENGLEBERT**,
Voor den duivel geen stap achteruit. Beelden van Gent in de literatuur. Uitg. Academia Press i.s.m. de Stad Gent. 320 pag., rijk geïllustreerde vierkleurenuittgave, garengenaaid gebonden, vollinnen band met omslag, formaat 24 × 17 cm. Prijs: 1.500 fr.

Dit prestigieuze boek werd uitgegeven ter gelegenheid van de officiële opening van de nieuwe Stedelijke Openbare Bibliotheek aan het Zuid te Gent.

Om deze bloemlezing van literaire teksten over Gent en de Gentenaars samen te stellen werden niet minder dan 1.500 werken gelezen. Een hele klus die ruim twee jaar in beslag heeft genomen.

In de inleiding wijst Frans Heymans terecht op het feit dat een selectie binnen die 1.500 boeken ongetwijfeld subjectief kan genoemd worden. Sommigen zullen, elk vanuit hun eigen interessesfeer, wel iets op de keuze aan te merken hebben. Deze opmerkingen doen echter in geen enkel geval afbreuk aan de verdienste van de auteurs die het hoe dan ook aangedurfd hebben om in navolging van enkele illustere voorgangers een dergelijk corpus samen te stellen. Het is immers niet de eerste keer dat Gent en zijn bewoners vanuit de bestaande literatuur belicht worden: Philippe Blommaert, *Nederduitse schrijvers van Gent* (1861); Paul De Keyser, *Gent in de literatuur en in de folklore* (1935); Victor Fris, *Laus Gandae* (1944).

Van bij de aanvang rees de vraag: "Wat niet en wat wel weerhouden uit het massale aanbod?" Een journalist maakte volgende bedenking: "Je vraagt je af of er wel Gentse auteurs zijn die niet over Gent geschreven hebben?"

De samenstellers van deze bloemlezing hebben - gelukkig - geopteerd om niet in herhaling te vallen met wat vorige bloemlezingen hadden aangebracht. Anderzijds beoogden zij ook geen studie over het literaire leven in Gent, want dergelijke gidsen zijn eveneens reeds in alle vormen en formaten voor handen. De auteurs wilden thematisch te werkgaan: dat werd weerhouden wat het best de

sfeer van de tijd of van het onderwerp weergaf, ongeacht de periode waarin het werd geschreven. Zo bereikten ze hun doelstelling om bij elk onderwerp als het ware een wandeling door tijd en ruimte te maken. Doorheen het literaire oeuvre van deze of gene auteur leert men steeds Gent op een zeer specifieke manier kennen. Nu is het eens een Gentse held, dan weer een Gents monument of een essay over de Gentse wateren, doch steeds duiken nieuwe facetten op.

De citaten worden doorgaans in de originele taal opgenomen, wat een bijzonder cachet geeft aan het werk, want Gent mag zonder schroom een stad van alle tijden genoemd worden. Positief is ook dat de auteurs zich bewust zijn van het feit dat de bombastische volzinnen uit het verleden nog moeilijk kunnen geapprecieerd worden door de hedendaagse lezer.

Het boek is in een 14-tal thema's opgedeeld die elk op hun beurt een speciaal licht werpen op het Gent van het verleden, van het heden en zelfs van de toekomst.

Door vreemde bril gezien. Hoe dachten of denken 'buitenlanders' over Gent? Illustere personen hebben onze stad bezocht en hun indrukken aan het papier toevertrouwd, de ene al lovender dan de andere. Froissart (1337-1410), Erasmus (1514), Dürer (1521), Guicciardini (1559 en 1565), Victor Hugo (1837), Multatuli (1867), Reiner Maria Rilke (1906), Reinder Blijstra (1953), Ernst van Heerden (1975) zijn slechts enkele namen die zich in hun literair oeuvre over Gent hebben uitgelaten.

't Verleden ligt hier begraven. Er wordt terecht aangestipt dat de 19de-eeuwse heldendichten ons nog moeilijk kunnen

boeien. Lees maar eens P. Van Duyses "Aen de stad Gent ...": "... 't Gorduensche voorgeslacht, by 't axt- en knotsen-zwie- ren, met forschgespierden arm, den blon- den schedel hoog ..." of Rodenbach's beschrijving van de doodstrijd van Sneyssens op 't veld van eer: "... Gent, juicht hij en zijn weêrlicht snijdt drie ruiters door den stormhoed en steige- rend wijkt de stormloop ..." Deze 'heldenliteratuur' omvat in hoofdzaak de eeuw van de van Artevelde's (14de eeuw) en deze van Keizer Karel (16de eeuw), nadien volgt een merkwaardige stilte in de historische literatuur over Gent. Het blijft wachten tot op de sociale literatuur van de 19de eeuw.

Wat zoudt ge zonder 't werkvolk zijn?

Een fabrieksstad, een verfranste burge- rij en een steeds aangroeiend proleta- riaat is het beeld dat wij voorgeschoteld krijgen van het 19de-eeuws Gent. Ter- wijl Alexandre Dumas nog vol bewonde- ring is over het 'machinale' kunnen, ste- ken auteurs als Zetternam, Conscience en Mussche de vinger in de wonde door de uitbuiting van de arbeiders aan de kaak te stellen. Bijzondere aandacht in dit hoofdstuk krijgt 'Eedje' Anseele die een 'heldenrol' krijgt toebedeeld te ver- gelijken met deze van Jacob van Artevelde of van Karel V.

Hoe nobel al die smikkels. Hierin wordt als het ware het literaire familiealbum van de ware Gentenaar geopend. Bij de beschrijvingen van Steyaert (1838) of Conscience (1849) wordt de trots of de ijdelheid van de Gentenaar overdadig gekoesterd "... machtig van leden, fier van houding, ... verwoed en onversaagd als een leeuw ..." Maar toch klinkt het niet overal zo. Franz Hellens schetst in "En ville morte" een eerder somber beeld van Gent, een sfeer van ruïnes, verval, mist ... Ook bij Hugo Claus is het niet altijd rozegeur en maneschijn in de stad, want volgens hem oefenen de giftige dampen in de rivieren een kwalijke wer- king uit op het karakter van de Gentenaar.

De taal is gans het volk. In het dialect vinden we de taal van het hart van de

Gentenaar, terwijl het Frans de taal is van het prestige, van de maatschappe- lijke distinctie. Terloops weze opgemerkt dat in dit literaire overzicht - en dit te- recht - ook de aandacht wordt gevestigd op de bestaande stripverhalen over Gent. In dit hoofdstuk ontbreken uiteraard de namen niet van K. Broeckaert, "Jellen en Mietje", L. De Vriese, "Onder de wek- keringe", R. Deconinck, "Oomda 'k ö zuu vriegirre zie", Karel Waeri, "De Fransche cafés", enz. Als ongekroonde prinses en nagenoeg enige Gentse dame onder de heren literatoren, vertegenwoordigt - de onlangs overleden - Suzanne Lilar de taal van de distinctie. In "Une enfance gantoise" illustreert zij duidelijk de so- ciale impact van de Franse taal. Ook nederlandstalige auteurs zoals V. Love- ling en C. Buysse beklemtonen de klein- burgerlijke hang naar het Frans.

Zo maar feest in Gent. Het hoeft niet bewezen te worden dat Gent op een boergondisch verleden kan bogen, met een hang naar feesten het hele jaar door. Het duidelijkste bewijs zijn de talloze dekenij- en buurtfeesten. Daarnaast waren er 'blijde intredes', de optredens van de roemruchte 'Lochte Genteneirs', de voorjaarse foor en uiteraard de Gentse Feesten, die in 1993 reeds aan de 150ste editie zijn. In dit hoofdstuk wordt even- eens aandacht besteed aan het culinaire met de beroemde Gentse 'verkenkop', de 'mostaard' en de niet te versmaden 'waterzooi'.

Toujours l'amour. Ook hier zijn het op- nieuw de mannen die het hoge woord voeren bij het beschrijven van het vrou- welijk schoon. Lodewijk De Vriese heeft het over de liefdesperikelen van het Gentse studentenheir in het begin van de 19de eeuw terwijl K.L. Ledeganck zijn gevoelens voor de Gentse dochters niet onder stoelen of banken steekt in "De Drie Zustersteden". Auteurs als H. van Daele, J. Crick, K. Broeckaert en vooral C. Buysse zijn epigonen in de Gentse amoureuze literatuur.

Stad van torens. Wie Gent bezoekt, zal onvermijdelijk getroffen worden door de talrijke fiere torens. Het is dan ook be-

grijpelijk dat hierover herhaaldelijk de loftrumpet wordt gestoken. T. Pauwels, R. Minne, A. Rodenbach, J. Hamelinck, P. de Keyser, J. Visser en nog vele anderen hebben de schoonheid van de Gentse monumenten 'bezongen'. Hier krijgt de roef van Gent - het Lam Gods - uitgebreid aandacht.

Gedaantes velerlei ... Hierin staan enkele monumenten centraal zoals het station, de fontein der geknielden, Dulle Griet, het Gravensteen, maar ook wijken zoals het Patershol en de begraafplaats der Gentse 'beroemdheden', het Campo Santo.

't Fluisteren van de tijd. Een apart hoofdstuk is gewijd aan abdijen en begijnhoven. Hierin mijmeren J. Vuylsteke en A. Heins over de vergane glorie van de Sint-Baafsabdij. De Sint-Pietersabdij komt reeds voor in het 12de-eeuwse dierenepos "Isengrimus", maar ook L.P. Boon heeft oog voor dit machtige klooster in "De Kapellekensbaan" en in "De zoon van Jan de Lichte". Wie iets over de Gentse begijnhoven wil lezen, dient zeker "Mon béguinage" van E. Boonen te raadplegen. Maar ook vele andere auteurs, zoals Lilar, Wyseur, Maeterlinck, Bondue, enz., bezongen de lof en de ingetogenheid van de drie Gentse begijnhoven.

Hoe schoon was mijn buurt. De arbeiderswijken mochten zeker niet ontbreken. Auteurs als M. Roelants, R. Minne, F. Sierens, L.P. Boon, J. Daisne en nog vele anderen wisten ondanks het grauwe en armoedige bestaan van hen die er leefden, deze buurten toch naar waarde te schatten.

Over water. De samenvloeiing van Leie en Schelde, waaraan Gent haar ontstaan dankt, moet ongetwijfeld ook in de literatuur weerspiegeld worden. J.

Daisne, Chr. D'Haen, S. Streuvels, K. Van de Woestijne, C. Buysse, R. d'Exsteyl, L. Tavernier beschreven de Gentse wateren.

Quadridimensionaal Gent. Raadselachtige, zelfs hallucinante taferelen spelen zich in Gent af, zoals in het bloedstollende verhaal "Le songe d'un antiquaire" van Ph. Kervyn de Volkaersbeke (1853). In dit hoofdstuk wordt vooral plaats ingeruimd aan de meest bekende onder de 'fantasten', m.n. Jean Ray. Paul Snoeck ziet marsmannetjes landen op de Korenmarkt, terwijl Prosper de Smet met de Dood als metgezel door de Gentse straten dwaalt. Zelfs een heuse Gentse schepen komt aan het woord in "De Castraattenor en ik".

Torens vol boeken. Een boek gepubliceerd naar aanleiding van de opening van een nieuw bibliotheekgebouw dient so wie so de vraag te stellen naar het Gentse bibliothekennet. Reeds in 1633 richt Antonius Sanderus een schrijven aan de stadsmagistraat om hen te herinneren aan een eerder aangegane belofte om 'eene librerie' in het schepenhuis in te richten. Op zijn vraag wordt niet ingegaan en het zal tot in de 19de eeuw duren vooraleer de eerste stadsbibliotheek wordt geïnstalleerd.

Gent binnen 500 jaar. Het boek begon met een citaat uit het werk van Richard Minne, "Een stad bezoeken", en eindigt met een citaat uit het oeuvre van dezelfde auteur "Droomen is gratis".

Deze literaire wandeling door Gent is een 'must' voor al wie iets of wat over de fiere stede van Gent wil weten. Bij het lezen van al dat moois zijn we zelfs een beetje verliefd geworden op dien 'duivel' ...

Roeland Van de Walle

LEVEND VOLKSLEVEN

De voordelen van de armoede: MONEY - SEX & AIDS ...

Gezien te Brussel op 9 juli 1992: een jongeman met een T-shirt waarop in kleurrijke letters te lezen stond:

NO MONEY = NO SEX

NO SEX = NO AIDS

In het verleden werd armoede dikwijls geassocieerd met ongezondheid en besmettelijke ziekten. Gaan we onze vooroordelen nu moeten wijzigen? Of wordt aids gebruikt om de armoede te idealiseren? Of wil men gewoon maar opvallen en provoceren?

Gaston van Bulck
Mechelen

Merkwaardige bomen: Lokerse "Piemelboom"

Een twintigtal jaren geleden werden bij het heraanleggen van de Nijverheidstraat te Lokeren aan weerszijden van de weg een aantal linden aangeplant. Deze in de volkskunde veelal met de zachte vrouwelijke aard vereenzelvigde bomen groeiden op dat het een lieve lust was. Zodat de spichtige juffertjes van toen inmiddels statige dames geworden zijn. Met uitzondering van één: deze keerde zich immers af van de rest van het gezelschap en koos - medegeholpen door een onverklaarbare transformatie - onherroepelijk voor het mannelijk geslacht.

Zo staat hij vandaag de dag dan ook te pronken in zijn volumineuze naaktheid en wekt hij de verwondering en bewondering op van de voorbijgangers. Uiteraard werd dit fenomeen een graag en veelvuldig gefotografeerd onderwerp wat reeds aanleiding gaf tot een bekroning op het Humorfestival van Knokke-Heist. Wij - van onze kant - bedachten deze uit de hand gelopen linde met de naamgeving van "Piemelboom". Of, en dit dan voor de kenners: "Tilia Lokerensi piscaloteri, P".

Marcel PIETERS
Lokeren

Foto M.P.